

2021

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РАЙОНИТЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

ЧЕТВЪРТИ ЕТАП: ЧАСТ 3

НАЦИОНАЛЕН ЦЕНТЪР ЗА
ТЕРИТОРИАЛНО РАЗВИТИЕ

Август 2021 г.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ОПРР 2014
2020

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РЕГИОНИ В РАСТЕЖ

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РАЙОНИТЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

ЧЕТВЪРТИ ЕТАП ЧАСТ ТРЕТА

Договор № РД-02-37-76/30.07.2018 г.

ВЪЗЛОЖИТЕЛ:

Министерство на регионалното развитие и благоустройството

ЕИК 831661388

Адрес: ул. „Св. Св. Кирил и Методий“ № 17 – 19, София 1202

Министър: Виолета Комитова

ИЗПЪЛНИТЕЛ:

Национален център за териториално развитие ЕАД

ЕИК 130175896

Ул. „Алабин“ № 16 – 20, София 1000

Изп. директор: Ирина Мутафчийска

СОФИЯ, август 2021 г.

Този документ е създаден в рамките на бюджетна линия BG16RFOP001-8.002- 0005 „Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, приоритетна ос 8 „Техническа помощ“ на Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014-2020 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и от държавния бюджет на Република България.

СЪДЪРЖАНИЕ

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА.....	iii
ОПИС НА ТАБЛИЦИТЕ.....	viii
ОПИС НА ФИГУРИТЕ.....	ix
ОПИС НА КАРТИТЕ.....	x
РЕЧНИК НА ИЗПОЛЗВАНИ ТЕРМИНИ.....	xi
1 ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ _____	1
1.1 ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ _____	1
1.2 ПРОГНОЗА ЗА ДЕМОГРАФСКОТО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА _____	4
2 УРБАНИСТИЧНО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА _____	8
2.1 ТЕРИТОРИАЛНО-УРБАНИСТИЧЕН МОДЕЛ _____	8
2.1.1 Градове, опорни центрове _____	8
2.1.2 Видове територии _____	9
2.1.3 Главни и второстепенни оси на урбанистично развитие _____	11
2.1.4 Опасност от “краен моноцентризъм” _____	12
3 ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ _____	15
3.1 ОСНОВНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ПОКАЗАТЕЛИ _____	15
3.1.1 Брутен вътрешен продукт, производителност на труда _____	15
3.1.2 Брутна добавена стойност _____	18
3.1.3 Разходи за придобиване на ДМА _____	19
3.2 МАЛКИ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ _____	20
3.3 ЧУЖДЕСТРАННИ ПРЕКИ ИНВЕСТИЦИИ _____	22
3.4 НАУЧНО-ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА И РАЗВОЙНА ДЕЙНОСТ _____	23
4 ТУРИЗЪМ _____	25
5 СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ _____	38
5.1 ОБРАЗОВАНИЕ _____	38
5.2 ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ _____	41
5.3 СПОРТ И СПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА _____	45
5.4 ПАЗАР НА ТРУДА _____	47
6 ЖИЛИЩНА ПОЛИТИКА _____	51
7 КУЛТУРА И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО _____	53
7.1 КУЛТУРА И КУЛТУРНА ИНФРАСТРУКТУРА _____	53
7.2 КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО _____	54
7.3 ИСТОРИЧЕСКИ МЕСТНОСТИ _____	57
7.4 ЕВРОПЕЙСКИ И НАЦИОНАЛНИ КУЛТУРНИ МАРШРУТИ _____	59
8 ТЕХНИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА _____	60

8.1	ТРАНСПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА	60
8.1.1	Пътна мрежа	61
8.1.2	Железопътна инфраструктура	64
8.1.3	Пристанищна инфраструктура и вътрешни водни пътища	65
8.1.4	Въздушен транспорт	67
8.1.5	Интермодален транспорт и терминали	68
8.2	ЕНЕРГИЙНА ИНФРАСТРУКТУРА	73
8.2.1	Енергийни мрежи	73
8.2.2	Възобновяеми енергийни източници и Енергийна ефективност	80
8.3	ТЕЛЕКОМУНИКАЦИИ	87
8.4	ВОДОСНАБДИТЕЛНА И КАНАЛИЗАЦИОННА ИНФРАСТРУКТУРА	103
8.4.1	Водни ресурси и качество на питейната вода	103
8.4.2	Водоснабдителна инфраструктура и качество на услугите	105
8.4.3	Канализационна система и пречистване на отпадъчни води	110
9	ОКОЛНА СРЕДА И РИСК ОТ ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ	116
9.1	СЪСТОЯНИЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА	116
9.1.1	Компоненти и фактори на околната среда	116
9.1.2	Елементи на националната екологична мрежа	119
9.1.3	Изменение на климата и природни бедствия	121
10	ОБООБЩЕНИ ИЗВОДИ, РЕЗУЛТАТИ И ТЕНДЕНЦИИ	124
11	ЗАКЛЮЧЕНИЕ	140
12	ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ	142
13	АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ	152

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

АЗ	Агенция по заетостта
АИС	Автоматична измервателна станция
АПИ	Агенция Пътна инфраструктура
АУЕР	Агенция за устойчиво енергийно развитие
БАСЕТ	Българска асоциация за селски и екологичен туризъм
БВП	Брутен вътрешен продукт
БД	Басейнова дирекция
БДС	Брутна добавена стойност
БУЛРИС	Речна информационна система в българската част на р. Дунав
ВЕИ	Възобновяеми енергийни източници
ВЕЦ	Водоелектрическа централа
ВОИ	Вътрешни отоплителни инсталации
ВОМР	Водено от общностите местно развитие
ГПМ	Газопреносна мрежа
ГС	Газоразпределителна станция
ДМА	Дълготрайни материални активи
БД	Басейнова дирекция
ДСП	Достъп от следващо поколение
ЕЗФРСР	Европейски земеделски фонд за развитие на селските райони
ЕЕ	Енергийна ефективност
ЕК	Европейска комисия
ЕКАТТЕ	Единен класификатор на административно-териториалните и териториалните единици на Република България
ЕЕС	Електроенергийна система
ЕС	Европейски съюз
ЕСГРАОН	Единна система за гражданска регистрация и административно обслужване на населението

ЕСМ	Енергоспестяващи мерки
ЕСФ	Европейски социален фонд
ЕСИФ	Европейски структурни и инвестиционни фондове
ЕФМДР	Европейски фонд за морско дело и рибарство
ЕФСИ	Европейски фонд за стратегически инвестиции
ЕФРР	Европейски фонд за регионално развитие
ЗЗРК	Закон за закрила и развитие на културата
ЗКН	Закон за културното наследство
ЗООС	Закон за опазване на околната среда
ЗРР	Закон за регионалното развитие
ЗУТ	Закон за устройство на територията
ИАГ	Изпълнителна агенция по горите
ИАРА	Изпълнителна агенция по рибарство и аквакултури
ИМТ	Интермодален терминал
ИСИС	Иновационна стратегия за интелигентна специализация
ИСУН	Информационна система за управление и наблюдение на средствата на ЕС в България
ИТИ	Интегрирани териториални инвестиции
ИЦЖ	Индекс на цените на жилища
КАВ	Качество на атмосферния въздух
КЕВР	Комисия за енергийно и водно регулиране
КПГ	Компресиран природен газ
КФ	Кохезионен фонд
КЦН	Краткосрочната целева норма
МВР	Министерство на вътрешните работи
МЕ	Министерство на енергетиката
МЗ	Министерство на здравеопазването
МЗХГ	Министерство на земеделието, храните и горите

МИ	Министерство на икономиката
МК	Министерство на културата
КПГ	Компресиран природен газ
МОН	Министерство на образованието и науката
МОСВ	Министерство на околната среда и водите
МРРБ	Министерство на регионалното развитие и благоустройството
МСЕ	Механизъм за свързване на Европа
МСП	Малки и средни предприятия
МС	Министерски съвет
МТ	Министерство на туризма
МТИТС	Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията
МТСП	Министерство на труда и социалната политика
НАП	Национална агенция по приходите
НЕМ	Национална Екологична мрежа
НИНКН	Национален институт за недвижимо културно наследство
НИРД	Научно-изследователска и развойна дейност
НКЖИ	Национална компания „Железопътна инфраструктура“
НКИЗ	Национална компания Индустриални зони ЕАД
НКПР	Национална концепция за пространствено развитие
НКЦ	Недвижими културни ценности
НОИ	Национален осигурителен институт
НСАИКПД	Национална стратегия за адаптация към климата и План за действие
НСИ	Национален статистически институт
НСРР	Национална стратегия за регионално развитие
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ОП	Оперативна програма
ОПОС	Оперативна програма „Околна среда“
ОПР	Общински план за развитие

ОПРР	Оперативна програма „Регионално развитие“ 2007-2013
	Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014-2020
ОПРСР	Оперативна програма за развитие на сектор „Рибарство“
ОПТ	Оперативна програма „Транспорт“
ОСР	Областна стратегия за развитие
ОПТТИ	Оперативна програма „Транспорт и транспортна инфраструктура“
ОУПО	Общ устройствен план на община
ПВТ	Повърхностни водни тела
ПГ	Професионална гимназия
ПОО	Професионално образование и обучение
ПОУ	План за опазване и управление
ПРСР	Програма за развитие на селските райони
РОУКАВ	Район за оценка и управление на качеството на атмосферния въздух
СГК	Средногодишна концентрация
СДН	Средноденонощна норма
СЗР	Северозападен регион от ниво 2
СИР	Североизточен регион от ниво 2
СЦР	Северен централен регион от ниво 2
УО	Управляващ орган
	Улично осветление
ФПЧ	Фини прахови частици
ФтЕЦ	Фотоволтаична електроцентрала
ЧПИ	Чуждестранни преки инвестиции
ЮЗР	Югозападен регион от ниво 2
ЮИР	Югоизточен регион от ниво 2
ЮЦР	Южен централен регион от ниво 2
CEDEFOP	European Centre for the Development of Vocational Training
DESI	Digital Economy and Society Index

EC	European Commission
ENTSO-G	European Network of Transmission System Operators for Gas
ETIS	European Tourism Indicator System
ERDF	European Regional Development Fund
ESF	European Social Fund
ETC	European Territorial Cooperation
EU	European Union
ESPON	European Spatial Planning Observation Network
JASPERS	Joint Assistance to Support Projects in European Regions
JEREMIE	Joint European Resources for Micro to Medium Enterprises
JESSICA	Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
INTERREG	Interregional cooperation programme
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance
ISPA	Instrument for Structural Policies for Pre-Accession
NEET	Youth not in Employment, Education or Training
NGA	Next Generation Access
NUTS	Nomenclature for Territorial Statistics
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
PHARE	Poland and Hungary Assistance for the Restructuring of the Economy
TEN-T	Trans-European Transport Network
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation
URBACT	European Territorial Cooperation programme for sustainable integrated urban development
VTMIS	Система за хармонизирано информационно обслужване за морския транспорт
WHO	World Health Organisation
WTO	World Tourism Organisation

ОПИС НА ТАБЛИЦИТЕ

Таблица 1.1. Прогноза за населението по региони и области до 2050 г. - (брой)	6
Таблица 2.1. Категоризация на общините	10
Таблица 3.1. Базисен верижен индекс на БВП.....	15
Таблица 3.2. Производителност на труда 2016-2020 в лева	18
Таблица 3.3. Разходите за придобиване на ДМА на един зает.....	19
Таблица 3.4. Персонал зает с НИРД по сектори и пол 2016 – 2019 г. брой.....	24
Таблица 4.1. Реализирани нощувки на българи и чужденци, 2019 г., брой.....	36
Таблица 5.1. Ученици през учебните 2014/2015 – 2019/2020 години - брой	38
Таблица 5.2. Преподаватели в периода от 2014 до 2020 г. – брой.....	39
Таблица 5.3. Студенти, обучаващи се във висшите училища по учебни години – брой.....	40
Таблица 5.4. Лечебни заведения за болнична помощ и болнични легла	42
Таблица 5.5. Население на един лекар и на един лекари по дентална медицина към 31.12. ...	43
Таблица 5.6. Население на един общопрактикуващ лекар и на един лекар по водещи специалности – бр. лица на 1 лекар.....	44
Таблица 5.7. Работна сила и коефициенти на икономическа активност на населението на 15-64 навършени години 2014 -2020 г.....	47
Таблица 5.8. Заети лица и коефициенти на заетост на населението на 15-64 навършени години	48
Таблица 5.9. Безработни лица и коефициенти на безработица на населението от 15 до 64 навършени години.....	49
Таблица 7.1. Посещаемост на НКЦ с категория „световно значение”	56
Таблица 8.1. Първично и крайно енергийно потребление (Мил. т. н.е.).....	75
Таблица 8.2. Енергийна интензивност на икономиката.....	76
Таблица 9.1. Емисии на вредни вещества в атмосферния въздух от антропогенни източници (без природа) и международни ангажименти на България, kt.....	116

ОПИС НА ФИГУРИТЕ

Фигура 1.1. Демографска прогноза за България – варианти	4
Фигура 1.2. Прогноза за възрастовата структура на населението 2020 – 2050 г.....	5
Фигура 3.1. Брутен вътрешен продукт 2016-2020 г. в млн.лв.	15
Фигура 3.2. Брутен вътрешен продукт на човек от населението 2016-2020 г., лева.....	16
Фигура 3.3. Брутен вътрешен продукт на човек от населението (в стандарти на покупателна възможност).....	17
Фигура 3.4. Производителност на труда 2016-2020 г. (БВП на един зает, лева).....	17
Фигура 3.5. БДС 2016-2020 г. по стопански сектори - млн.лв	18
Фигура 3.6. Разходи за придобиване на ДМА 2016-2019 г. в хил. лв.....	19
Фигура 3.7. Разходи за придобиване на ДМА по икономически сектори 2016-2019 г. в хил. лв.	20
Фигура 3.8. Брой МСП 2016-2019 г.	21
Фигура 3.9. МСП според броя на заетите лица 2016-2019 г.....	21
Фигура 3.10. Чуждестранни преки инвестиции за 2016-2019 г. в хил. евро.....	22
Фигура 3.11. Чуждестранни преки инвестиции по сектори 2016-2019 г- хил.евро	23
Фигура 3.12. Разходи за НИРД 2016-2019 г. в хил. лв.	23
Фигура 4.1. Туристически сектор 2019-2020 г.....	26
Фигура 4.2. Прогноза за развитие на туризма до 2030 г.	33
Фигура 4.3. Дял на български и чуждестранни туристи, 2019 г.	35
Фигура 8.1. Завършеност на основната пътна мрежа на TEN-T по държави членки през 2016 г.	62
Фигура 8.2. Емисии на парникови газове (Индекс 1990 = 100).....	73
Фигура 8.3. Total GHG emissions (without LULUCF) for 1988 – 2019, Gg CO ₂ eq.....	74
Фигура 8.4. Дял на възобновяемата енергия в брутното крайно енергийно потребление на енергия - %.....	75
Фигура 8.5. Енергийна интензивност на страните от ЕС-28 за избрани години, 2007-2017г..	76
Фигура 8.6. Планирани за изграждане нови мощности –MW	81
Фигура 8.7. Относителен дял на видовете източници за производство на електроенергия -%	86
Фигура 8.8. Класация по индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) 2020 г	88
Фигура 8.9. Развитие във времето на индекса DESI.....	89
Фигура 8.10. Класация по измерение свързаност	89
Фигура 8.11. Проникване на фиксиран широколентов и мобилен достъп до интернет	90
Фигура 8.12. Изменение във времето на измерение 1 Свързаност	91
Фигура 8.13. Широколентов (NGA) достъп до интернет на домакинствата в ЕС -%	91
Фигура 8.14. Класация по измерение 2 Човешки капитал.....	92

Фигура 8.15. Сравнение на наблюдавани показатели за страните от ЕС –измерител «човешки капитал» от индекс DESI, 2020г	92
Фигура 8.16. Изменение във времето на измерение 2 Човешки капитал	93
Фигура 8.17. Класация по измерение 3 Използване на интернет услуги	94
Фигура 8.18. Сравнение на наблюдавани показатели за страните от ЕС – измерител “използване на интернет услуги” от индекс DESI, 2020г	95
Фигура 8.19. Изменение във времето на измерение 3 Използване на интернет услуги	96
Фигура 8.20. Класация по измерение 4 Интегриране на цифрови технологии	96
Фигура 8.21. Сравнение на наблюдавани показатели за страните от ЕС – измерител “интегриране на цифрови технологии” от индекс DESI, 2020 г.	97
Фигура 8.22. Изменение във времето на измерение 4 Внедряване на цифрови технологии ...	98
Фигура 8.23. Класация по измерение 5 Цифрови обществени услуги	98
Фигура 8.24. Цифрови обществени услуги в страните от ЕС.....	99
Фигура 8.25. Изменение във времето на измерение 5 Цифрови обществени услуги	100
Фигура 8.26. Налични възобновими пресни водни ресурси за някои европейски страни (последни налични данни, средномногогодишни)	104
Фигура 8.27. Пресни водни ресурси средно на човек от населението (m^3 /жител) за някои европейски страни (средномногогодишни, последни налични данни)	105
Фигура 8.28. Дял на населението, свързано с обществено водоснабдяване за някои европейски страни (последни налични данни).....	106
Фигура 8.29. Дял на населението, свързано с обществено водоснабдяване и режим на водоснабдяване по области 2017 г. и 2019 .г - %	107
Фигура 8.30. Население, свързано с обществена канализация за някои европейски страни (последна налична година).....	111
Фигура 8.31. Население, свързано със селищни пречиствателни станции за някои европейски страни (последна налична година)	111
Фигура 8.32. Дял на населението, свързано с обществена канализация и пречиствателни станции по области (31.12.2019 г.).....	112

ОПИС НА КАРТИТЕ

Карта 2.1. Полюси и оси на урбанистично развитие в националната територия	12
Карта 2.2. Модели на урбанистично развитие: краен моноцентризъм и умерен полицентризъм	13
Карта 7.1. Културни коридори в Югоизточна Европа	59
Карта 8.1. Коридори от основната TEN-T мрежа	60
Карта 8.2. Проекти от общ интерес (PCIs) на територията на България	77

РЕЧНИК НА ИЗПОЛЗВАНИ ТЕРМИНИ

Агломерационен ареал - “Functional Urban Area” (FUA) - активната част от територията на община или на група общини, в която се осъществяват интензивни функционални връзки между града-център и други населени места и обекти.

Агломерационно ядро - град-център сам по себе си или с пространствено приобщени към него съседни населени места и други обекти в обща непрекъсната пространствена система.

Екологично състояние на повърхностни води – Състояние, определено от биологичните, физико-химичните и хидроморфологичните елементи на качеството на водите.

Електронно управление (е-управление) - Управление в електронна среда на нормативните взаимовръзки, административните процеси и обслужване и взаимодействието с потребителите с използване на информационни, статистически и математически модели и методи на обработка на данни, информация и знания, които осигуряват по-високо ниво на ефективност на управлението. (*Стратегия за развитие на електронното управление в Република България 2014-2020 г.*)

Интермодален транспорт – комбиниран транспорт на хора или стоки като се използват два или повече вида транспортни средства (за железопътен, пътен, воден или въздушен транспорт)

Коефициент на възрастова зависимост - съотношение между лицата от населението в „зависимите“ възрасти (населението под 15 и на 65 и повече навършени години) на 100 лица от населението в „независимите“ възрасти (от 15 до 64 години), изчислено в проценти. (*НСИ, Демографска статистика*)

Коефициент на демографско заместване - съотношение между броя на влизащите в трудоспособна възраст (15 - 19 години) и броя на излизащите от трудоспособна възраст (60 - 64 години). (*НСИ, Демографска статистика*)

Малки населени места - селата, както и градовете с население до 30 000 жители. (*чл. 58 на ЗУТ*)

Местообитание - район със специфични абиотични и биотични фактори, в който определен растителен или животински вид се намира в някои от стадията на своя жизнен цикъл. (*ЗЗТ, §1 т.9 от Допълнителните разпоредби*)

Селищните образувания - вилни зони, промишлени зони и курортни комплекси

Територии с особена териториалноустройствена защита - защитени територии за природозащита по Закона за защитените територии, за културно-историческа защита по Закона за културното наследство, други територии със специфична характеристика, чийто режим на устройство и контрол се уреждат в отделни закони (високопланинските и крайграничните територии, морското крайбрежие, територията на столицата и други), свлачищните територии, санитарно-охранителните зони около водоизточниците и съоръженията за питейно-битово водоснабдяване и около водоизточниците на минерални води - публична държавна собственост съгласно Закона за водите. (*ЗУТ §5 т.4 от Допълнителните разпоредби*)

Територии с режим на превантивна устройствена защита - определени с концепции и схеми за пространствено развитие и с устройствени планове територии, които притежават

висока природно-ландшафтна, екологическа и културна стойност, но не са обявени за защитени със специален закон. (ЗУТ §5 т. 5 от Допълнителните разпоредби)

Територия на населено място - селищната територия, обхваната от границите му (строителните му граници), определени с устройствен план, без да се включва землището. (ЗУТ, §5 т.6 от Допълнителните разпоредби)

Устройствена зона - съвкупност от съседни поземлени имоти със сходни характеристики и преобладаващо предназначение. (ЗУТ, §5 т.8 от Допълнителните разпоредби)

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РАЙОНИТЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

ЧАСТ ТРЕТА. ИНТЕГРИРАН НАЦИОНАЛЕН ПРОФИЛ

Третата част на Анализа на социално-икономическото развитие на районите в Р. България обобщава синтезираните изводи от първите две части и ги надгражда с интегриран национален профил, допълвайки базовата информация за актуализирането и разработването на стратегическите документи за регионално и пространствено развитие от ново поколение. Националният профил се изгражда въз основа на систематизираните обобщени изводи за основните предимства, недостатъци, възможности и заплахи и на идентифицираните тенденции в развитието. Той очертава насоките за развитие след 2020 г. във всички тематични направления, свързани с онези сектори, които имат най-ясно изявени въздействия върху националното пространство и чрез интегрирането на политиките и инвестиционните приоритети ще спомогнат за постигането на устойчив и приобщаващ растеж.

Обобщените изводи за резултатите от проведеното изследване очертават основните насоки и приоритети на политиките и програмите, които трябва да трасират интегрираното и устойчиво развитие на страната, регионите и общините в периода след 2020 г.

1 ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ

Демографските фактори са в основата на социално-икономическото развитие и именно поради това, човешкият капитал се извежда на водещи позиции в съвременните икономически теории, стратегии и политики. За България това е приоритет от първостепенно значение не само поради непреодоляната демографска криза с всички многообразни проявления и последици, но и поради незавършените реформи в здравеопазването и образованието, от които зависят жизнения статус и развитието на интелектуалния потенциал.

Проследено през годините, населението на България продължава да намалява с ускорени темпове, което е резултат на намалената раждаемост, повишената смъртност, емиграционните процеси, променения семеен модел и поведение. Това има дълготрайно въздействие и се отразява върху развитието на всички социални системи и услуги и всички сектори на икономиката.

1.1 ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

По данни на Националния статистически институт населението на страната намалява постепенно от 8 948 649 през 1985 г., на 8 487 317 през 1992 г. и на 7 928 901 през 2001 г. В 2011 г. населението на страната е 7 364 570 и намалява средногодишно с 0.6%. Към

31 декември 2020 г. България е 6 916 488 души, което представлява 1.4% от населението на Европейския съюз. В сравнение с края на 2011 г. населението на страната намалява с 410 675 души, или с 5.6% (средногодишен темп на намаление 0.6%). За 9 години страната е загубила население повече от населението на област Бургас – 409 750 души.

Продължава процесът на застаряване на населението, процес характерен за по-голямата част от страните в ЕС. В края на 2020 г. лицата на 65 и повече навършени години са 21.8% от населението на страната, докато за страните от ЕС те са средно 20.0%. Силно влошена е възрастовата характеристика на населението в Северозападен и Северен централен регион, където населението на 65 и повече години е съответно 26.5% и 24.6%, докато в останалите региони за планиране от ниво 2 е 19.7-21.7%. В двадесет от областите този дял е над средния за страната. Най-нисък е дялът на възрастното население в областите София (област) - 17.7%, и Варна – 19.4% и най-висок в областите Видин (30.0%) и Габрово (29.1%). В 51 общини населението на 65 и повече години е над 30%, предимно разположени в националната периферия.

Застаряването на населението води до повишаване на неговата средна възраст, която от 40.4 години през 2001 г. нараства на 41.2 години през 2005 г. и на 44.4 години в края на 2020 година.

Деца до 15 години в страната са 14.4% от общия брой на населението, докато в ЕС са 15.5%. Дялът на населението в трудоспособна възраст от 15 до 64 години е 63.8%, като спрямо 2011 г. този дял намалява с 4.0 процентни пункта. С най-нисък дял е Северозападният регион с 59.9%, а сред областите – област Видин с 58.1%.

За влошаването на възрастовата структура у нас съществено допринесоха мащабните емиграционни процеси предимно сред младите възрастови групи. Застаряването на населението засяга всички аспекти на икономическия и социалния живот на страната и е с особено дълбоки последици за икономиката, пазара на труда и социалните системи.

В края на 2020 г. **общият коефициент на възрастова зависимост** в България е 56.7%, или на всяко лице в зависимите възрасти (под 15 и над 65 години) се падат по-малко от две лица в активна възраст. За сравнение, през 2011 и 2019 г. този коефициент е бил съответно 47.5% и 56.4%. В селските райони стойността е по-висока и достига 67.6%. Коефициентът на възрастова зависимост е с най-благоприятна стойност в Югозападен регион – 51.8%, а с най-неблагоприятна - в Северозападния регион – 66.9%. Във всички области на страната, той е над 50.0% с изключение на София (Столична община) – 48.5%, като най-неблагоприятно е съотношението в областите Видин (72.1%), Ловеч (68.2%) и Габрово (68.8%).

Раждаемостта в страната намалява. Към 31.12.2020 г. са регистрирани 59 086 живородени деца. В сравнение с 2011 г. броят на живородените намалява с 11 760 деца или с 16.6%. Коефициентът на обща раждаемост през 2020 г. е 8.5‰, докато през 2011 г. е 9.6‰. По данни на Евростат в ЕС през 2018 г. тя е 9.7‰. В Югоизточния регион раждаемостта е 9.3‰, докато в Северния централен регион е 7.0‰ и в Северозападния е 7.8‰. Най-висока е раждаемостта в областите Сливен - 11.7‰ и София (Столична община) – 9.9‰, а най-ниска в областите Видин – 5.8 ‰, Габрово – 5.9‰ и Смолян - 6.1‰. Проявяващият се в момента отрицателен

ефект от намаляващия брой на жените в родилна възраст ще дава отражение върху възпроизводството на населението и през следващите десетилетия.

Нивото на общата **смъртност** продължава да е твърде високо. Броят на починалите лица през 2020 г. е 124 735, а коефициентът на обща смъртност е 18.0‰, докато в ЕС през 2018 г. той е 10.3‰. Спрямо 2011 г. броят на умрелите се увеличава с 16 477 лица, или с 15.2%. Продължават и силно изразените различия в смъртността сред градското и селското население. Коефициентът на смъртност е по-висок в селата (24.2‰) отколкото в градовете (15.7‰). Съществуват значителни териториални различия на коефициента на смъртност на територията на страната - Северозападният регион е с коефициент 23.3‰, докато Югозападният регион е с 15.9‰. С най-висока смъртност в страната са областите Видин с 27.7‰, Монтана - 25.9‰ и Габрово – 24.0‰, всички разположени в Северозападния регион за планиране от ниво 2. В шест области смъртността е по-ниска от общата за страната, като най-ниска е в София (Столична община) - 13.4‰. Детската смъртност постоянно намалява, независимо че все още запазва високи нива спрямо повечето европейски страни.

През 2020 г. в резултат на отрицателния **естествен прираст** населението на страната е намаляло с 65 649 души спрямо 2019 г. Коефициентът на естествения прираст е минус 9.5‰¹, а през 2011 г. е бил минус 5.1‰. В ЕС през 2018 г. той е минус 0.6‰. Коефициентът на естествения прираст в градовете е минус 7.1‰, а в селата - минус 16.0‰. В периода 2011-2020 г. всички региони и области в страната имат отрицателен естествен прираст. В Югозападния регион естественият прираст е минус 6.6‰, дължащо се на област София Столична община), докато в Северозападния регион е минус 13.9‰.

Съществено влияние върху броя и структурите на населението в страната оказва **механичният прираст** (нетното салдо от външната миграция). В периода 2011-2020 г. са се заселили (имигранти) 240 823 души, а са се изселили (емигранти) 245 978 души, т.е. наблюдава се отрицателен механичен прираст - минус 5 055 души. Показателите за механичния прираст на населението показват запазване на тенденцията за увеличаване на външните миграции, предизвикани от незадоволителната икономическа обстановка в страната. Страната губи млади хора заради емиграцията. Всеки втори, напуснал България, е на възраст между 20 и 39 години, което прави над 125.8 хил. души.

През 2020 г. в преселванията между населените места в страната са участвали 197 242 лица. С най-голям относителен дял сред преселващите се са лицата във възрастовата група 40 - 59 години. Най-голямо териториално движение има по направлението „град - село“ (48.4%), следва направлението „град - град“ (29.9%) и „село - град“ (15.3%). Най-голям брой от преселващите се в страната са избрали за ново местоживеење област Пловдив - 21 320. Областите с най-големи относителни дялове в миграционния поток към област Пловдив са София (Столична община) - 7.7%, Пазарджик - 4.0% и Смолян - 3.7%. Най-малко преселили се в област Пловдив са от област Разград - 0.2%. Значителни преселения има и към областите София – 18 839, София (Столична община) 18 704, Стара Загора – 16 357 (6.3%), Варна – 13 672 и Бургас 11 702, което може да се обясни с по-доброто социално-икономическо развитие през последните години.

¹ Разлика между броя на живородените и броя на умрелите на 1000 души от населението.

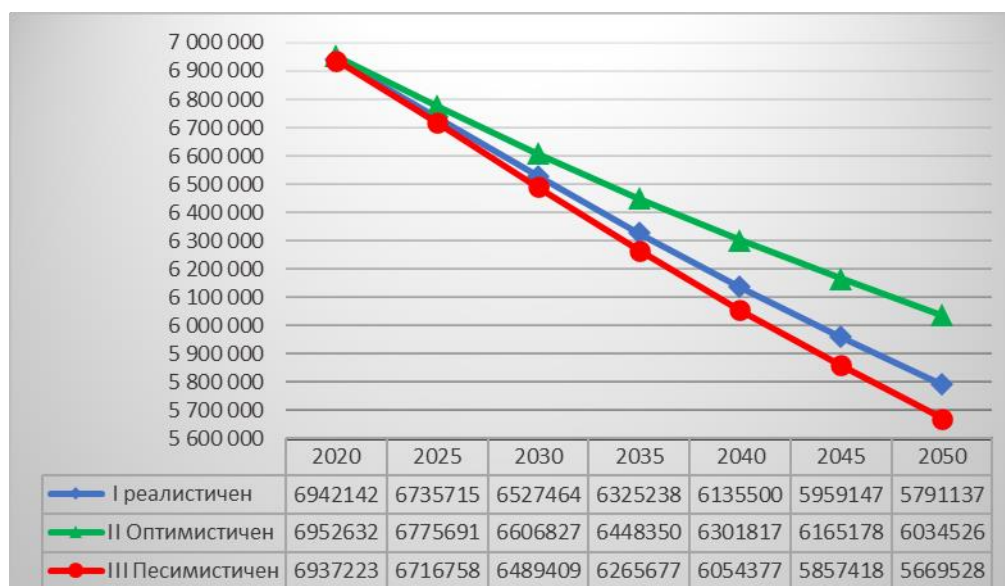
1.2 ПРОГНОЗА ЗА ДЕМОГРАФСКОТО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА

В Националния статистически институт е разработена тривариантна целева прогноза за демографското развитие на страната в перспектива до 2080 година, съобразена с методологията и количествените хипотези за възпроизводствените процеси на населението на Евростат. Първият вариант (при хипотеза за конвергентност) се определя като реалистичен и е съобразен с нормативните изисквания на ЕС за демографско и социално-икономическо развитие на държавите членки. Вторият вариант се определя като оптимистичен (относително ускоряване) и при него се предполага, че демографските процеси ще протичат при благоприятни социално-икономически условия. Третият вариант е определен като песимистичен (относително забавяне) и развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси.

По варианти прогнозното развитие на броя на населението на страната към 2050 г. е следното:

- *Реалистичен* (Конвергентност) – 5 791 137 души (2050 г.). Намаление за прогнозния период с 1 151 005 души, или с 16.6%;
- *Оптимистичен* (Относително ускоряване) – 6 034 526 души (2050 г.). Намаление за прогнозния период с 918 106 души, или с 13.2 %;
- *Песимистичен* (Относително забавяне) – 5 669 528 души (2050 г.). Намаление за прогнозния период съответно с 1 267 695 души или с 18.3%.

Фигура 1.1. Демографска прогноза за България – варианти

Източник: НСИ

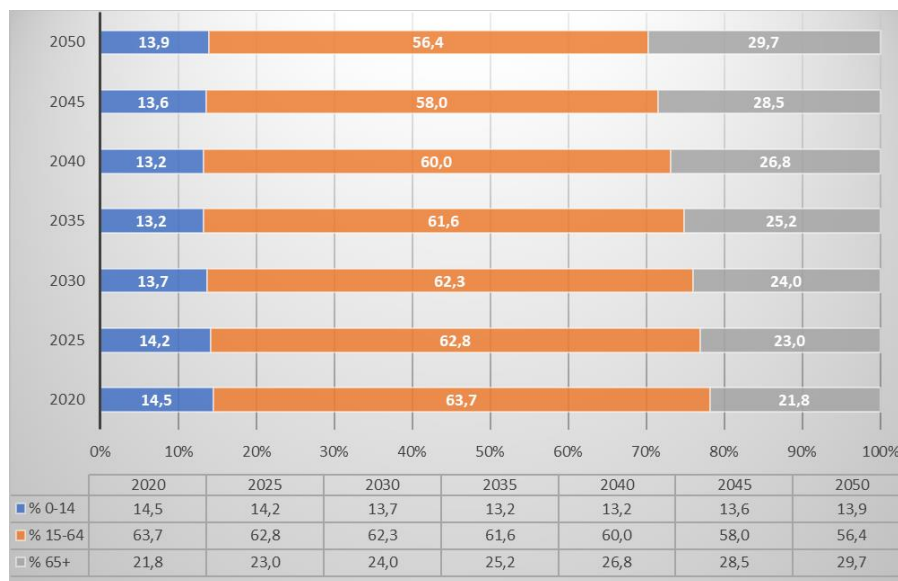
И по трите варианта на прогнозата населението ще намалява и застарява. Голямата пречка пред икономическия растеж ще бъде значителното свиване на населението като цяло, както и конкретно на населението в трудоспособна възраст. Въпреки че коефициентите на демографска зависимост в страната остават почти непроменени в дългосрочен план, номинално населението във всички възрастови групи ще се свива чувствително.

Първият вариант (реалистичен) прогнозира освен намаляване на населението в периода между 2020-2050 г. от 6 942 хил. на 5 791 хил. души, значителни изменения и в структурата на населението, като това в трудоспособна възраст (между 15 и 64 годишна възраст) ще намалее значително – от 4 420 хил. на 3 226 хил., т.е. ще има по-малко лица в трудоспособна възраст, които да издържат останалата част от населението

Абсолютният и относителен дял на населението на възраст над 65 години ще нараства. Очакванията са до 2050 г. този процент да е около 30%. Това ще постави под въпрос устойчивостта на осигурителната система: от едната страна ще има много пенсионери, а от друга - все по-намаляващ брой работещи, внасящи осигуровки и данъци.

Ще нарастват и абсолютният и относителният дял на възрастните хора над 75-годишна възраст, като за периода 2020–2050 г. тази възрастова група ще се увеличи с 42%. Застаряването на населението ще увеличава потребностите от грижа за старите хора, а незадоволителните условия и недостатъчният капацитет на държавните домове за възрастни хора ще наложат нуждата от създаването на по-добре поддържани частни домове от подобен тип.

Фигура 1.2. Прогноза за възрастовата структура на населението 2020 – 2050 г.

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Влошаването на възрастовата структура на населението ще рефлектира върху размера и качеството на трудовите ресурси. Застаряването на работната сила в условия на динамичен пазар на труда с постоянно променящи се изисквания към квалификацията и професионалните умения на заетите, поражда необходимостта от насърчаване на ученето през целия живот. Застаряващото население ще постави натиск върху публичните разходи за пенсии, здравеопазване и социални грижи.

Поради намаляване на жените в детеродна възраст ще намалява и раждаемостта в абсолютни стойности. Населението до 14 годишна възраст в периода 2020–2050 г. ще намалее с 20.2%,

което ще доведе до намаляване на броя на учениците и ще се наложи закриване на отделни учебни заведения.

Таблица 1.1. Прогноза за населението по региони и области до 2050 г. - (брой)

Регион / област	Реалистичен вариант - при хипотеза за конвергентност						
	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Общо	6 942 142	6 735 715	6 527 464	6 325 238	6 135 500	5 959 147	5 791 137
СЗР	729 525	683 626	641 279	602 233	566 405	534 422	505 800
Видин	82 065	74 467	67 667	61 535	56 051	51 231	46 948
Враца	160 247	150 460	141 302	132 622	124 411	116 927	110 086
Ловеч	122 619	114 892	107 755	101 152	94 976	89 326	84 159
Монтана	128 011	120 680	114 026	107 946	102 460	97 597	93 258
Плевен	236 583	223 127	210 529	198 978	188 507	179 341	171 349
СЦР	773 105	733 565	694 301	656 294	620 756	588 217	558 220
В. Търново	233 143	222 275	211 173	200 189	189 788	180 218	171 432
Габрово	105 971	98 200	90 634	83 414	76 692	70 598	65 065
Разград	111 130	105 824	100 551	95 420	90 504	85 914	81 579
Русе	215 806	206 373	197 152	188 256	180 038	172 513	165 521
Силистра	107 055	100 893	94 791	89 015	83 734	78 974	74 623
СИР	918 744	890 729	861 564	832 641	804 762	777 835	751 290
Варна	469 027	462 175	454 026	445 544	437 179	428 634	419 494
Добрич	171 585	163 102	154 742	146 654	138 932	131 659	124 814
Търговище	109 911	105 277	100 771	96 486	92 454	88 672	85 104
Шумен	168 221	160 175	152 025	143 957	136 197	128 870	121 878
ЮИР	1 023 933	995 052	966 022	938 167	911 549	886 510	862 958
Бургас	408 054	400 314	391 217	381 878	372 370	362 775	353 074
Сливен	186 359	182 389	178 847	175 736	172 965	170 665	168 892
Стара Загора	312 265	300 871	289 689	278 972	268 920	259 633	250 987
Ямбол	117 255	111 478	106 269	101 581	97 294	93 437	90 005
ЮЗР	2 105 798	2 088 312	2 067 148	2 044 331	2 024 116	2 006 118	1 987 204
Благоевград	306 370	298 264	287 439	275 429	262 708	249 792	236 619
Кюстендил	117 143	109 482	102 184	95 328	88 792	82 728	77 080
Перник	118 370	111 679	105 066	98 906	93 028	87 494	82 236
София (ст. община)	1 336 554	1 350 054	1 362 231	1 372 895	1 386 333	1 401 235	1 414 692
София	227 361	218 833	210 228	201 773	193 255	184 869	176 577
ЮЦР	1 391 037	1 344 431	1 297 150	1 251 572	1 207 912	1 166 045	1 125 665
Кърджали	146 907	141 002	134 548	128 043	121 519	114 945	108 414
Пазарджик	252 489	241 789	231 076	220 699	210 538	200 639	191 037
Пловдив	663 500	651 689	639 331	627 533	616 870	607 028	597 461
Смолян	103 230	95 270	87 178	79 364	71 697	64 380	57 505
Хасково	224 911	214 681	205 017	195 933	187 288	179 053	171 248

Източник: НСИ

Дисбалансът в териториалното разпределение на населението между Северна и Южна България ще бъде още по-голям. През 2019 г. населението в Северна България е 34.9%, докато през 2050 г. ще е 31.3% от общото население на страната, или намалението ще е с 3.6 процентни пункта.

Неравномерното разпределение на населението по области ще продължи. Към 31.12.2019 г. в шест области София (столична община), Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора и Русе населението е 49.0% от общото за страната, докато през 2050 г. то ще е 51.7%, или нарастването ще бъде с 2.7% процентни пункта.

От всичките 28 области населението ще нараства в резултат от механичен прираст само в София (столична община) със 7.1%, в останалите области ще продължава да намалява, като най-голямо намаление се очаква в областите Видин с 42.8%, Враца с 31.3%, Кюстендил с 34.4%, Перник с 30.5%, Силистра с 30.3% и Смолян с 44.3%.

Дисбалансът в териториалното разпределение на населението ще продължи, което ще създава затруднения в бъдещото пространствено планиране и развитие на страната и отделните райони.

2 УРБАНИСТИЧНО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА

2.1 ТЕРИТОРИАЛНО-УРБАНИСТИЧЕН МОДЕЛ

На най-високото териториално ниво – националното, в урбанистичното развитие се налага изследването на *териториално-урбанистичен модел*, който да открие едрата териториална структура, съчетана с големите градове-центрове в националната територия.

В едрата териториална структура се извяват централни силно урбанизирани територии, периферни слабо урбанизирани територии и неурбанизирани природни територии, значителна част от които поставени под защита по силата на европейското и националното законодателство. Тази едра териториална структура се съчетава със система от градове-центрове с различно значение за територията на страната – национално, регионално, областно и локално. В модела се вписват и основните и второстепенни урбанизационни оси на развитие, организирани по транспортните направления на коридорите на трансевропейската и националната транспортна мрежа.

Този териториално урбанистичен модел е изведен с Националната концепция за пространствено развитие (НКПР) от 2012 г. (Актуализация 2019 г.), В развитието на модела в този твърде кратък период от време от 2012 до 2019 г. не се наблюдават съществени промени, поради инертността на територията и на териториално урбанистичната система. Промените са минимални и се изследват не само чрез демографската динамика на градовете от различните йерархични нива, но и чрез останалите елементи на модела – осите на урбанистично развитие, агломерационните образувания и специфичните територии, за да се проследят въздействията и на останалите политики с техните пространствени измерения.

2.1.1 ГРАДОВЕ, ОПОРНИ ЦЕНТРОВЕ

От разработените в НКПР три сценария („изявен моноцентризъм“, „краен полицентризъм“ и „умерен полицентризъм“), за основа на бъдещото развитие на урбанистичната система е избран сценарият на умерен полицентризъм, считан за реалистичен. Така се избягват неблагоприятните въздействия от възможната проява на крайния моноцентризъм и се извяват някои възможни предимства на крайния полицентризъм. Сценарият предвижда развитие на система от центрове на национално ниво: София от 1-во йерархично ниво и Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен и Стара Загора от 2-ро йерархично ниво. На по-ниското йерархично ниво, в територията на регионите, полицентричността се изразява с укрепването на областните центрове от 3-то ниво, а в територията на областите и групите от общини – с подкрепата на малки градове от 4-то йерархично ниво, особено важни за стабилизирането на селските територии.

Разположението на големите градове от 1-во и 2-ро йерархично ниво в националната територия не е равномерно. Големи територии като например северозападната и югозападната периферии са без градове от този ранг. Затова в НКПР и АНКПР е предвидено включването на три града от следващото 3-то йерархично ниво за стимулиране чрез съответна държавна политика, така че в бъдеще да могат да преминат от 3-то във 2-ро йерархично ниво и да играят

ролята на центрове с национално значение. Тези градове са Велико Търново, Благоевград и Видин.

За изминалия период се наблюдава стабилизиране на градовете Велико Търново и Благоевград като демографско състояние и по отношение на икономическо и социално развитие и функции. Това ги доближава до характеристиките на 2-ро йерархично ниво, което те могат да заемат след продължаващо успешно развитие в периода до 2020 г. и след това. Третият град – Видин, обаче, не показва такъв напредък, а напротив -изостава и в демографско, и в социално-икономическо отношение. За да се включи във 2-ро йерархично ниво, което е желателно, са необходими целенасочени интервенции от страна на държавната политика за регионално развитие в синхрон със секторните политики чрез интегрирани териториални инвестиции.

Градовете от 3-то йерархично ниво, центрове с регионално значение в територията на областите, с малки изключения, не показват особено стабилно развитие през периода 2012 – 2019 г. Признак за това е намаляващото им население с около 10%, а за някои и с повече от 10%. Намалява и тяхната икономическа роля, а наред с това и техните обслужващи функции с регионално значение.

Градовете-центрове от 4-то йерархично ниво, с микрорегионално значение в територията на групи общини, са равномерно разположени в националната територия. Това е благоприятно обстоятелство за ролята, която им се предвижда – да осигуряват съответното обслужване на периферните селски райони. През периода 2012–2019 г. населението на тези градове, с малки изключения, намалява с темп около и над 10%. Изключение правят градовете около София и туристическите центрове на черноморското крайбрежие. Проявява се тенденцията населението им да продължава да намалява и в бъдеще, а заедно с това да западат и техните обслужващи функции на центрове с надобщинско значение. Това е силно предизвикателство пред регионалната политика и свързаните с нея секторни политики и програми, и особено пред ПРСР.

2.1.2 ВИДОВЕ ТЕРИТОРИИ

Трите основни типа територии, изведени в националния модел, са централните урбанизирани територии и периферните слабо урбанизирани територии, допълнени с природните неурбанизирани територии без населени места.

Централни според НКПР са териториите на общините с центрове големи и средни градове от 1-во, 2-ро и 3-то ниво и съседните им общини, попадащи в техните агломерационни ареали – 48 бр. общини. Те обхващат 26,6% от националната територия и 64% (4 714 187 души) от населението. Тяхно предимство, за разлика от периферните райони, е възможността за сравнително близък и удобен достъп до работни места, услуги, образование, култура и всички други ценности, които предлагат големите градове. В централните територии се наблюдава висока степен на концентрация и урбанизация.

Периферни са териториите на останалите общини с центрове от 4-то и 5-то ниво – 216 бр. общини, които обхващат 73,4% от националната територия и 36% (2 650 383 души) от населението. Те са отдалечени от големите градове и от предлаганите в тях услуги и работни

места. В периферните райони степента на концентрация на функции и дейности и степента на урбанизация са значително по-ниски. Периферните територии в страната са външни крайгранични периферии и вътрешни периферии.

Централните и периферните територии покриват формалните териториални единици – общините и по този начин разпределят помежду си цялата територия на България.

В настоящия анализ е приложен приетият през 2019 г. нов подход за категоризация на общините по степен на урбанизация. Използвана е европейската методика за определяне на градско-селска типология, развита съвместно от ОИСР и ЕК. Съгласно тази методика, общините са разпределени в три категории:

Силно урбанизирани общини (централни) – общини на голям град (city), при които над 50% от населението е в населени места над 50 хил. жит. или общините са с центрове градове над 50 хил. жит.

Средно урбанизирани общини (междинни) – на среден град (town), при които над 50% от населението е в населени места от 5 до 50 хил. жит. или общините са с центрове градове от 5 до 50 хил. жит.

Слабо урбанизирани общини (периферни) – на малък град или село (rural), при които над 50% от населението е в населени места под 5 хил. жит. или общините са с център град под 5 хил. жит.

По този начин моделът се променя с въвеждането на категорията “междинни” общини заедно с “централни” и “периферни”. Критерият за център на централните общини нараства от 30 хил.д. на 50 хил.д. и така се намалява обхватът на централните общини за сметка на появилите се междинни общини.

Таблица 2.1. Категоризация на общините

Вид община	Брой	Площ		Население 2019 г.	
		km ²	%	Брой млн.	%
Централни общини	18	11 558.7	10.4	3.6	51.1
Междинни общини	95	46 971.6	42.1	2.2	31.2
Периферни общини	152	52 969.2	47.5	1.24	17.7

Източник: ЕС, ОИСР, обработка НЦТР

Категоризацията на общините по степен на урбанистично развитие може да послужи за определяне на делимитацията/допълняемостта между ОПРР и ПРСР. Като типично селски следва да се третират определените 152 слабо развити периферни общини.

Съществен елемент на националния модел представляват агломерационните ядра – урбанизираните територии на големите градове над 50 хил. д., заедно с техните околградски територии, обект на субурбанизация. Агломерационните ядра заемат 3,9% от националната територия, но в тях живее 50% от населението на страната. Тези ядра са сърцевината на 18-те

агломерационни образувания или функционални урбанизирани ареали (FUA), в които се наблюдават интензивни връзки с прилежащите към тях съседни малки общини и положителни ефекти от функционалната обвързаност.

Природните неурбанизирани територии, като елемент на териториално-урбанистичния модел, заемат части от централните, от междинните и от периферните територии (общини), наслагват се върху тях и по този начин формират ареали с неформален характер. В тях са включени защитените природни територии и защитените зони по Натура 2000, опазвани по силата на Закона за защитените територии² и на Закона за биологичното разнообразие.³ Те заемат общо 34,6% от националната територия, от които защитените територии заемат 5,2%. Защитените зони по Натура 2000 заемат 34,4%, като се припокриват на много места със защитните територии.

В този компонент на националния териториално-урбанистичен модел през периода 2012-2019 г. не са настъпили изменения. Коментира се само прекалено големият дял на защитените зони по Натура 2000, което създава конфликти в земеползването и ограничава до известна степен развитието на териториалните единици.

2.1.3 Главни и второстепенни оси на урбанистично развитие

Главните и второстепенни оси на урбанистично развитие в националната територия се формират чрез интегрирането на агломерационните ядра и техните агломерационни ареали, както и на останалите градове-центрове от различно значение с транспортно-комуникационните направления – транспортните коридори на страната.

С оглед физикогеографските особености и историческото развитие на урбанизационните процеси, главните и второстепенните оси на урбанистично развитие формират своеобразна решетка в националната територия. В тази решетка са разположени линейни направления на активно урбанизационно развитие и между тях - териториални модули на слабо урбанизационно развитие. По урбанизационните оси се наслагват централни по характер територии, а модулите между тях са с характер на периферия. Този модел на централни линейни територии и периферни компактни модули между тях е различен от модела с централни и периферни общини. Той няма формален характер, тъй като не съблюдава административните граници на общините, а реално усвоените от транспорта и урбанистичното развитие територии. В изявените транспортни направления се наблюдават участъци с интензивно урбанистично усвояване и други с прекъсвания, но въпреки това транспортните връзки поддържат развитието на тези направления.

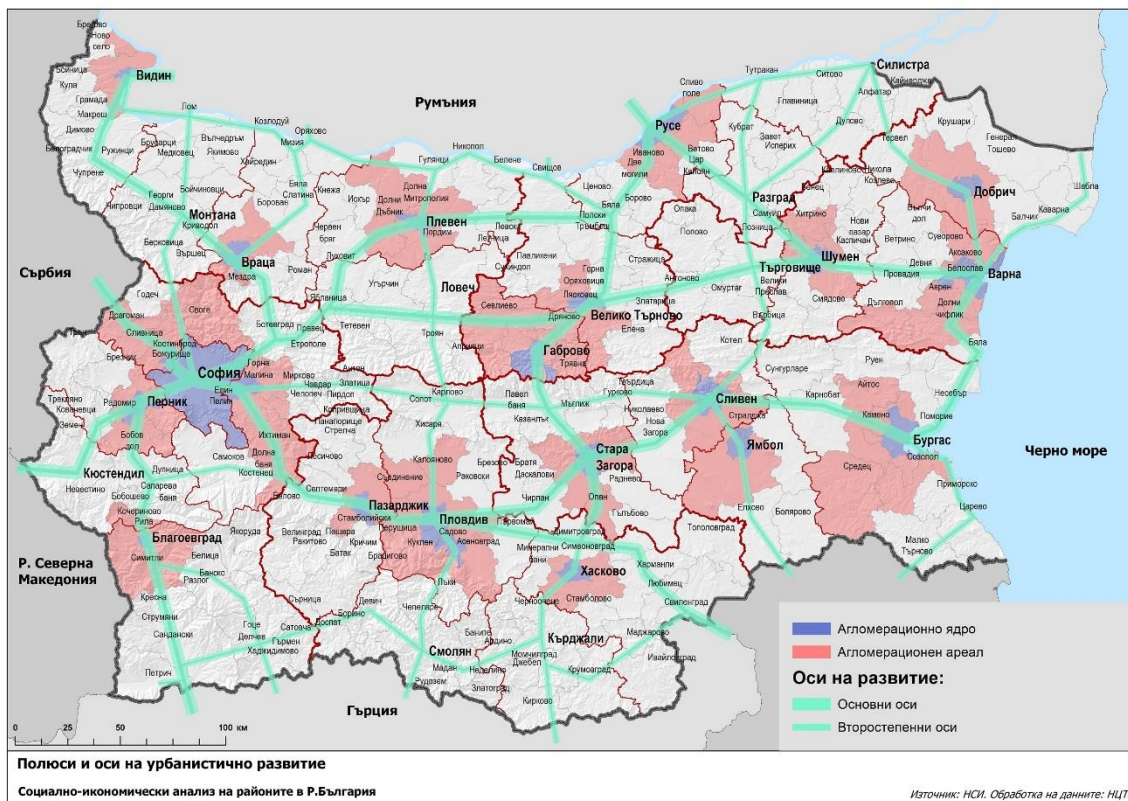
Като оси на урбанистично развитие в националната територия традиционно се изявяват няколко паралелни и няколко меридиални оси. Те са описани подробно в Част I на Анализа - т. 1.2.6. "Полюси и оси на урбанистично развитие".

² обн. ДВ бр. 133/1998, изм. ДВ. бр.21/12.03.2021 г.

³ обн. ДВ бр. 77/2002 г., изм. и доп. ДВ бр. 98/27.11.2018 г.

Чрез развитието на този важен елемент на пространствения модел, националното пространство се интегрира, обединяват се транспортно и пространствено големи части от територията на страната в паралелна и в меридиална посока. Особено важно е при развитието на този модел да се обединят по-органично териториите на север и на юг от Стара планина, които все още не са органично свързани и вероятно по тази причина Северна България изостава в развитието си, в сравнение с Южна България. Развитието на осите на урбанизация продължава и в територията на съседни страни през границата, което е важно за общото развитие на региона на Югоизточна Европа.

Карта 2.1. Полюси и оси на урбанистично развитие в националната територия

Източник: Собствени проучвания на НЦТР

2.1.4 ОПАСНОСТ ОТ “КРАЕН МОНОЦЕНТРИЗЪМ”

В периода 2012-2020 г. лансираният с НКПР сценарий и модел на “умерен полицентризъм” не намира потвърждение, що се отнася до развитието на столицата, град от 1-во йерархично ниво с европейско значение за националната територия и 6-те следващи я града – Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен и Стара Загора, градове от 2-ро йерархично ниво с национално значение за територията на регионите.

Факт е, че столичният град изпреварва много другите градове. Взети заедно, те трудно конкурират столицата. За периода 2015-2020 г., столицата намалява по население с 10 хил. жители, а шестте града от 2-ро ниво намаляват по население с 36 хиляди. Брутният вътрешен продукт на София (столична община) е близо 40% от общия на страната и е 2,3 пъти по-висок

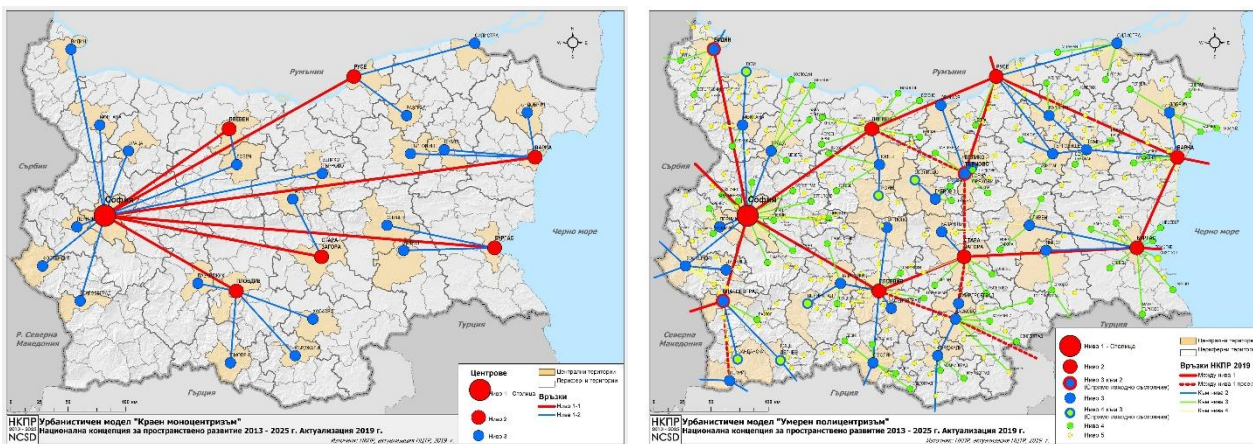
Социално-икономически анализ на районите в Република България. Четвърти етап. Част Трета

12

Този документ е създаден в рамките на бюджетна линия BG16RFOP001-8.002- 0005 „Бюджетна линия на отдел „Стратегическо планиране и програмиране“, приоритетна ос 8 „Техническа помощ“ на Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014-2020 г., съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие и от държавния бюджет на Република България.

от средната национална величина. В София има 20 ВУ, колкото са всичките други ВУ в останалите градове на страната. Студентите в София са 40% от студентите в страната. Висшистите в София са 51,4% от населението при средно за страната 27,7%.⁴ По много други социално-икономически и социално-културни показатели столицата превъзхожда силно следващите я 6 броя градове в йерархията.

Карта 2.2. Модели на урбанистично развитие: краен моноцентризъм и умерен полицентризъм

Източник: НКПР Актуализация 2019 г., НЦТР

В същото време, 5 от шестте града от 2-ро йерархично ниво намаляват по население. Само Пловдив отчита леко увеличение – с 423 човека. Тази ясно изразена тенденция към моноцентризъм показва, че шестте големи града от второ ниво все по-трудно ще балансират столицата и ще се засилва проявата на проблема “център – периферия” в националната територия. С други думи препоръчаният модел на “умерен полицентризъм” засега не се потвърждава на национално ниво и може да се посочи, че има тенденция развитието да клони към модела на “краен моноцентризъм”. Този факт, в съчетание със слабостта на центрове от 2-ро и 3-то ниво, събужда тревога за развитието на някои периферни територии в страната и за засилване на процесите на обезлюдяване в тях.

Наблюдаваната тенденция за насочване на урбанистичното, а оттам и на общото социално-икономическо развитие към краен моноцентризъм изисква усилия за преодоляване на тази тенденция чрез целенасочена държавна политика. В резултат на съчетани действия от страна на политиката за регионално развитие и на секторните политики е възможно обръщането на тенденцията и насочване към “умерен полицентризъм”. Този сценарий се развива при условията на умерено намалени темпове на демографското свиване (междинност, конвергентност) и успешно провеждана регионална политика, съпроводена с преодоляване на икономическите затруднения и лек икономически подем, умерено развитие на новите технологии и иновациите, разширяване и усъвършенстване на техническата инфраструктура.

Основни негови предимства са по-равномерното разпределение на населението между големите населени места, а оттам и по-равномерно разпределение на натиска върху

⁴ Икономически и инвестиционен профил на София, Институт за пазарна икономика, 2018 г.

техническата и екологичната инфраструктура, намаления дял на населението в риск от природни бедствия, подобрения достъп до услуги и редуцирани междурегионални и вътрешнорегионални различия.

3 ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

За извеждане на икономическия профил на страната са разгледани онези фактори и показатели, които формират облика на националната икономика. За анализа на икономическото развитие в национален аспект, показателите са обобщени в следните групи: БВП и производителност на труда; БДС и разходи за придобиване на ДМА. Допълнително са изведени общите констатации за развитието на малките и средни предприятия в страната, НИРД и иновациите.

3.1 ОСНОВНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ПОКАЗАТЕЛИ

3.1.1 БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ, ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТ НА ТРУДА

Резултатите от анализа за периода 2010–2017 г. показват постоянно нарастване на **Брутния вътрешен продукт (БВП)** в страната. Това нарастване продължава и през 2018 и 2019 години, като за последната 2020 година по данни на НСИ той е 118 605 млн. лв.

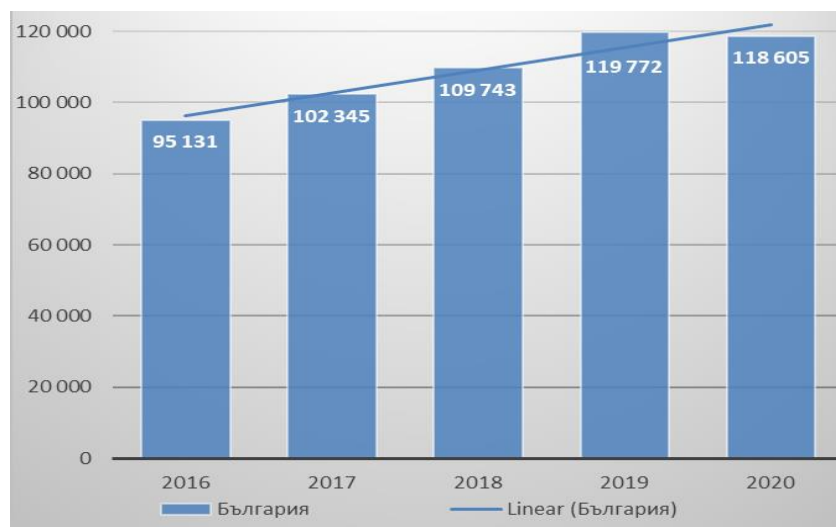
Проследен за периода 2016-2019 (2020)⁵ г., базисният индекс на нарастване показва стабилно икономическо развитие с бързо нарастващи темпове

Таблица 3.1. Базисен верижен индекс на БВП

	2016	2017	2018	2019	2020
Базисен индекс	100	107,58	115,36	125,90	124,67

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Фигура 3.1. Брутен вътрешен продукт 2016-2020 г. в млн.лв.

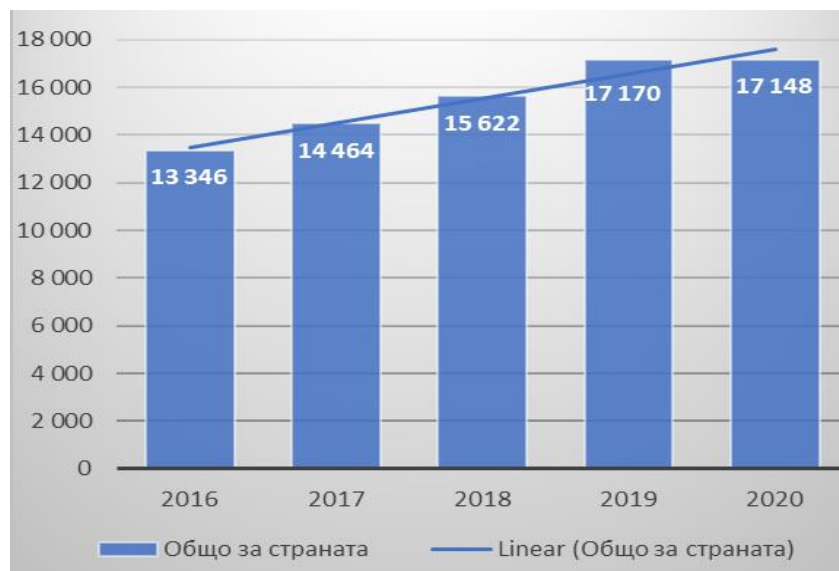
Източник: НСИ, обработка НЦТР

Основен за анализа и сравнението на икономическото развитие на България с държавите членки на ЕС, е показателят **БВП на човек от населението**, който нараства с различни

⁵ НСИ - Предварителни данни

темпове в периода на анализирани години. В края на 2019 г. стойността му достига 17 170 лв. а по предварителните данни за 2020, стойността е 17 148 лв., но увеличението се дължи на намаляване на населението на страната към 2020 г. с 34 934 души.

Фигура 3.2. Брутен вътрешен продукт на човек от населението 2016-2020⁶ г., лева

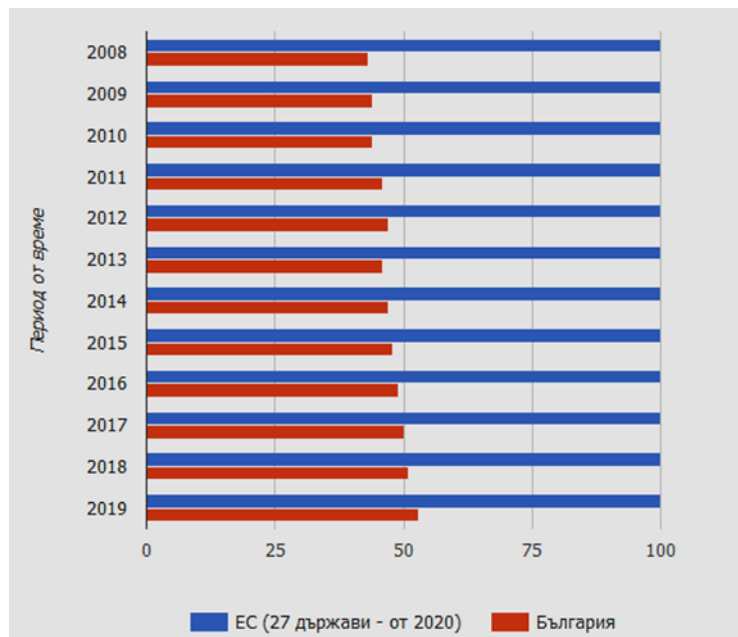
Източник: НСИ, обработка НЦТР

Брутният вътрешен продукт на човек от населението (в стандарти на покупателна възможност) в периода от 2016 до 2020 г. нараства малко по-бързо, отколкото средният за ЕС и през 2019 г. достига до 53,0 % от средния показател за ЕС-27.

И по този показател разликите между регионите за планиране от ниво 2, както и вътрешните различия в тях също са отчетливи.

⁶ НСИ - Предварителни данни

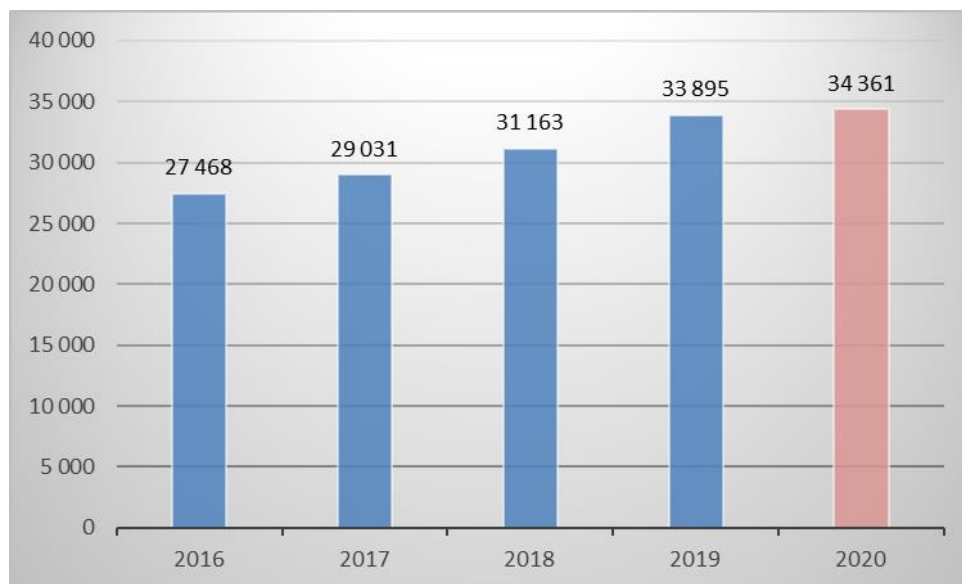
Фигура 3.3. Брутен вътрешен продукт на човек от населението (в стандарти на покупателна възможност)

Източник: Евростат, обработка НЦТР

Производителността на труда е другият наблюдаван показател, анализиран като съотношение на създадения номинален БВП и броя на заетите. За периода 2016-2020 г. се наблюдава постоянен увеличаващ се темп на нарастване, за да достигне до 34 361 лв. за последната наблюдавана година

Фигура 3.4. Производителност на труда 2016-2020 г. (БВП на един зает, лева)

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Най-ниски стойности на показателя има в първичния сектор поради неговата специфика, работния период и производствения процес и силната зависимост от природни, климатични и други фактори. Най-ускорен темп на нарастване на производителността на труда се наблюдава във вторичния сектор, в индустрията.

Таблица 3.2. Производителност на труда 2016-2020 в лева

	Общо		Селско и горско стопанство	Индустрия	Услуги
	БВП на един зает	БДС на един зает	БДС на един зает	БДС на един зает	БДС на един зает
2016	27 468	21 792	6 125	26 293	24 773
2017	29 031	23 041	6 210	28 092	26 445
2018	31 163	24 796	5 923	27 339	29 548
2019	33 895	26 968	6 496	28 698	32 204
2020	34 361	27 457	6 796	31 365	31 942

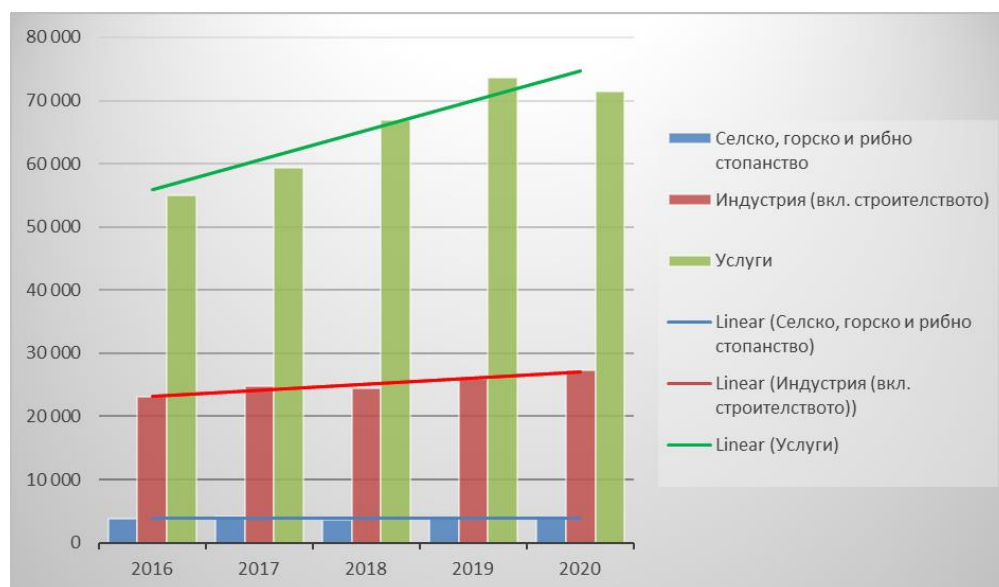
Източник: НСИ

Въпреки постигнатото по този показател, страната изостава от всички други държави членки на ЕС-28.

3.1.2 БРУТНА ДОБАВЕНА СТОЙНОСТ

На национално ниво, структурата на Брутната добавена стойност (БДС) има сходен характер с тази на БВП. Водеща роля през всички години в периода от 2016 г. до 2020 г. с най-висок дял има третичният сектор – секторът на услугите, следван от вторичния сектор, а първичният сектор – селско, горско и рибно стопанство изостава значително и е с колебаещи се стойности.

Фигура 3.5. БДС 2016-2020 г. по стопански сектори - млн.лв

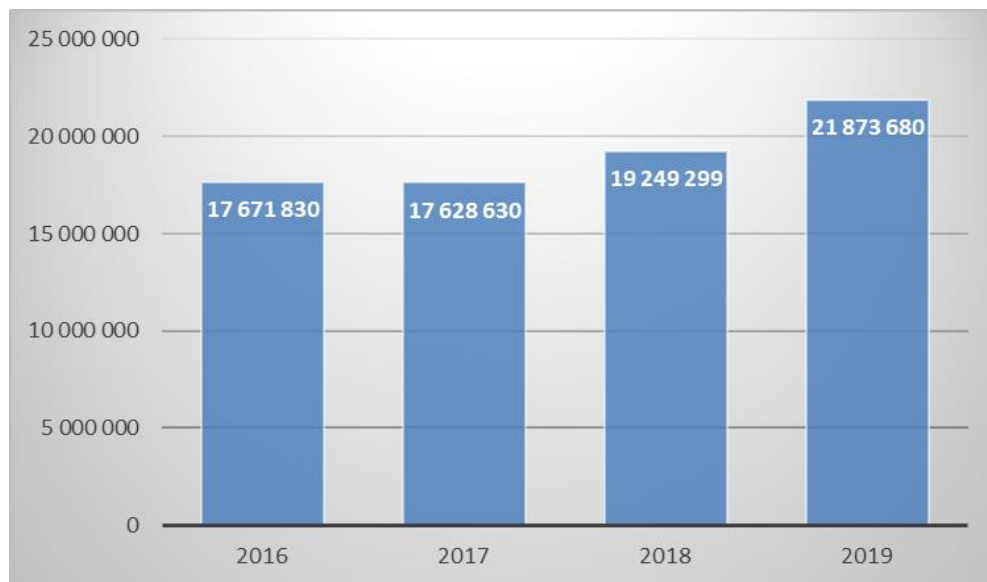

Източник НСИ, обработка НЦТР

3.1.3 РАЗХОДИ ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ДМА

Анализът на разходите за придобиване на дълготрайни материални активи (ДМА) в България обхваща показателите разходите за придобиване на дълготрайни материални активи и разходите за придобиване на ДМА на зает, по икономически сектори.

Фигура 3.6. Разходи за придобиване на ДМА 2016-2019 г. в хил. лв.

Източник: НСИ, обработка НЦТР

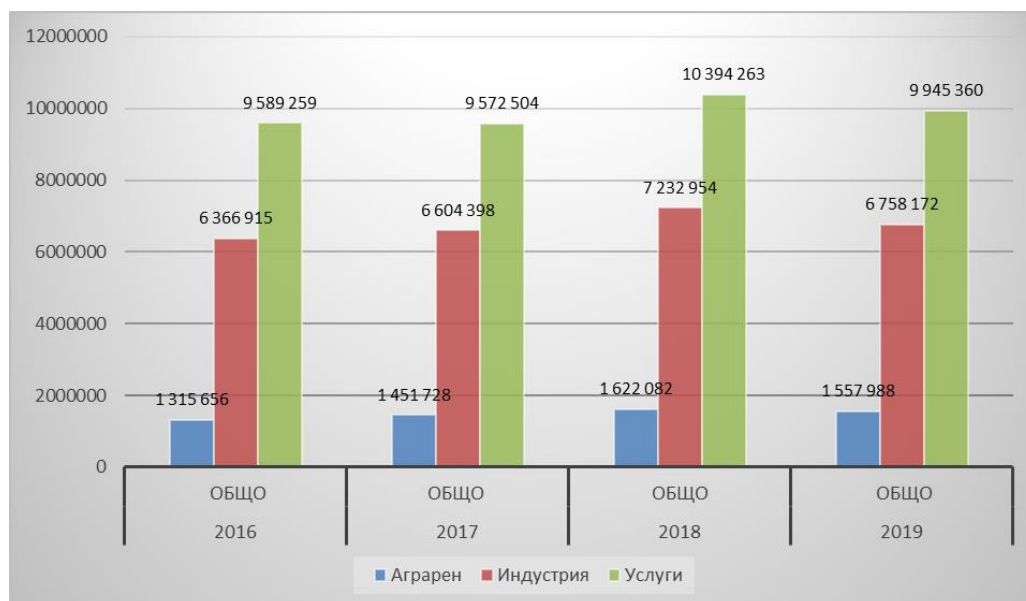
Налице са силни годишни колебания в поведението на изследваният показател, причините за които могат да се обяснят с това, че съществуващите дълготрайни материални активи (без „земя“) са били годни да отговорят на нарастващия в същите години създаден БВП или други управленски и финансови причини.

Таблица 3.3. Разходите за придобиване на ДМА на един зает

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Р. България	5 881,4	6 149,1	5 102,5	5 735,8	6 272,4	37 980,35
I сектор	2 196,8	2 916,8	2 105,1	2 183,3	2 304,5	24 27,943
II сектор	7 957,3	7 194,7	6 033,3	7 474,7	9 149,0	62 998,72
III сектор	5 486,1	6 150,3	4 885,7	4 842,3	5 909,1	37 313,28

Източник: НСИ

Фигура 3.7. Разходи за придобиване на ДМА по икономически сектори 2016-2019 г. в хил. лв.

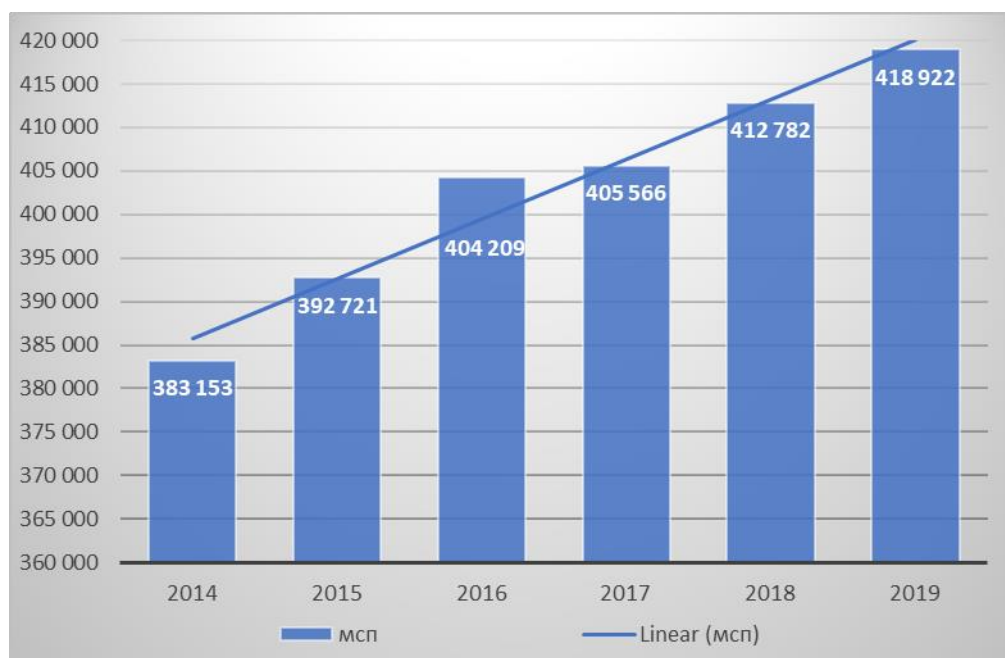
Източник: НСИ, обработка НЦТР

Постигнатите резултати показват очевидната разликата в годините по този показател, както общо за страната, така и в секторен план. След плавно увеличаване в периода 2016-2018 г., през 2019 г се регистрира спад. През целия период 2016-2019 г., най-много разходи за придобиване на ДМА в страната са отчетени в сектора на услугите (търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети, транспорт, складиране и пощи, хотелиерство и ресторантьорство), следван от вторичния сектор, и най-малко в първичния – селско, горско и рибно стопанство.

3.2 МАЛКИ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ

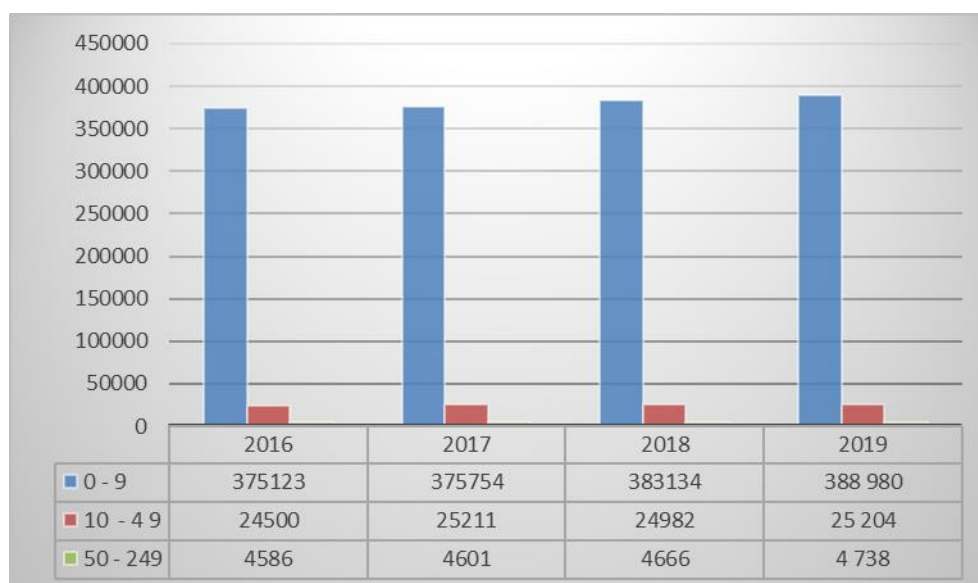
Малките и средни предприятия (МСП) играят изключително важна роля в икономиката на ЕС и в националната икономика, като обхващат 99% от бизнеса в ЕС и на тях се разчита за създаване на нови работни места, за по-бързо и гъвкаво въвеждане на иновации, за постигане на икономически растеж. Те допринасят и за социалната интеграция, тъй като предоставят възможности за заетост и в периферните райони.

Фигура 3.8. Брой МСП 2016-2019 г.

Източник НСИ, обработка НЦТР

Фигура 3.9. МСП според броя на заетите лица 2016-2019 г

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Най-голям е броят на микропредприятията с 0-9 заети лица, които за разглеждания период са се увеличили с 13 857. В групата на МСП с 10-49 заети лица се наблюдават колебания в разглежданите години, но те са в сравнително малки граници. Добър признак е и нарастването

на броя на предприятията в групата от 50 до 249 заети. Запазва се тенденцията най-голям брой МСП да осъществяват дейност в Югозападния регион.

Малките и средни предприятия са основен работодател в България, като за 2019 г. в тях заетите лица са 1 652 870 (увеличение спрямо 2018 г с 5 533 души).

Най-големият брой заети лица са в сектора на услугите, към който са отнесени и икономически дейности като транспорт и туризъм.

Макар и трудно проследими, данните за периода показват, че в последните три години са „родени“ повече предприятия, отколкото ликвидирани такива.

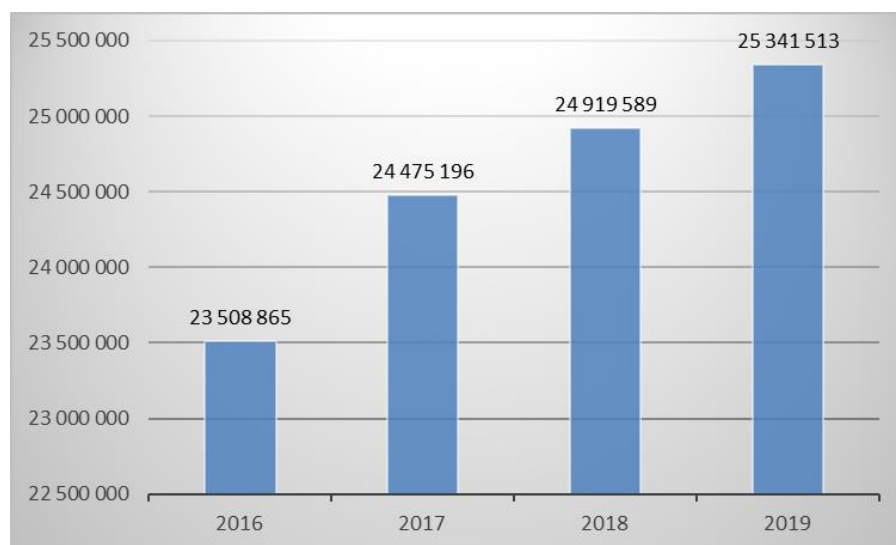
Паралелно с увеличаване на броя на МСП и на работните места в тях, се увеличава и приносът им към създадената БДС, подобрява се достъпът до кредитно и капиталово финансиране, включително и с помощта на Европейските фондове и на предоставените гаранции по Плана за инвестиции за Европа. Макар и с по-бавни темпове, отколкото в ЕС, се увеличава броят на стартиращите компании, особено на свързаните с информационните и комуникационни технологии, на които се дължат близо 1/3 от новосъздадените работни места в сектора в изследвания период.

3.3 ЧУЖДЕСТРАННИ ПРЕКИ ИНВЕСТИЦИИ

Чуждестранните преки инвестиции (ЧПИ) зависят от бизнес климата в страната, но същевременно до голяма степен определят неговата привлекателност. Чуждестранните преки инвестиции (с натрупване) в предприятията от нефинансовия сектор са разгледани в национален аспект от 2016-2019 г.

Обемът на ЧПИ на национално ниво с натрупване, макар и бавно, показва явна тенденция на повишаване. През 2019 г. ЧПИ достигат 25 341 512 хил. евро.

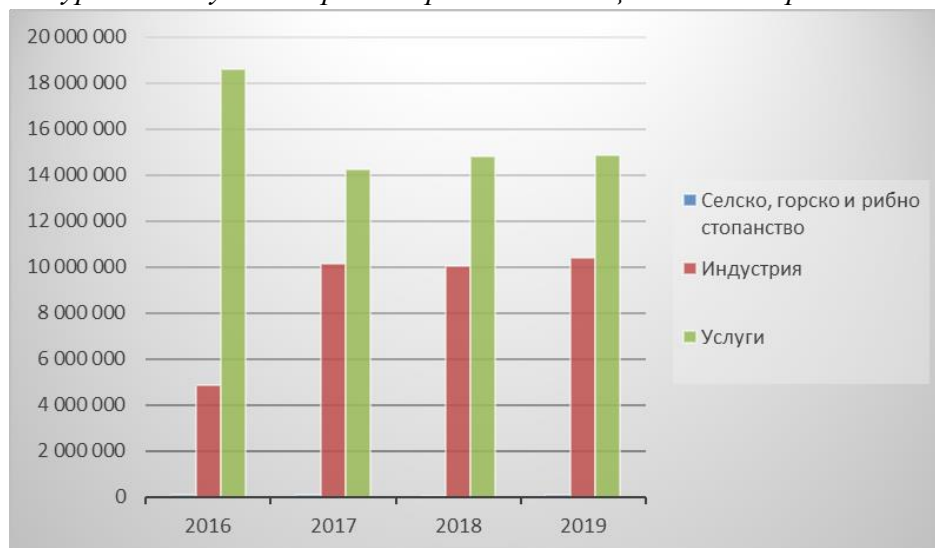
Фигура 3.10. Чуждестранни преки инвестиции за 2016-2019 г. в хил. евро

Източник: НСИ, обработка НЦТР

За целия наблюдаван период чуждестранните преки инвестиции са с най-високи стойности в третичния сектор – сектора на услугите, макар и не така отчетливо, както през 2016 г, но в селско и горско и рибно стопанство продължават да са пренебрежимо малки.

Фигура 3.11. Чуждестранни преки инвестиции по сектори 2016-2019 г. хил.евро

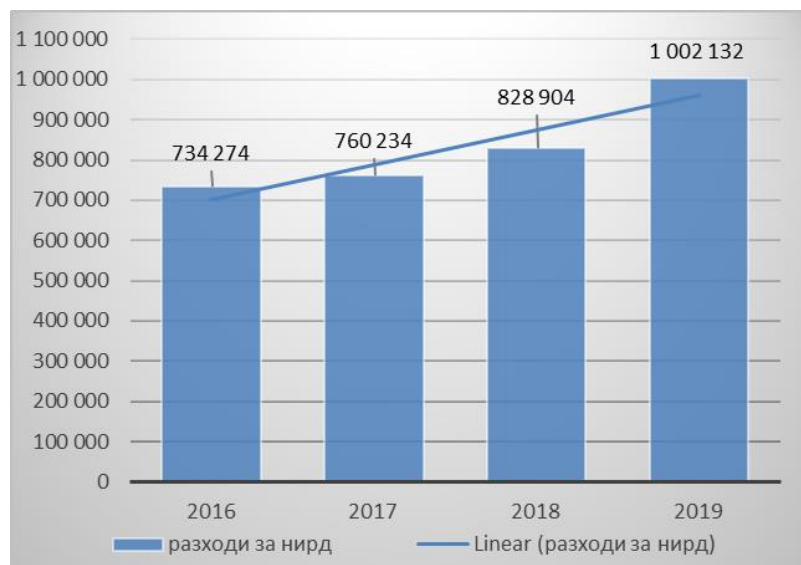

Източник: НСИ, обработка НЦТР

3.4 НАУЧНО-ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА И РАЗВОЙНА ДЕЙНОСТ

Развитието на научно-изследователската и развойна дейност (НИРД) е особено важно за повишаването на общата производителност на икономиката, а по този начин и за постигането на висок и устойчив темп на икономически растеж в дългосрочен план, поради което показателите за разходите за тази дейност се следят и в стратегия „Европа 2020“.

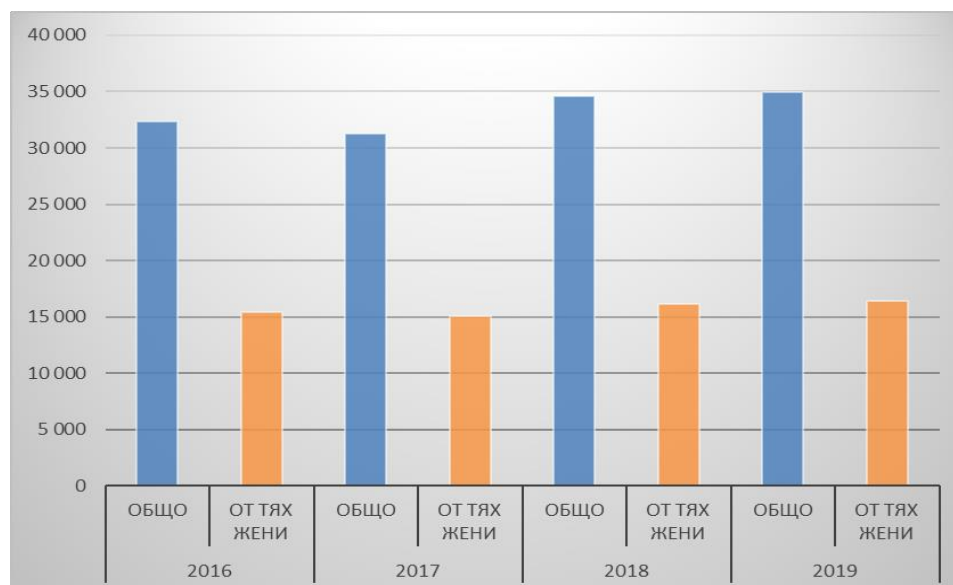
Фигура 3.12. Разходи за НИРД 2016-2019 г. в хил. лв.

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Проследявайки динамичния ред 2016–2019 г. на разходите за научно-изследователска дейност се налага извода, че на национално ниво, макар и с колебания се отчита положителна тенденция на ръста в паричен еквивалент. Положителен е и фактът, че над 60% от всички разходи за изследвания период са направени в икономическите субекти (предприятия).

Таблица 3.3. Персонал, зает с НИРД 2016-2019 г – брой

Източник НСИ

Независимо от някои колебания в годините се наблюдава трайно увеличаване на броя на заетите в НИРД в периода 2016-2019 година. Разпределение на персонала, зает с НИРД по сектори е както следва: 56 % от заетите се намират в обособени отдели в предприятия от нефинансовата сфера, 26% в държавни институти и 18% в сферата на висшето образование.

Таблица 3.4. Персонал зает с НИРД по сектори и пол 2016 – 2019 г. брой

Сектор	2016		2017		2018		2019	
	общо	от тях жени	общо	от тях жени	общо	от тях жени	общо	от тях жени
Предприятия	13 565	5 115	13 114	5 120	15 949	5 850	16 529	6 184
Държавен	8 644	5 015	8 577	4 890	8 719	4 917	8 882	4 960
Висше образование	10 025	5 254	9 287	4 915	9 765	5 265	9 376	5 178
Негърговски организации	72	34	243	106	177	91	199	102
Общо	32 306	15 418	31 221	15 031	34 610	16 123	34 986	16 424

Източник: НСИ

България все още е догонваща по показателя „персонал зает с НИРД“ спрямо страните от ЕС.

4 ТУРИЗЪМ

Изненадващата Covid пандемия от началото на 2020 г. почти напълно блокира туристическия сектор повече от година. Туризмът вече няма да е същият. Преосмислят се модели, продукти, политики. И поредният втори сезон '2021 в условия на криза ще бъде фокусиран върху адаптацията към новите ограничителни санитарно-хигиенни условия за всички традиционни услуги в туризма. Адаптацията включва прилагане на строги здравни протоколи, засилени хигиени мерки, по-малки превозни средства за по-малки групи (вкл. личен транспорт), по-близки дестинации, по-близо до природата, далеч от големите хотели и струпувания на много хора.

На фона на пред-кризисните предизвикателства (силна конкуренция, недостатъчна държавна протекция, нежелани последствия от климатични промени, сезонност и евтини туристически продукти), развитието на туризма в бъдеще ще се сблъсква с още по-сложни препятствия. Новите рамкови фактори (политически, нормативно-правни, икономически, екологични, социокултурни и технологични) ще бъдат силно променени (повечето в негативен аспект) и бързата адаптация на туристическата индустрия към динамичния контекст ще е решаваща за оцеляването и отвоюването на предишните пазарни позиции.

Изпреварващо през годините е развитието на туризма по Черноморското крайбрежие, поради което там е концентрирана и легловата база. Нейният ръст в двата Черноморски туристически района е в пъти по-голям, отколкото в останалите райони. Това задълбочава териториалните диспропорции и дисбаланси на туристическото предлагане. Неравномерното териториално разпределение на легловата база се отразява негативно и върху целогодишната ѝ използваемост. Към края на 2020 г., близо 66% от леглата, 57% от нощувките и 58% от приходите са реализирани в двата черноморски района.⁷

С малки изключения, локализациите с водещи количествени измерения на туристическия сектор са и с водещи качествени показатели. Черноморските райони имат най-висок среден престой на туристите (4,5 нощувки за район Варна и 5,4 нощувки за район Бургас), най-висока използваемост на капацитета (Бургас 54%, Варна 43%), но не и най-висока цена на нощувка. В това отношение, водещ е районът на София със 80 лв./нощувка при по-ниска използваемост (42%) и много по-нисък среден престой спрямо черноморските райони – само 1,7 нощувки.

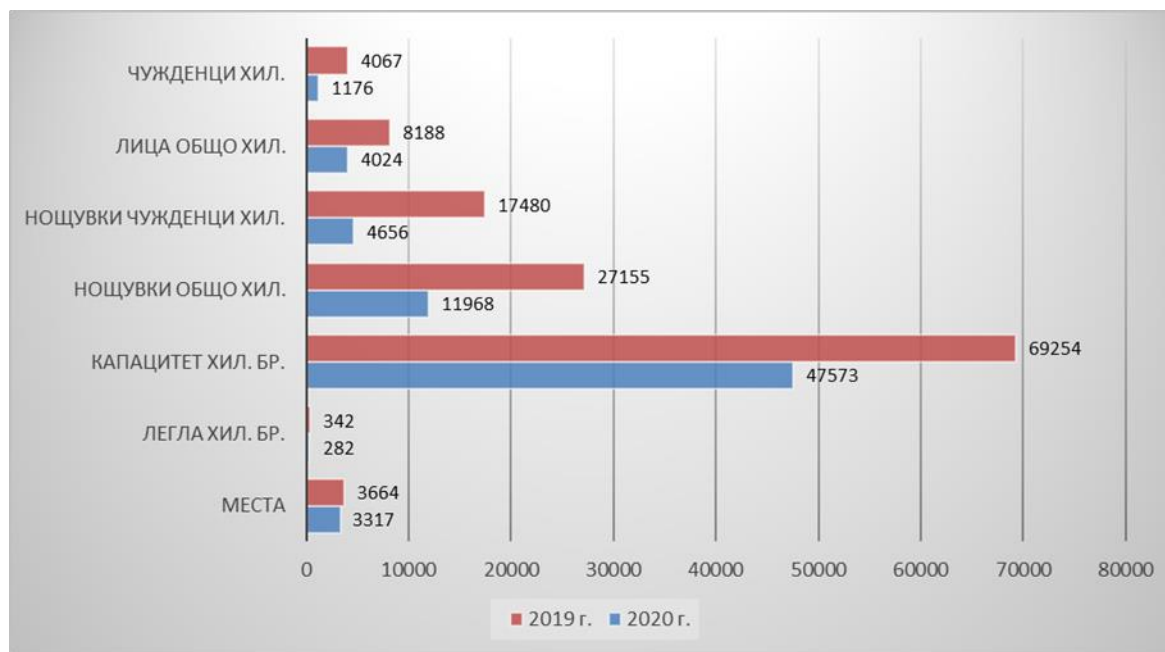
В три от туристическите района на България, туризмът е по-ефективен благодарение на повечето висококатегорийни обекти (хотели 4 и 5 звезди). През 2020 г., 44% от легловата база е разположена в 462 хотела от най-високите категории – четвърта и пета. Във висококатегорийните хотели са реализирани близо 66% от всички приходи от нощувки.

В национални измерения, за 2019 г., общият принос на туризма покрива около 11% от БВП и над 10% от заетостта. През същата година, посещенията на чуждестранни туристи с цел

⁷ Към момента на актуализацията не е била налична информация по общини. Затова в случая „двата черноморски района“ не са съответните туристически райони, а статистическите региони – Североизточен и Югоизточен

почивка и екскурзия са над 5,9 млн. (при 5,5 млн. през 2017 г.). Приходите от входящ туризъм достигат над 3,7 млрд. евро., а общия брой посещения на чуждестранни туристи е над 9,3 мил. през 2019 г. По данни на министъра на туризма, сривът на чуждестранните туристи през 2020 г. е 70%⁸, но данните на НСИ, илюстрирани на следващата графика, дават по-детайлирана представа за настъпилния срив.

Фигура 4.1. Туристически сектор 2019-2020 г.

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Всички посочени показатели са с тенденция към увеличаване на стойностите преди пандемията. В последното издание на Световния икономически форум (World Economic Forum) от 2019 г.⁹, България бележи ръст и в класацията по Индекса за конкурентоспособност на пътуванията и туризма (Travel & Tourism Competitiveness Index 2019 edition). От 49-то място през 2015 г., страната ни заема 45-то място през 2019 г. сред 140 класирани държави. Следва да се спомене, че по някои от показателите на този съставен индекс, България заема престижни места. Например, по показател „хигиена и здраве“, страната ни е на пета позиция, по показател „туристическа инфраструктура и услуги“ – 12-та, а по показателя „устойчивост на околната среда“ – 19-та. Прогнозата за възходящо развитие на всички коментирани аспекти през следващите 10 години беше категорична, но само до началото на 2020 г. Секторът беше блокиран в продължение на няколко месеца, кризата в него е неизбежна, но все още измеренията ѝ и изхода са с неясни параметри.

България разполага с нереализиран потенциал по отношение на настаняването, особено във висококатегорийните места за настаняване. Незапълненият капацитет се дължи на все още

⁸<https://www.standartnews.com/bulgariya-obshtestvo/nadyavam-se-prez-2021-g-da-ima-restart-na-turizma-447292.html>

⁹<https://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=BGR>

непреодоляната подчертана сезонност на българския туризъм. Усилията за диверсифициране на туристическия продукт и удължаване на активния сезон са актуална цел на националната туристическа политика. Очакваните резултати са по-висока заетост на местата за настаняване, повече приходи и повишени възможности за конкурентоспособност и устойчиво развитие на дестинациите. Но това ще се случи след успешен рестарт и адаптация към новите рестриктивни условия за всички присъщи услуги.

Проследени в съответствие с класификацията на Концепцията за туристическо райониране на Р. България, различните видове туризъм в страната показват преобладаващото развитие на *морския рекреативен туризъм*. Той е най-широко продаваният и най-доходният туристически продукт на България, предлаган във всички информационни източници. В страната има 18 климатични морски курорта от национално значение и 16 климатични морски курорта от местно значение¹⁰. Българското черноморско крайбрежие има 209 плажа с обща площ от около 12 хил. дка и капацитет за едновременно пребиваване на 1,5 млн. туристи, където се реализират около 2/3 от всички нощувки.

От гледна точка на чуждите пазари, морският рекреативен туристически продукт е ориентиран към сегмента на нискобюджетните потребители, обвързани с нискобюджетните продуктови марки на туроператорите. Предлагането се осъществява основно по модела „всичко включено в цената“ (all inclusive) и е ориентирано най-вече към Германия, Великобритания, Скандинавските страни, Полша, Украйна, Молдова и Румъния. Това води до ниски приходи на легло и туристоден. На пазари като Русия, Израел и Иран, предлагането привлича туристи със сравнително по-висока платежоспособност.

През последните години се наблюдава тенденция към обвързване на туристическите оферти в повечето морски курорти с младежки целеви групи, привлечени от възможностите за забавления. В начален стадий на развитие е яхтеният туризъм, независимо от изграждането на пристанища и инфраструктура през последните години.

Най-голяма предимство на българския морски туризъм е разнообразието от природни дадености, подходяща температура и соленост на морската вода, атрактивност на ландшафта, достъпност на крайбрежието и разнообразяването на предлаганите услуги. Сред най-големите недостатъци обикновено акцентът пада върху презастрояването на курортите, забавеното изграждане на техническата инфраструктура и слабо изявените и затруднени връзки с хинтерланда, което намалява ползите от развитието на морския туризъм за съседните на крайбрежието територии и населени места. С промените, предизвикани от настоящата криза, вероятно „промишлената“ форма на масовия морски туризъм ще претърпи промени към по-камерни средства за подслон и по-умерени натоварвания на дестинациите. Анализите на заетостта на легловата база би следвало да се използват за да се реши дългосрочното бъдеще

¹⁰ МС, Решение № 153 от 24 февруари 2012 г. за обявяване Списък на курортите в Република България и определяне на техните граници.

<http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=97D09417D0425A9CCC774BF64E49360B?idMat=62122>

на подобни курортни комплекси, с които беше застроено Черноморското крайбрежие и някои от планинските ни курорти.

Планинският туризъм в България се развива в климатични планински курорти (5 с национално значение и 50 с местно значение),¹¹ както и в над 100 селища без официален курортен статут. Туристическите центрове са основно малки градове и села с население от 500 до 10 000 души, разположени на височина между 400 и 1 000 m. Планинските курорти извън урбанизираните райони са концентрирани в Родопите, Рила и Пирин, преобладаващо на надморска височина от 1 100 до 1 400 m. Тази особеност на пространственото разпределение на туристическите центрове ограничава развитието на зимните спортове поради намаляването на снежната покривка при изменението на климата, но създава предпоставки за успешно и по-пълно оползотворяване на природните и антропогенни туристически ресурси през останалите сезони. Отчитайки уязвимостта на планинските и полу-планинските райони и проблемите в социално-икономическите процеси на населените места в тях, туризмът е една от алтернативите за тяхното развитие.

По количествени и качествени параметри, зимните спортове заемат ключова позиция в българския туризъм. Ски ваканциите привличат значителен брой организирани чуждестранни туристи и генерират основна част от приходите от планински туризъм в страната. Към това се добавят и големи инвестиции, насочени към изграждането на висококатегорийна настанителна база и туристическа инфраструктура. Основните ски центрове са Банско, Боровец и Пампорово, които имат национално и международно значение. Освен тях, функционират и още 40 по-малки ски курорта, предлагащи по-евтина алтернатива за зимни спортове с национална ориентация и подходящи за семейства с деца.

През летния сезон планините предлагат разнообразни възможности за пешеходен, вело и конен туризъм, делта и парапланеризъм, парашутизъм, водни спортове, скално катерене, лов и риболов, спелеоложки туризъм, състезания по ориентирание, скаутски лагери, фотолов и други.

Сред най-големите предимства на планинския туризъм в България, на първо място следва да се посочи съхраненото биоразнообразие и потенциала за екосистемни услуги, високата атрактивност на планинските ландшафти и на близките населени места с характерна архитектура, чистата околна среда в планините и финансовата достъпност на предлаганите услуги.

Сред основните недостатъци на планинските курорти са презастрояването, недоизградената техническа инфраструктура, несъответствието между капацитета на местата за настаняване, капацитета на ски пистите и лифтовете в ски комплексите, затруднената достъпност в отдалечените планински райони и нерешените проблеми с паркирането в самите курорти.

¹¹ Решение № 153 от 24 февруари 2012 г. за обявяване Списък на курортите в Република България и определяне на техните граници <https://www.lex.bg/en/laws/ldoc/2135778458>

Културният туризъм е сред приоритетите на националната туристическа политика, заради огромния неоползотворен потенциал и конкурентните пазарни ниши, към които да се ориентират археологически, архитектурни, етноложки, религиозни и исторически обекти. България разполага с богата мрежа от културни институции – музеи, галерии, читалища, богат календар на културни събития и фестивали и изявени творци във всички области на културата и изкуството. В Списъка на световното културно и природно наследство на UNESCO са включени 7 културни и два природни обекта от България, очакват номинация още 16. В страната се намират и 5 обекта на недвижимото културно наследство. България е на трето място в Европа (след Италия и Гърция), по брой археологически културни ценности. В страната има 33 археологически и 10 етнографски, архитектурни и исторически резервата. Разкрити са около 1 000 некропола и тракийски съкровища.

Културният туризъм е с голям потенциал за развитие, присъства като доминиращ продукт в почти всички статистически и туристически райони на страната. С най-големи възможности са Тракийски, Дунавски и Старопланински райони, където са концентрирани най-много от културно-историческите атракции. Предимствата на българския културен туризъм се свързват с богатото, разнообразно, ценно, многопластово и атрактивно културно наследство и териториалната му концентрация в сравнително добре достъпни места, съхранения автентичен местен фолклор и възможностите за комбиниране с различни видове дейности и атракции.

Сред основните недостатъци на културния туризъм са проблемите с опазването, консервацията, експонирането и социализацията на значителна част от недвижимите културни ценности, изразената сезонност на посещенията на обектите и недостатъчната реклама.

През последните години като част от културния туризъм се развива и *религиозният и поклоннически туризъм*, предпоставка за което е както разнообразието от обекти и традиции, така и религиозната толерантност. Въпреки богатството от религиозни обекти, този вид туризъм не се предлага значимо в нито един туристически район, но отделни обекти от цялата страна присъстват в национални и международни поклоннически маршрути. Един от основните ограничаващи фактори за развитието на този вид туризъм е лошото състояние на довеждащата транспортна инфраструктура до обекти в периферни и отдалечени райони. Въпреки реализирането на множество проекти за обновяване на културни обекти и туристическа инфраструктура по ОП “Региони в растеж” и ПРСР, все още има обекти, които имат нужда от финансова подкрепа за изпълнение на мерки за конструктивно укрепване и за консервация.

Фестивалният и събитиен туризъм, като ключов елемент от културно-познавателния туристически продукт е представен посредством 1 278 събития и фестивали, от които 99 с международно значение, в Регистъра на туристическите фестивали и събития на МТ. Преобладават международните фолклорни събития и певчески фестивали, които се провеждат из цялата страна, разпределени в културния календар през цялата година, но макар че са атрактивни за чужденците, не се рекламират в чужбина. И този продукт е с нереализиран потенциал. Сред проблемите пред този вид туризъм следва да се отбележи забавеното

обновяване на необходимата инфраструктура за провеждането на мащабни събития. До отшумяване на пандемичната криза, тези форми на туризъм ще останат напълно или частично блокирани.

Виненият и кулинарният туризъм, като елементи на културния туристически продукт се развиват успешно през последните години. България е сред първите 30 държави в света по производство на вино с 857 375 хектолитра за 2019 г.¹² и може да предлага разнообразни и качествени вина. През последните години страната се превръща в атрактивна дестинация за винен туризъм заради традициите и културата във винопроизводството и потреблението му и заради множеството бутикови изби, част от които са успешни туристически атракции. В България са създадени и три винарски клъстера – Античен път на тракийското вино, Пътят на Орфей и Пътят на Дионисий. Очертани са и 12 национални винарски маршрута. За разлика от другите разновидности, виненият туризъм се провежда в добре изградена и устроена среда, сравнително добра транспортна достъпност до избите, наличие на качествени места за настаняване и най-важното – специализиран персонал. Може да се съчетае с различни прояви, свързани с виното – празници, панаири, винарии, винени фестивали. Не случайно, през 2019 г. България е класирана на 13-о място сред най-добрите в света туристически дестинации за любителите на виното, изпреварвайки Гърция и Австралия. Британският сайт за пътувания lastminute.com¹³ е класирал общо 30 страни - производители на вино, според това дали има лозя, отворени за посещения и организират ли се дегустации, какви международни награди имат местните вина, средните разходи за пътуване до съответната страна (с отправна точка Лондон) и средните разходи за хотел и храна в нея.

Кулинарният туризъм е сред развиващите се през последните две десетилетия туристически продукти в целия свят. С традиционната си кухня и разнообразните ястия в различните райони, България има потенциал да превърне кулинарния туризъм в туристическо преживяване (фестивали, конкурси, демонстрации, шоу програми) и стимул за местните икономики (посещения на местни производители и фермерски пазари, дегустации и др.). Този вид туризъм удовлетворява и нуждите на съвременните туристи от нови преживявания и познания и може да стимулира регионалното производство.

Здравният (балнео, спа, уелнес) туризъм се развиват България поради богатството и разнообразието на хидротермални води и съчетанието с подходящ климат. Страната е втора в Европа след Исландия по брой съществуващи, развити и регистрирани ресурси на минерална вода. В страната има над 240 находища с минерална вода, по-голямата част от които в Южна България (148 извора), които могат да се използват за лечението на сърдечно-съдови, белодробни, ставни, стомашно-чревни и много други заболявания. Съществуват 19 балнеолечебни курорта от национално и 35 от местно значение, без климатичните морски курорти (общо 34). В някои от последните се съчетават успешно луголечението, калолечението, балнеолечението и климатолечението и таласотерапията. Характеристиките

¹² https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2020/04/27/ra373-vinewine2019_final.pdf

¹³ <https://www.lastminute.com/en/discover/wine-lovers-travel-index>

на минералните води у нас правят България една от страните с най-благоприятни условия за възстановяване и лечение чрез вода и дават възможност да бъдат третирани над 90% от най-масовите заболявания, лекувани и заплащани по клинични пътеки от европейските здравни каси. Въпреки това, за балнеолечение е оползотворен под 0,4% от този ресурс. Това е един от секторите с огромен неоползотворен потенциал.

През последните десетилетия, здравният туризъм в България съчетава традиционни курортни терапевтични дейности, като балнеолечение, рехабилитация и профилактика, с модерни уелнес и спа програми. Този вид туризъм все по-често се комбинира с други туристически продукти – например, културен, кулинарен, спортен туризъм. Развива се предимно към висококатегорийните обекти на националните курорти. Значението му нараства и се свързва не само с необходимостта от преодоляване на последиците на съвременния начин на живот при ограничена подвижност и увеличаващ се стрес, но и с приоритетното застъпване на профилактичните дейности в социалните политики на ЕС по здравеопазването.

България има добри възможности за развитие и на *медицински туризъм*. Признатата висока квалификация на лекарите, качеството на лечение и относително ниските цени привличат много чуждестранни пациенти (особено за дентални услуги). На този фон изпъква необходимостта от компенсиране на дефицитите в съществуващата инфраструктура в повечето здравни курорти на България. Сериозни проблеми са и презастрояването в близост до здравните ресурси (извори), липсата на достатъчно удобни и надеждни транспортни връзки до здравните дестинации, компромиси с качеството на здравните услуги, недостиг на квалифициран персонал (рехабилитатори, физиотерапевти).

Екотуризмът е бързо развиващ се сектор в туристическата индустрия. В контекста на глобалните промени в климата и нарастващото негативно въздействие на човешката дейност върху околната среда, екотуризмът е продукт с много висок потенциал за развитие. България има изключителен потенциал за развитие на екотуризм. Най-атрактивните обекти са в пространствата на Националната екологична мрежа (НЕМ). Съгласно информация на НСИ, към 2019 г. в България съществуват 1017 защитени територии, включващи 55 резервати и 35 поддържани резервати, 3 национални и 11 природни парка, 913 природни забележителности и защитени местности. В допълнение, природата ни съхранява 574 защитени видове растения, 483 защитени видове животни и 1 517 защитени дървета.¹⁴ В официалните източници са представени 64 атрактивни маршрута, но съществуват и са изградени много повече. През територията на страната преминават международни туристически маршрути.¹⁵ Почти няма атрактивен природен комплекс, който да не е направен достъпен за туристи без специална подготовка. Базата за настаняване е с предимно средна и ниска категория, в дисперсна мрежа от семейни хотели, къщи за гости и хижи. Някои от туристическите обекти са сертифицирани

¹⁴ Данни на НСИ, МОСВ

¹⁵ Финалната отсечка на европейския туристически маршрут (ЕТМ) Е3 – Ком – Емине, ЕТМ Е-4 (Витоша – Верила – Рила – Пирин) и ЕТМ Е-8 (Рила – Родопи).

с регионални марки (ПП „Странджа“), което е подходяща възможност за стимулиране на регионалното развитие в територии с туристически потенциал.

Основните недостатъци, които се констатират при развитието на екотуризма са свързани с хаотичното застрояване с места за настаняване, небалансираното развитие и неблагоустроеност на прилежащите селища, неразвитата туристическа инфраструктура; компрометирана пътна инфраструктура; лошата поддръжка на трасетата и съоръженията. Главните причини затова са липсата на реален/отговорен стопанин, липсата на приходи и съответно на ресурс за адекватно поддържане.

Приключенският туризъм е един от най-бързо развиващите се сектори в туристическата индустрия, който, съгласно доклада на Световната туристическа организация от 2014 г. привлича платежоспособни потребители, подкрепя местните икономики и насърчава прилагането на устойчиви практики. Той обхваща разнообразни дейности, за развитието на които България разполага със значителни ресурси и това я нарежда сред първите 10 държави в света по индекса на развитие на приключенския туризъм.¹⁶

Този вид туризъм у нас е все още слабо развит както като обем, така и като икономически измерения. Предлага се от 2-3 туроператора като индивидуален туризъм или под формата на специализирани туристически пакети за малки групи български и чуждестранни туристи, промотиран само на фирмено ниво. Този вид туризъм има огромен неоползотворен потенциал, но изисква подпомагане в изграждането на съпътстващата инфраструктура.

Градският туризъм с неговите форми – конгресен, развлекателен и шопинг туризъм, предлага възможности за удължаване на сезона и повишаване на заетостта на легловата база. Българските градове са с богата история и културно-историческо наследство, наситен събитиеен календар, много възможности за пазаруване, забавления и спорт. Разнообразието от дейности и преживявания е важно условие за привличане на туристи. Огромно предимство на българските градове е близостта с природата и възможността за съчетаване на културен с други видове туризъм. За развитието на конгресния туризъм и за привличане на важни световни събития и форуми се изисква допълнително развитие на подходяща база в големите градове или в националните курорти. И този вид туризъм има неоползотворен потенциал и поради това присъства в тематичните приоритети на ОП „Региони в растеж” и ПРСР.

Специално място в туристическия сектор се отделя на *селския туризъм*, поради важната му роля в съвременния живот и необходимостта от възстановяване на връзките между градовете и селата, съхраняването на традициите и идентичността и социалното приобщаване. В България има добри условия за развитие на селския туризъм, чиито основи в страната са положени преди повече от 20 години. Европейските програми му отреждат специално внимание и значими ресурси, но туристическият бизнес избягва големите рискове и малката печалба, с които се свързва този продукт. Неговите специфики са описани в Част първа на

¹⁶ Adventure Travel Trade Association, Adventure Tourism Development Index: An Adventure Travel Scorecard, 2016 Report, 6th Edition, Sept 2016

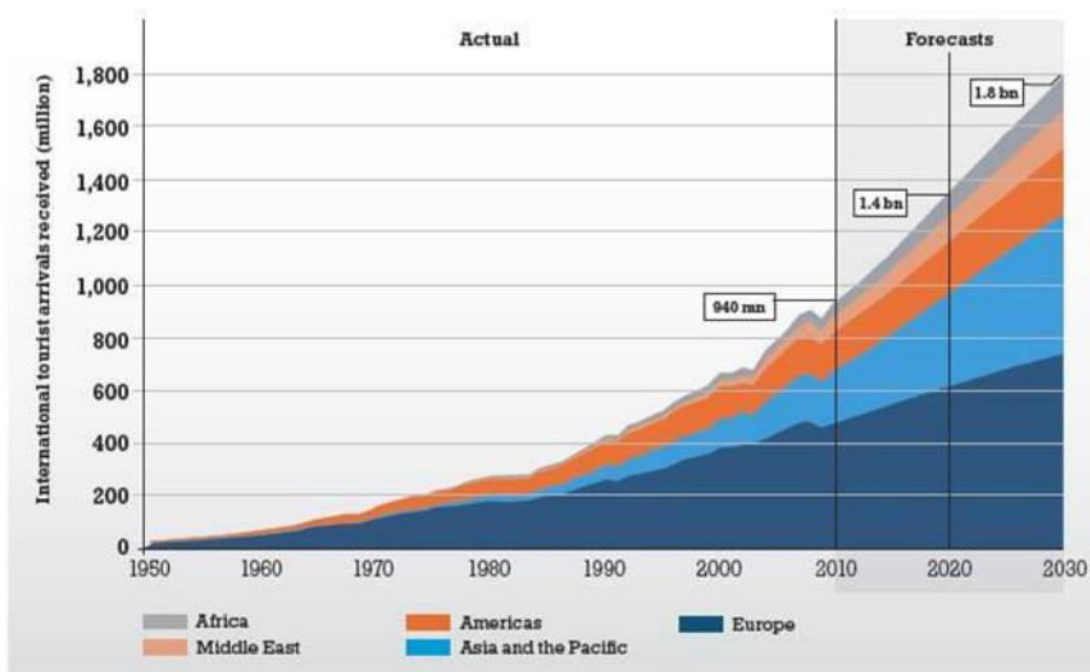
настоящия анализ. Развитието му изисква координиране на действията на местната администрация, бизнеса, и гражданския сектор, за да се интегрират по-добре интересите и възможностите. За целта е необходима държавна целева и синхронизирана политика.

Различни изследвания на туристическите пазари в периода от 2016 до 2019 г. показват, че България привлича най-много туристи в морските и планинските зимни курорти, но в повечето случаи е сред дестинациите с ниски цени и извън предпочитаните 10 страни за туризъм.

Българският туристически пазар в контекста на световния и европейския

Туристическият пазар, подобно на повечето от останалите, не може да има самостоятелно локално развитие. Прогноза на Световната туристическа организация до 2030 г. предвижда трайно възходящо развитие на туризма. Тази прогноза не е актуализирана след проявите на пандемията Covid 19, но след сътресението, рестартирането и адаптацията към новите рестриктивни условия, туристическото развитие отново ще тръгне по възходяща линия.

Фигура 4.2. Прогноза за развитие на туризма до 2030 г.

Източник: Световната туристическа организация

Българският туристически пазар принадлежи към най-големия световен туристически пазар – европейския. Затова проблемите и предизвикателствата на европейския пазар са проблеми и на българския, между които са конкурентният натиск от нововъзникващи дестинации; недостатъчната социално-икономическа информация за туризма; необходимостта от подобряване на качеството на туристическите услуги и съответните работни места, на достъпността, на социалната, икономическата и екологичната устойчивост на туризма. Необходимо е подобряване на достъпността и редуциране на сезонността.

Реализирането на потенциала на българските туристически райони и населени места е в пряка зависимост от съответствието на провежданата туристическа политика с тази в по-широкия европейски контекст. Съвременните приоритети на европейската туристическа политика включват: 1) стимулиране на конкурентоспособността на сектора; 2) насърчаване на развитието на устойчив, отговорен и висококачествен туризъм (общата национална самооценка би била близка до негативната, а за морето и ски-курортите в страната – силно негативна); 3) консолидиране на европейския туристически имидж и профил (запазването на националната идентичност е оправдана цел, но атакуването на световния пазар без търсене на опора в европейския е встрани от европейската туристическа политика); и 4) повишаване на потенциала на политиките и финансовите инструменти на ЕС за развитие на туризма (България усвоява много средства от ЕС, реализира много проекти, но не постига достатъчно добри, трайни и видими резултати).

Конкурентоспособност на националния туристически пазар

Според проучвания отпреди 10 години на генериращите туристи пазари¹⁷ по отношение на морския ваканционен туризъм, България е силно конкурентоспособна спрямо черноморските страни. В сравнение със средиземноморските държави, страната ни изостава и като предлагане, и като имидж. Като основен конкурент на България в сегмента на почивка на море (както по отношение на предлагането, така и по отношение на цената), потребителите от пазари определят Гърция и Турция. През последните години бързо се повишава интереса към Албания и Хърватска.

В другите продуктови сегменти (културен, здравен, еко, селски и голф туризъм), потенциалните и реалните туристи определят България като по-малко конкурентоспособна. Това се дължи на факта, че въпреки усилията в тази посока, страната все още не е ясно разпознаваема като дестинация, предлагаща тези видове туризъм. Въпреки че предлагането на почивки със зимен спорт в България също е по-малко привлекателно от това на алпийските страни, то също се възприема като конкурентно, особено в сравнение с другите страни от Източна Европа. Тогава България е класирана на трето място (след Австрия и Швейцария) като държава с много добро предлагане на почивки със зимен спорт.

Към 2019 г. България има имидж на ваканционна дестинация с ниски цени. На повечето пазари страната е извън топ 10 на предпочитаните дестинации.

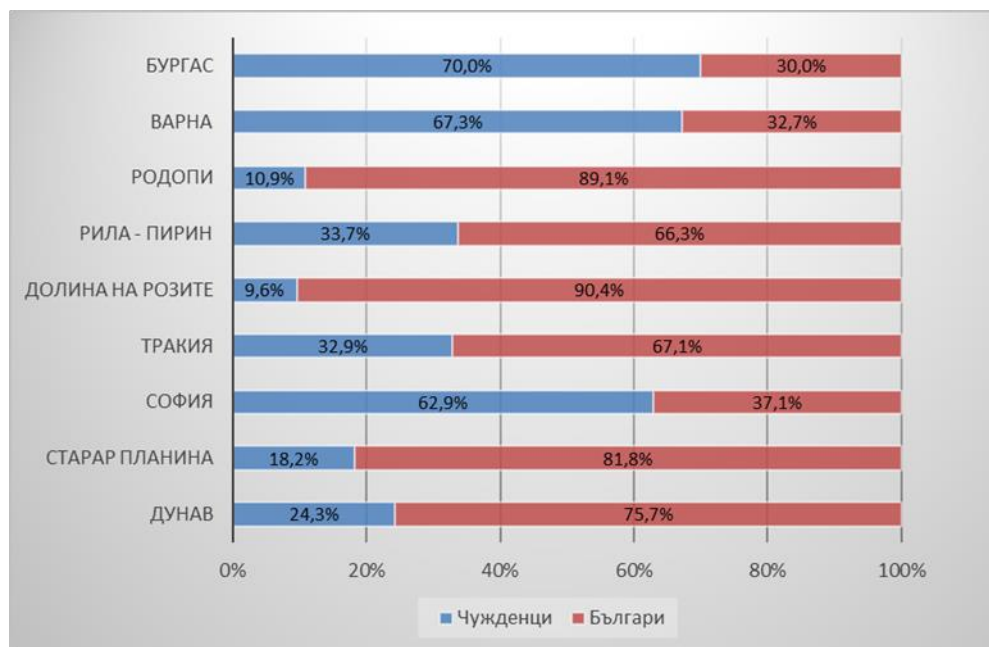
¹⁷ „Проучване на десет генериращи пазара“, 2009-2010 г., BG161PO001/3.3-01/2008/001-1, ОП „Регионално развитие“ 2007-2013 г., „Разработване на стратегия за бранд „България“ и въвеждане на практика на интегриран и последователен бранд мениджмънт“, 2012-2013 г., BG161PO001/3.3-01/2008/001-8, ОП „Регионално развитие“ 2007-2013 г.

Развитие на туристическия пазар

В последните 15 години се наблюдава трайна тенденция към увеличаване на нощувките и пренощуващите лица. През 2019 г., броят на българите, почивали в родината си (4,12 млн.), макар и с малко, е по-голям от този на чужденците – 4,07 млн.¹⁸

В шест от туристическите райони, доминиращ пазарен сегмент е българският. Чуждестранните туристи традиционно преобладават в двата Черноморски района и в София. В тези райони делът на българите варира от 30% (Бургас) и 33% (Варна), до малко над 37% в София. Показателен е фактът, че преди 2 години, дяловете на българите в тези райони са били два пъти по-малки. Косвеният извод е, че с повишаване на благосъстоянието, все повече българи се ориентират към местата за настаняване с над 10 легла, т.е. в по-скъпия сегмент на пазара. Останалите райони, специализирани в алтернативни форми на туризъм, са по-популярни на вътрешния пазар.

Фигура 4.3. Дял на български и чуждестранни туристи, 2019 г.

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Традиционно, българските туристи реализират по-малко нощувки от чужденците, независимо че като брой пренощували лица са повече. Реализираните нощувки от българи са най-много в местата за настаняване с 1, 2 и 3 звезди. С нарастване на категорията нараства и делът на нощувките, реализирани от чужденци. При високотегорийните хотели (4 и 5 звезди) се наблюдава закономерна разлика - делът на чужденците (78%) е над 3 пъти по-голям от този на българите (22%). Преди пандемията, тенденцията към увеличение в броя на нощувките има във всички категории, както за групата на българите, така и за чужденците.

¹⁸ тази оценка включва само места за настаняване с 10 и повече легла, като се отчита всяка регистрация

Наблюдава се устойчиво намаление в средната продължителност на престоя (брой реализирани нощувки) за чужденците – от средно 7 през 2001 г. до 4,3 през 2019 г. Спадът следва световната тенденция към редуциране на продължителността на престоя за сметка на броя на пътуванията. При българите продължителността на престоя през годините варира между 2,1 и 2,4 нощувки или почти 2 пъти по-малко от средния брой нощувки на лице - чужденец.

Картината по туристически райони (към 2019 г.) показва най-продължителен престой на чужденците в районите със специализация морски ваканционен туризъм – по-дълъг в Бургаски (средно 6 нощувки на лице) и малко по-кратък във Варненски район (5,2 нощувки). За българите стойностите са съответно 3,9 и 2,8 нощувки. В районите, в които са позиционирани ски курортите, средната продължителност на престоя е малко над 3 нощувки за чужденци и около 2 – за българи. Място за по-дълъг престой за чужденците е и районът Долината на розите (3,1 нощувки). За българите, престоят във всички останали райони е много кратък – 1-2 нощувки.

Таблица 4.1. Реализирани нощувки на българи и чужденци, 2019 г., брой

Туристически район	Нощувки/лице		
	общо	българи	чужденци
Дунав	1,7	1,7	1,9
Стара планина	1,8	1,9	1,6
София	1,7	1,6	1,8
Тракия	1,8	1,7	2,1
Долината на розите	2,5	2,5	3,1
Рила - Пирин	2,3	2,0	3,0
Родопи	2,4	2,3	3,3
Варна	4,5	2,8	5,2
Бургас	5,4	3,9	6,0

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Туризмът в България се характеризира с ясно изразена сезонност, особено за групата на чужденците. При българите пътуванията са по-равномерно разпределени, но отново с изразен пик през юли и август. Реализираните нощувки във висококатегорийните места за настаняване са най-много, не само през пиковия сезон, а през цялата година. Освен това, нощувките в 4- и 5-звездните обекти се увеличават по-бързо и, съответно, намаляват по-бавно във времевите периферии на сезона. Намаляването на сезонността е важно не само за ефективността на туристическия бизнес, но и за ограничаването на вредните въздействия върху околната среда и местните общности през времето на високи натоварвания.

Рестартирането след пандемията и адаптацията към новите условия неизбежно ще промени поведенческите стереотипи на туристите, и оттам, наблюдаваните доскоро зависимости в дейността на местата за настаняване.

Обобщените изводи за развитието на туризма в България показват, че страната разполага с богати и разнообразни туристически ресурси и неоползотворен потенциал за развитие на почти всички видове туризъм, особено на някои от по-новите форми.

Въпреки относително равномерния ръст в развитието на туризма през последните години, той все още се характеризира с ясно изразена сезонност, особено за групата на чужденците. При българите пътуванията са по-равномерно разпределени, но отново с изразен пик през юли и август. Нощувките във висококатегорийните места за настаняване са най-много, не само през пиковия сезон, а през цялата година. Нощувките в 4- и 5-звездните обекти се увеличават по-бързо и, съответно, намаляват по-бавно във времевите периферии на сезона. Намаляването на сезонността е важно не само за ефективността на туристическия бизнес, но и за ограничаването на вредните въздействия върху околната среда и местните общности през времето на високи натоварвания.

Основни недостатъци на почти всички по-значими курортни комплекси и туристически центрове в България, с малки изключения в случаите на единно управление, са презастрояването и изоставащото развитие на транспортната, инженерната и социалната инфраструктура. Това се отразява на качеството и устойчивостта на средата, комфорта на пребиваване, опазването на природните и антропогенни туристически ресурси и компонентите на околната среда, на конкурентността на обектите и дестинациите в регионален и международен план. Общоизявен проблем и ограничаващ развитието на всички сектори в туристическата индустрия фактор, е липсата на достатъчно и добре подготвени кадри с необходимата квалификация за различните по характер работни места.

България има добри възможности за оползотворяване на туристическия си потенциал. Промените в поведението на потребителите, икономическото развитие в световен мащаб, глобалната геополитическа обстановка и дори промените в климата, могат да бъдат предпоставка за устойчиво развитие на туризма, както и обратното.

Изненадващо, пандемията, започнала в началото на 2020 г., блокира почти напълно сектора в контекст на очертаваща се дълбока икономическа криза и драстичен спад на доходите – както тези на населението, така и тези в сектора, особено от входящ туризъм. Може да се прогнозира, че в краткосрочен (1-2 години) и дори средносрочен (3-4 години) план, количествените параметри на туризма в световен мащаб няма да достигнат нивата от пред-кризисната година – 2019. Подобна прогноза би могла да се адресира и към българския туризъм. Основен контингент през последните години беше емитиран от европейските пазари. А прогнозата за силна стагнация в европейските пазари би означавала изразена негативна прогноза и за българския туризъм.

5 СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ

5.1 ОБРАЗОВАНИЕ

Състоянието и качеството на образованието в страната са свързани от една страна с демографския спад, а от друга страна с незначителния напредък в част от реформите в системата – въвеждането на ИКТ, обвързването с потребностите на бизнеса, достъпността, приобщаването на ромите, ученето през целия живот и др.

Броят на децата в детски градини намалява поради ниската раждаемост и външната емиграция на семейства с деца. Около 20% от децата в България са извън системата за предучилищно образование и повече от 50% от децата в ромската общност не посещават детски градини. Амбициозната цел е обхватът на децата в детски градини да достигне 90-95% през 2022-2023 г. при сегашни 78.7%. За постигането на тази цел задължителното предучилищно образование се предвижда да започва не от 5, а от 4 годишна възраст, което да послужи като превенция на ранното отпадане от училище. До началото учебната 2022/2023 г. общините трябва да са създали необходимите условия за осъществяване на мярката.

Броят на учениците в страната намалява ежегодно с близо 1.1% и от 749 094 броя през 2014 г. те спадат на 708 258 броя през 2020 г. Закриват се училища, предимно в малките населени места в периферни райони. В сравнение с 2014 г. година общообразователните училища намаляват със 115 поради закриване или преобразуване.

Таблица 5.1. Ученици през учебните 2014/2015 – 2019/2020 години¹⁹ - брой

Регион	2014/2015	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Общо	749 094	740 362	730 576	718 186	708 258
Северозападен	86 885	83 713	80 970	77 617	74 943
Северен централен	82 842	80 151	77 797	74 292	72 584
Североизточен	100 226	98 451	96 476	94 248	92 335
Югоизточен	121 272	119 439	117 784	115 865	113 701
Югозападен	207 537	211 354	212 637	213 500	214 324
Южен централен	150 332	147 235	144 932	142 664	140 371

Източник: НСИ

През 2020 г. в страната се отбелязва ръст от 15.6% на преподавателите в училищата в сравнение с 2014 г., което е добра предпоставка за осигуряването на качествено образование в училищата. В учителската професия преобладават жените, които съставляват 85.6% от общия брой на учителите. Около 50.0% от преподавателите в общообразователните училища са на възраст над 50 години и 12.6% са на възраст до 34 години, като през 2014 г. са били 8.2% (по данни на НСИ за 2020 г.), което показва, че независимо от общото застаряване на преподавателския състав, има и увеличаване на младите учители.

¹⁹ До приключване на разработката няма публикувани данни за броя на учениците през учебната 2020/2021 г. по региони

Повишаването на учителските заплати повишава привлекателността на учителската професия, привлича повече млади хора, отдадени на професията, повишава се и качеството на образованието. Тази политика се осъществява от правителството през последните четири години, с цел да се реши и проблема със застаряване на преподавателския състав. В *резултат*, в общо образователните училища за периода 2014- 2020 г. младите учители до 34 години се увеличават с 82.0% (от 3 688 учители през учебната 2014/2015 г. на 6 709 през учебната 2019/2020 г.). През този период с 35.0 % се увеличават и младите учители в професионалните училища.

Таблица 5.2. Преподаватели в периода от 2014 до 2020 г.²⁰. – брой

Регион	Учебна година				
	2014/2015	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Общо	58 514	60 203	62 843	64 689	67 640
Северозападен	6 933	6 885	7 295	7 236	7 467
Северен централен	6 519	6 709	7 146	7 148	7 350
Североизточен	7 931	8 483	8 894	8 857	9 113
Югоизточен	8 756	8 797	9 136	9 421	10 098
Югозападен	16 450	17 055	17 662	18 965	20 049
Южен централен	11 925	12 274	12 710	13 062	13 563

Източник: НСИ

В страната се регистрира намаляване на дела на преждевременно напускащите училище от основна степен на образование. През учебната 2019/2020 г. този дял е 2.49%, докато през учебната 2018/2019 г. е бил 3.00%. Основен фактор за дела на отпадналите ученици е наличието на големи ромски общности в някои общини. Напусналите ученици са предимно от по-малките общини в страната, където е концентрирано и по-бедно население. Най-много ученици напускат училище поради заминаване на семействата им в чужбина.

Професионалното образование и обучение през учебната 2019/2020 година се осъществява в 21 училища по изкуствата, 25 спортни училища, 358 професионални гимназии и 23 професионални колежа с прием след средно образование. Общият брой на училищата е 427, а общият брой на учащите в тях е 135.1 хиляди. В сравнение с учебната 2014/2015 г. професионалните училища намаляват с 55, като най-много намаляват професионалните гимназии. През учебната 2019/2020 г. 1 040 ученици се обучават в 31 частни професионални гимназии и частни професионални колежи с прием след средно образование, което е 0.8% от всички ученици в професионалното образование.

Качеството на образованието в системата на професионалните училища все още не отговаря на изискванията на пазара на труда. Наложителни са мерки за стимулиране на обучението по търсените професии. Положителен факт в професионалното образование е увеличаване на учащите се в професионалните училища в програми за придобиване на III степен на

²⁰ До приключване на разработката няма публикувани данни за броя на преподавателите през учебната 2020/2021 по региони

професионална квалификация. Обучението чрез работа (дуално обучение) е нова възможност за повторно включване на рано напусналите образователната система. Интересът към тази форма на обучение се засилва.

В съответствие с необходимостта от стимулиране на креативността и иновативното мислене и в изпълнение на заложените цели в националните стратегически документи, с нов стандарт се въвеждат иновативни училища и паралелки. За учебната 2017/2018 г. иновативните училища в страната са 184, а през учебната 2020/2021 г. техният брой нараства на 504 бр., или около 3 пъти. Вече има и училища, приключили пълния цикъл на предложените иновации. Част от тях продължават с разширяване и надграждане на въведените иновации.

Системата на висшето образование е силно фрагментирана и поляризирана в територията на страната. Общият брой висши училища и колежи е 54, като 24 от тях са съсредоточени в столицата. Този брой надвишава значително средните показатели на редица съпоставими като население и територия страни от Европейския съюз. В същото време броят на обучаващите се в университетите и колежаите студенти намалява поради демографските фактори, спадащото качество на университетското образование и предпочитанието на младежите да учат в чужбина. В рамките на 7 академични години (2014/2015 - 2020/2021г.) броят на обучаващите се в университетите и колежаите студентите намалява с 14.5% и достига 219 791.

Таблица 5.3. Студенти, обучаващи се във висшите училища по учебни години – брой

Регион	Студенти - брой					
	2014/2015	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021
Общо за страната	257 092	243 199	229 771	222 997	220 168	219 791
Северозападен	2 261	3 612	4 398	4 733	5 339	5 389
Северен централен	43 588	36 464	31 528	28 444	26 925	27 227
Североизточен	36 813	33 757	31 979	30 952	31 193	30 736
Югоизточен	13 636	14 018	13 457	12 790	13 133	13 934
Югозападен	123 103	115 741	110 596	108 965	105 845	104 293
Южен централен	37 691	39 607	37 813	37 113	37 733	38 212

Източник: НСИ

Чуждестранните студенти за академичната 2020/2021 година са 16.7 хил., което е с 2.4% повече спрямо миналата учебна година и с 49.0% повече спрямо учебната 2014/2015 година.

Широкият спектър от специалности във висшето образование не винаги е съобразен с потребностите на реалната национална икономика и нуждите на пазара на труда у нас. В същото време, много завършили висше образование отиват на работа в страни от ЕС, което допълнително намалява ефективността на инвестициите в системата. Затова финансирането на висшето образование според резултатите има за цел да повиши неговото качество и приложимостта на пазара на труда.

Относителният дял на населението на възраст 30 - 34 навършени години със завършено висше образование в България се увеличава с малък темп и през 2019 г. достига 32.5% при средно за ЕС 41.6%. Националната цел е този процент да достигне 36.0% до 2020 година. Участието в

различни форми на обучение през целия живот е все още слабо и това е пречка за постигане на по-висок икономически растеж, основан на повишено образователно ниво на населението.

Обобщените изводи за изявените тенденции в образованието показват, че и тази сфера е под силното въздействие на демографските фактори. Намаленият брой обучавани в системата на предучилищното и училищното образование и променящата се възрастова структура на населението налага преосмисляне на модела за развитие на образователната система във всичките ѝ форми и териториални измерения. Този модел трябва да гарантира осигуряването на равнопоставен достъп на всички възрастови и социални групи до различни форми на образование и обучение и в най-отдалечените райони в страната. Промените в образователната политика ще бъдат насочени към въвеждане на повече иновативни методи на преподаването, обвързване на учебните програми и учебното съдържание с актуални теми и с потребностите на местната икономика, приобщаване на ромите и учениците със специфични потребности в образователната система.

Във висшето образование е необходимо да се подобрят връзките с централните за научни изследвания и иновации, включително и в чужбина, с бизнеса и с нуждите на пазара на труда. Предвижда се в държавните университети да се финансират с приоритет области, свързани с природните науки, технологии, инженерни науки и математика (STEM), и по-специално ИКТ и математика.

5.2 ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

Статистическите данни показват наличие на развита здравна система в страната, която не функционира задоволително. Публичните разходи за здравеопазване представляват 4.5% от БВП и ежегодно се увеличават, без да се наблюдава сериозен ефект и подобрене в системата. През 2019 г. са в размер на **5 391.9 млн. лв.**²¹. Съпоставени с 2018 г., те нарастват с 548.3 млн. лв. (11.3%). Отчетените разходи в тази функция по бюджета на НЗОК са в размер на 4 266.1 млн. лв., като с най-голям относителен дял са здравноосигурителните плащания в размер на 4 208.9 млн. лв. С разходите по държавния бюджет за функцията (862.0 млн. лв.) се финансират следните приоритетни политики - политика в областта на общественото здравеопазване – центрове за спешна медицинска помощ; регионални инспекции, центрове за трансфузионна хематология и др.; политика в областта на реализиране на национални здравни програми по стратегически здравни приоритети и социално значими заболявания; осигуряване на медикаменти, консумативи и биопродукти по централна доставка; диагностично-консултативна и лечебна дейност в лечебните заведения, в системата на МЗ, МТИТС, МС, МО, МВР и ММС.

По общинските бюджети за функцията са отчетени разходи в размер на 220.0 млн. лева. С тези средства са финансирани разходите за персонал в детските ясли и детските кухни, разходите

²¹ Доклад по отчета за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 2019 г., стр.(52-53)

за здравни кабинети в детските градини и училища, здравни медиатори, общинските съвети по наркотични вещества и превантивно информационни центрове и др.

Продължителността на живота в страната, въпреки че нараства устойчиво, остава най-ниската в ЕС. В сравнение с 2010 г. тя се е увеличила с една година и към края на 2019 г. достига 74.8 години, при запазване на различията между Северозападен регион с продължителност 73.5 г. и Югозападен регион – 75.7 години. Сериозни рискови фактори (тютюнопушене, употреба на алкохол, затлъстяване, небалансирано хранене и ниска двигателна активност) продължават да обхващат голяма част от населението и да застрашават здравето му. Повишаването на здравната култура, особено сред малцинствените групи, които се характеризират с ограничен достъп до здравни услуги, е сериозно предизвикателство.

Положителна тенденция е продължаващият спад на коефициента на детска смъртност в страната. През 2020 г. той намалява до 5.1‰, което е най-ниската стойност откакто се води демографска статистика. По региони с най-ниска детска смъртност се откроява Югозападният регион с коефициент 2.9‰, а с най-неблагоприятни стойности е Югоизточния регион със 7.7‰.

В страната е развита богатата мрежа от лечебни заведения за болнична помощ – 341 бр. с 53 997 легла, в т.ч. 184 бр. многопрофилни болници и 135 бр. специализирани болници. В 9 областни града са съсредоточени 58.6% от лечебни заведения, а в другите 19 областни градове – само 41%.

Подобна е картината и на извънболничната помощ. Към 31.12.2019 г. лечебните заведения за извънболнична помощ в страната са 2 079 с 1 223 легла за краткосрочно наблюдение и престой и в сравнение с 2014 г. нараства както броят, така и легловият фонд на тези заведения – съответно със 7.7% и 27.9%. В два региона от ниво 2 – Южен централен регион (386 бр.) и Югозападен регион (701 бр.) са концентрирани общо 1 087 заведения за извънболнична помощ или 52.3% от общия брой заведения за извънболнична помощ. В петте най-големи града са съсредоточени 52.2% от заведенията за извънболнична помощ.

В края на 2019 г. заведения в категорията „други лечебни и здравни заведения (центрове за спешна медицинска помощ, РЗИ, домове за медико-социални грижи за деца, хосписи, национални центрове без легла, диализни центрове, както и центрове за трансфузионна хематология) са 144 с 1 914 легла, като най-голям е броят на хосписите - 44 броя с 1 103 легла.

Осигуреността на населението с болнични легла в края на 2019 г. е 777 бр. на 100 000 души от населението, при 715 бр. през 2014 г

Таблица 5.4. Лечебни заведения за болнична помощ и болнични легла

Регион	Лечебни заведения за болнична помощ- брой				Болнични легла на 100 000 човека – брой			
	2014	2017	2018	2019	2014	2017	2018	2019
Общо за страната	349	346	346	341	715	748	760	777
Северозападен	38	41	40	40	691	776	779	800
Северен централен	34	34	34	34	630	650	665	679

Регион	Лечебни заведения за болнична помощ - брой				Болнични легла на 100 000 човека – брой			
	2014	2017	2018	2019	2014	2017	2018	2019
Североизточен	33	31	32	32	494	513	531	538
Югоизточен	48	46	46	44	644	658	659	673
Югозападен	105	101	101	99	688	702	715	741
Южен централен	70	72	72	72	755	819	826	826

Източник: НСИ

Лечебните заведения и болничните легла са разположени неравномерно на територията на страната, което не осигурява равни възможности за достъп до здравни услуги на хората, включително и на живеещите в малки, отдалечени от големите градове, населени места. Тази констатация налага прилагането на целенасочена политика по отношение на здравната инфраструктура и по-ясно очертаване на населените места, за които достъпът до обща и специализирана здравна помощ е затруднен. Намаляването и застаряването на населението и обезлюдяването и обедняването на националната периферия, в допълнение на зле поддържаната транспортна инфраструктура до отдалечените населени места са сериозни предизвикателства както за здравната, така и за регионалната политика.

В страната практикуват 29 612 лекари, 7 376 дентални лекари, 30 546 медицински сестри и 3 269 акушерки. За разлика от относително високата осигуреност с лекари, в здравната система на страната е налице недостиг на медицински сестри в повечето медицински заведения. За периода 2014-2019 г. медицинските сестри намаляват с 4.3%.

Таблица 5.5. Население на един лекар и на един лекари по дентална медицина към 31.12.

Регион	Население на един лекар - брой лица				Население на един лекар по дентална медицина - брой лица			
	2014	2017	2018	2019	2014	2017	2018	2019
Общо за страната	250	238	236	235	1007	945	967	942
Северозападен	237	226	224	221	1 379	1 310	1 302	1 314
Северен централен	318	306	299	298	1367	1274	1294	1 252
Североизточен	267	257	253	250	1 186	1067	1082	1 052
Югоизточен	296	290	289	291	1317	1288	1279	1 266
Югозападен	241	225	225	224	861	787	816	815
Южен централен	266	248	247	247	840	822	834	778

Източник: НСИ

Общо за страната през 2019 г. един лекар обслужва 235 души. Най-малък брой население на един лекар се пада в Северозападния регион, което е обяснимо с най-малкия общ брой население в СЗР, следван от Югозападния, където практикуват най-много лекари. В останалите региони показателят е по-висок от средния за страната.

На един лекар по дентална медицина в страната се падат 942 души от населението и в това отношение освен Югозападният, в по-благоприятна позиция се оказва и Южният централен регион.

Значителен потенциал за подобряване ефективността на системата на здравеопазването се крие в засилването на ролята на първичната помощ за сметка на болничното лечение.

Таблица 5.6. Население на един общопрактикуващ лекар и на един лекар по водещи специалности – бр. лица на 1 лекар

Регион	Население на един общопрактикуващ лекар				Население на един лекар по водещи специалности			
	2014	2017	2018	2019	2014	2017	2018	2019
Общо за страната	1 607	1 648	1 667	1 688	511	495	422	424
Северозападен	1 391	1 400	1 401	1 403	551	542	428	417
Северен централен	1 864	1 893	1 885	1 896	664	656	509	509
Североизточен	1 627	1 647	1 692	1 710	553	543	464	470
Югоизточен	1 662	1 715	1 717	1 754	628	608	508	514
Югозападен	1 584	1 637	1 655	1 683	478	457	399	404
Южен централен	1 623	1 677	1 693	1 724	546	521	454	464

Източник: НСИ, собствени изчисления и обработка НЦТР

Към 31.12.2019 г. населението на един общопрактикуващ лекар за страната е 1 688 души от населението. По този показател страната ни е два пъти по-слабо осигурена в сравнение със средното за ЕС, а в регионален план ситуацията е сходна с обслужването от лекари в болничното лечение.

През 2019 г. преминалите болни лица за лечение в МБАЛ на 1000 д. от населението на страната са 197 бр. Ограниченият относителен брой на лекари и легла в някои от местните болници принуждава жителите на редица области да търсят медицински грижи извън общината и областта. Относителният дял на здравноосигурените лица от населението също показва достъпността на населението до здравни услуги, и индиректно - здравния статус на населението. През 2019 г. здравноосигурените лица са 88.8% от населението на страната.

В края на 2019 г., в областните центрове са локализирани 27 центъра за спешна медицинска помощ и заедно със 173 филиала те покриват изцяло националната територия и са гаранция за бърза реакция и осигурен 30 минутен изохрон в рамките на обслужваната територия. Съгласно картата на спешната медицинска помощ някои от филиалите обслужват територията на няколко общини, но има случаи, в които няколко филиали обслужват населението на една община, в зависимост от големината на общините.

Сериозен проблем в здравеопазването е отдалечеността на някои малки населени места от мястото на предлагане на медицинска помощ (първична, специализирана, болнична, спешна и неотложна). Значителен потенциал за подобряване на ефективността на системата представлява навлизането на електронното управление в системата на здравеопазването. България изостава по този показател и е на 23-то място в ЕС.

Тревожна е тенденцията за намаляване на постъпващите кадри в системата на здравеопазването поради намаления брой студенти и поради емиграцията на квалифицирани медицински специалисти (лекари и медицински сестри). В средносрочен и дългосрочен план, комбинацията от тези процеси заплашва да компрометира възможността на системата да

предоставя качествени и своевременни здравни услуги на населението. Важните задачи в сферата на здравеопазването ще бъдат обвързани с демографските прогнози и с променящите се потребности на населението от всички възрастови групи, които трябва да бъдат подготвени за по-голямата продължителност на живота чрез подходящи профилактични и възпитателни грижи.

5.3 СПОРТ И СПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА

Националната политика в областта на физическото възпитание и спорта разглежда спортните дейности в три направления – като част от свободното време на населението; организиран спорт за всички и спорт за високи постижения. Всички те имат своето важно място за развитието на общата физическа култура; за поддържане на добрия здравен статус на населението, от който зависи жизнеспособността на нацията и трудоспособността на работната сила; за развитието на спортните таланти и изграждане на национално самочувствие. Поради непълната информация на този етап за националния профил са разгледани само най-важните обекти от спортната инфраструктура, които имат национално и локално значение и се използват не само за елитни спортове и важни спортни събития, но и за задоволяване на определени спортни и културни потребности от по-широк кръг ползватели.

Спортът на учащите обхваща децата от различни възрастови групи и студентите. Финансира се изпълнението на национални програми за децата от детските градини в различни населени места в страната, подпомага се участието на учениците от общообразователните и специалните училища в ученическите игри и на студентите в международни и национални спортни състезания. Подготовката на децата със *спортни таланти* се осъществява в 25 спортни училища, от които 6 държавни и 19 общински, 22 от които разположени в областните центрове. Държавните спортни училища са създадени в големите градове - София, Русе, Варна, Бургас, Пловдив и Плевен. Три от общинските спортни училища са разположени в по-малки градове, но с традиции в спорта – Чепеларе, Самоков и Сандански, в София спортните училища са 4 бр. През учебната 2019/2020 г. в тях ще се извършва обучение общо на 1 758 ученици в 65 паралелки, докато през учебната 2016/2017 г. в 64 паралелки е извършвано обучението на общо 1 741 ученици. През учебната 2019/2020 г. спортното училище “Дръстър”, гр. Силистра е единственото спортно училище обявено за иновативно с решение на МС.

Основните инвестиции в спортна инфраструктура са за строителство на нови спортни зали, предимно с мултифункционален характер; за реконструкция на наследени спортни зали, за обновяване на спортни обекти и площадки към образователните институции от всички категории и за изграждане на такива в паркова среда. По-големите спортни зали са разположени в градове с традиции в спорта, с добре развита леглова база за настаняване или в близост до национални курорти. Това са най-големите градове София, Пловдив, Варна, Русе, Стара Загора и Бургас, и по-малките и средни градове Кърджали, Шумен, Самоков, Ботевград, Петрич, Дупница, Панагюрище и др. Териториалното разпределение на тази инфраструктура следва тенденциите в разпределението на населението и е концентрирана в Югозападния

регион, където са разположени 53 обекта, а най-малко спортни зали и комплекси има в Северозападния регион – 6 броя.

В страната функционират 106 плувни басейна, от които 39 закрити, като част от обявените закрити басейни са разположени в училищни сгради. Най-много плувни съоръжения има в Югозападен регион – 36 бр., което е резултат на големия брой басейни за област София – столична община (15 бр.) и 10 бр. в област Благоевград. Съществува неоползотворен потенциал за използване на минералните води в градовете с хидротермални ресурси.

Спортът и спортната инфраструктура в световната урбанистична практика се използват като стимулатори на градското обновяване и икономическия растеж чрез привличане на инвестиции и интерес в градове с традиции в спорта, със силни отбори или изявени спортисти. Аналогични са мотивите при включването на подобен инвестиционен приоритет в Оперативна програма „Региони в растеж“ (2014-2020 г.) за изграждане или реконструкция, оборудване и обзавеждане на спортни зали, плувни басейни, футболни игрища, стадиони за обществено ползване, комбинирани игрища и др., но към тях следва да се добавят и стимулирането на спортната и общата физическа активност.

Допълнително по ОПРР се предвижда финансиране на проекти на стойност около 238 млн. лв. за модернизирани на градския транспорт в 39-те града от 1-во до 3-то йерархично ниво съгласно НКПР, което включва изграждане на пешеходни и велосипедни алеи. В седемте големи градове (София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе и Плевен), в които се изпълняват планове за интегриран градски транспорт, част от мерките са насочени към стимулиране на физическата активност чрез интегриране на мрежата за велосипедно движение с пешеходната система и със спирките на масовия градски транспорт.

Обобщените изводи от анализа на националния профил на спортната инфраструктура показват повишаване на инвестициите за изграждане на многофункционални спортни зали предимно в градовете – областни центрове. Изграждат се и се оборудват спортни площадки за различни възрастови групи, алеи за пешеходци и велосипедисти, обновяват се съществуващи и се строят нови спортни комплекси, обекти и съоръжения в населени места от различен ранг. Създадени са публично-частни партньорства за изпълнение на част от тези дейности чрез използване на нов тип финансови инструменти.

Въпреки това все още съществуват сериозни проблеми в управлението, ефективното използване и поддържането на изградената база, в цялостното обновяване на оборудването, в осигуряването на добре подготвен персонал и високо качество на услугите. Все още не е осигурен равнопоставен достъп до спорт и спортни обекти и съоръжения на представители на уязвими групи, на инвалиди и хора с двигателни затруднения. Съществуват населени места, в които липсват спортни обекти, не е развита мрежата за пешеходно и велосипедно движение. Една значителна част от проблемите ще намерят по-адекватно и своевременно решение ако се разработи концептуален модел за развитие на сложната система на физическата култура и спорта с участието на всички заинтересовани страни ММС, МОН, МТСП, МЗ, МРРБ, спортните федерации и клубове и общинските администрации.

И в бъдеще усилията в областта на спорта ще бъдат насочени основно към повишаване на физическата активност и участието в спортни дейности на населението със специален фокус върху учащите. Ще продължи изграждането на дребномащабна спортна инфраструктура, насочена към предоставяне на среда за ежедневни физически упражнения, любителски спорт и развлечение. Ще се търсят ефективни механизми за поддържането и експлоатацията на спортната инфраструктура и механизми за стимулиране на по-широкото ѝ използване от населението. Ще се търсят средства за обновяване и на физкултурните салони и друга училищна спортна инфраструктура.

5.4 ПАЗАР НА ТРУДА

Пазарът на труда има ключово значение за стабилността на икономиката, за общественото и социалното развитие на страната, за равнището и качеството на живот. Обществено-икономическата база за неговото развитие е кумулативен резултат от доброто функциониране на системите в редица сфери – демография, здравеопазване, образование, пенсионна система, бизнес климат, вкл. административно обслужване. Добре функциониращият пазар на труда с високо квалифицирана работна сила, която може бързо да придобие нови умения, е предпоставка за постигане на динамична и конкурентоспособна икономика.

Работната сила (*икономически активните лица*) през 2014 г. е 3 308.7 хил. души, след което до 2016 г. се наблюдава намаление, а през 2019 г. се увеличава на 3 276.4 хил. души, благодарение на активните мерки на пазара на труда, реализирани с национални програми и проекти, съфинансирани със средства от ЕС. През 2020 г. работната сила е 3 190.4 хил. души и е по ниска с 86 хил. души в сравнение с 2019 година, което се дължи на кризата, предизвикана от пандемията през 2020 г.

През 2020 г. над половината от работната сила на страната 52.5% е разположена в Югозападния и Южния централен регион, а най-малка по брой е работната сила в Северозападния регион, или 9.1 % от работната сила в страната.

Таблица 5.7. Работна сила и коефициенти на икономическа активност на населението на 15-64 навършени години 2014 -2020 г.

Регион	Работна сила - хил.				Коефициент на икономическа активност - %			
	2014	2018	2019	2020	2014	2018	2019	2020
Общо	3 308,7	3 239,6	3 276,4	3 190,4	69,0	71,5	73,2	72,2
Северозападен	320,7	300,7	296,8	291,9	64,2	66,4	67,1	67,6
Северен централен	360,9	347,1	361,2	349,3	66,3	69,3	73,5	72,5
Североизточен	437,5	428,8	431,2	423,2	68,6	70,6	71,7	71,1
Югоизточен	457,0	463,9	467,9	449,9	66,0	70,7	72,37	70,4
Югозападен	1 058,7	1 062,7	1 074,7	1 051,9	72,7	75,8	77,4	76,6
Южен централен	674,1	636,4	644,5	624,1	69,9	69,7	72,3	69,7

Източник: НСИ

Коефициентът на икономическа активност за периода 2014-2020 г. нараства с 3.2 процентни пункта от 69.0% на 72.2%. През 2020 г. той е най-висок в Югозападния регион (76.6%), а най-нисък в Северозападния (67.6%) и в Южния централен регион (69.7 %).

Водещ индикатор за пазара на труда е **коефициентът на заетост**, показващ дела на работещото население. Заетостта на населението в най-активна възраст (15–64 години) бележи съществен ръст на национално ниво в периода 2014-2020 г. и достига 68.5%. В момента заетостта е надминала нивото преди кризата от 2008 г., когато коефициентът на заетост е бил 64.0%. Коефициентът на заетост в градовете (71.3%) е по-висок от този в селата (60.1%), както и при мъжете (72.5%), в сравнение с този при жените (64.3%). През 2020 г. Югозападният регион е с най-висока заетост (73.8%). Най-ниска е заетостта в Северозападния регион (58.1%) и в Североизточния регион (66.7%).

Таблица 5.8. Заети лица и коефициенти на заетост на населението на 15-64 навършени години

Регион	Заети лица хил. души				Коефициенти на заетост - %			
	2014	2018	2019	2020	2014	2018	2019	2020
Общо	2 927,4	3 068,9	3 136,3	3 024,3	61,0	67,7	70,1	68,5
Северозападен	275,1	266,3	264,9	253,5	55,0	58,8	59,7	58,7
Северен централен	312,6	323,7	342,5	328,9	57,4	64,6	69,7	68,3
Североизточен	381,7	397,0	405,4	396,9	59,8	65,4	67,4	66,7
Югоизточен	402,0	438,5	449,3	428,9	58,0	66,8	69,4	67,1
Югозападен	963,5	1034,3	1050,3	1013,8	66,1	73,8	75,6	73,8
Южен централен	592,6	609,2	624,8	603,3	61,5	66,8	69,1	67,2

Източник: НСИ

Един от основните показатели на Стратегия „Европа 2020“ - **заетост на населението на възраст 20 - 64 навършени години**²² се наблюдава само на ниво регион (NUTS 2). Този показател за по-стеснената група 20-64 години в периода 2014-2020 г. бележи увеличение от 65.1 % през 2014 г. до 73.4 % през 2020 г. По статистически райони за 2020 г. показателят е с най-високи стойности за Югозападен регион 78.5 % , а с най-ниски стойности е Северозападен регион 63.3 %. Приетата национална цел за страната по Европа 2020 до 2020 г. е изпълнена само за Югозападния регион.

Коефициентът на демографско заместване за страната към 31.12.2020 г. е 67. Сред статистическите райони Югоизточният е с най-добри коефициенти – 73, а с най-неблагоприятни коефициенти е Южният централен регион – 61.

Коефициентът на безработица сред населението на 15-64 години в страната през 2020 г. е 5.2%, докато през 2014 г. е бил с 6.3 процентни пункта по-висок. Постигнатите равнища на безработицата по райони показват увеличаване на регионалните различия. В Северозападния регион стойностите на показателя са 13.2%, в Североизточния – 6.2%, докато в Югозападния регион е само 3.6%.

²² Национална цел: Заетост за 76.0% от населението на възраст 20 - 64 навършени години до 2020 г.

Таблица 5.9. Безработни лица и коефициенти на безработица на населението от 15 до 64 навършени години

Регион	Безработни лица - хил.				Коефициенти на безработица - %			
	2014	2018	2019	2020	2014	2018	2019	2020
Общо	381,3	170,8	140,1	166,1	11,5	5,3	4,3	5,2
Северозападен	45,6	34,4	32,8	38,4	14,2	11,5	11,0	13,2
Северен централен	48,3	23,5	18,7	20,4	13,4	6,8	5,2	5,8
Североизточен	55,7	31,8	25,8	26,3	12,7	7,4	6,0	6,2
Югоизточен	54,9	25,5	18,6	21,0	12,0	5,5	4,0	4,7
Югозападен	95,2	28,4	24,5	38,2	9,0	2,7	2,3	3,6
Южен централен	81,5	27,2	19,7	21,8	12,1	4,3	3,1	3,5

Източник: НСИ

В Северозападния и Североизточния регион се запазва и дългогодишната тенденция общините с най-високо равнище на годишна безработица да са съсредоточени предимно в тях, което поставя тези общини в тройна изолация от протичащите благоприятни процеси на национално ниво.

Коефициентът на продължителна безработица (от една или повече години) намалява значително, през 2014 г. е 6.9 %, 2015 г. - 5.6 %, 2016 г. - 4.5 %, 2017 г. - 3.4 %, 2018 г. - 3.1%, 2019 г. – 2.4% и 2020 г. – 2.3%. Въпреки позитивната тенденция преобладаващата част от продължително безработните лица (75.9 % през 2020 г.) остават извън заетостта повече от една година.

Младежката безработица (15-24 години) отбелязва подобрене, като през 2020 г. достига 14.4% и е по-ниска от средната за ЕС (16.8%). Позитивната динамика може само частично да бъде обяснена с нарастване на заетостта сред младежите през разглеждания период, докато определящо е допълнителното намаление на икономически активните лица в тази възрастова група.

През 2020 г. спрямо 2019 г. само 2 региона от ниво 2 в България показват благоприятна тенденция за намаляване на стойностите на показателя *NEET*²³ за младежи на възраст между 15 и 24 години, които не учат, не работят и не са на стаж за трудово обучение - това са Северен централен и Североизточен регион. През анализирания период 2014–2020 г. средното равнище на този показател за България намалява от 20.2% до 14.4%. Съществува ясно изразена зависимост между нивата на *NEET* и ниското образователно равнище. Правителствените политики са в състояние и могат да окажат влияние върху процента на *NEET*, напр. чрез обвързване на социалните помощи за младите хора със задължителното участие в схеми за допълнително образование и обучение.

Показателят население на възраст 25-64 години с висше образование (%) отбелязва незадоволителна характеристика на регионалния потенциал на човешките ресурси в страната, въпреки че образователната структура на работната сила в повечето области се подобрява през

²³ Not in Education, Employment or Training (NEET)

последните години. През 2020 г. висшистите сред населението на 25-64 години са 29.2%, докато през 2014 г. са били 27.0%.

Според *прогнозите за населението* на Евростат в държавите членки на ЕС, броят на лицата в трудоспособна възраст в България ще продължи да намалява и в бъдеще и това е основният фактор, който ще окаже влияние върху намаляването на работната сила в страната. Според прогнозите за търсенето и предлагането на труд на Европейския център за развитие на професионалното образование (CEDEFOP)²⁴ до 2025 г. се очаква намаление, както на работната сила в България, така и на заетостта. Намалението на работната сила ще продължи и в периода до 2050 г.

Негативната тенденция в нивата на заетост ще се дължи основно на намаление в броя на заетите лица с основно и по-ниско образование. Намаление ще се наблюдава и при заетите лица със средно образование. За периода до 2025 г. увеличение на заетостта ще се наблюдава единствено при лицата с висше образование. Тези тенденции ще доведат до промяна в структурата на заетостта, като ще се увеличи относителният дял на работната сила с висше образование, а ще намалее дялът на лицата с по-ниска степен на образование. Тази тенденция ще се запази в периода до 2050 г.

Според прогнозите на CEDEFOP по *сектори на икономиката* ще се наблюдава нарастване на заетостта в икономическите дейности в сектор „Услуги“, докато в икономическите дейности от сектор „Индустрия“ и сектор „Селско стопанство“ ще има намаление. С най-бързи темпове до 2025 г. ще се повиши търсенето на специалисти в бизнес услугите, научните и технически дейности, здравеопазването и социалните дейности и информационните и комуникационните технологии.

В разгара на пандемията Covid-19 и извънредното положение са регистрирани 180 хил. безработни. Статистиката показва, че за първото тримесечие на 2020 г. броят на безработните над 15-годишна възраст е 149 000 (4.6%) по данни на НСИ. В края на 2020 г. броят им вече достига 166 хиляди (5.2%).

Колко ще са безработните (и наетите) в следващите месеци зависи от влиянието на коронавируса и мерките, които взема правителството. Пример е мярката 60/40, която в следващите месеци ще стимулира не само запазване на заетост, но и връщане на освободени отново на работа.

Отвъд числата обаче стоят и други важни въпроси, като ще издържи ли Фонд "Безработица" на натиска, особено ако той се увеличи, как се разпределят обезщетенията, какви са съотношенията при безработните по стаж и много други.

²⁴ Европейския център за развитие на професионалното обучение (ЕЦРПО/CEDEFOP).

6 ЖИЛИЩНА ПОЛИТИКА

Средностатистическата задоволеност с жилища в България е 571 жил./1000 човека в края на 2019 г. и е далеч над средните европейски величини. Наличните жилища са много повече от домакинствата, а делът на частните жилища наближава 98%. На пръв поглед, тези факти могат да съставят погрешното мнение, че в България няма жилищен проблем.

Общините имат правни регламенти за стопанисване на социалния наемен фонд, но не и ресурси за неговото поддържане и разширено възпроизводство. Възможността на частния пазар да осигури масовото жилище е принципно ограничена. Затова жилищно субсидиране и разширено възпроизводство на социален фонд следва да са елементи на жилищната политика.

Съвременната проблемна картина в жилищния сектор е резултат на отдавна разкрити, но все още непреодолени дефицити и деформации. Жилищният фонд деградира ускорено поради неадекватно управление и поддържане. Финансовата достъпност до жилище се влошава (отношението цена/доход нараства от 6,3 през 2013 г. до 7,7 през 2019 г.). Броят на необитаваните жилища непрекъснато се увеличава (достига 1 220 416 бр, или над 31% през 2011 г.). Жилищният пазар е достъпен за не повече от 35% от потенциалните жилищни потребности и е развит предимно в големите градове.²⁵

Жилищната мобилност остава ниска. Обитателите, привързани към своята собственост, трудно и не реагират на мобилността на националните трудови пазари чрез смяна на жилището си. Вместо това, активните и можещите мигрират зад граница. Социалната и икономическата сегрегация все по-ясно се изразява и в пространствена сегрегация. Наблюдават се все повече гета в градските периферии, както и затворени луксозни комплекси в градската тъкан, последните отдавна отречени от световната практика.²⁶

Делът на собствениците на жилища, които не могат да издържат собствеността си в сегашните пазарни условия се увеличава, а „енергийната бедност“ засяга близо 50% от домакинствата.²⁷ Енергийната ефективност е проблемът с най-голямо държавно внимание, но насочените ресурси и използваните механизми се оказват недостатъчни за установяване на масов, самовъзпроизвеждащ се и необратим процес.

Общественият жилищен фонд (държавни и общински жилища) е сведен до символичен дял (2,3%), при това постоянно намалява и е трудно управляем поради разпръснатостта му сред частни жилища в етажна собственост. Близо 400 хил. обитатели живеят в 85 хил. крайно пренаселени жилища – по трима и повече на стая.²⁸ По критерий в страните от Западна и Централна Европа, тези хора следва да се считат за бездомни. Повечето млади, работещи

²⁵ Изследване на НЦТР по повод Национална жилищна стратегия

²⁶ Изследвания на НЦТР по повод ОУП на големи градове

²⁷ <https://documents1.worldbank.org/curated/en/355461508490990967/pdf/116518-REVISED-193p-Bulgaria-Housing-Assessment-FINAL-REPORT-30102017-Final-BG.pdf>

²⁸ Преброяване 2011 г.

семейства, които отглеждат малки деца и нямат жилищна собственост, а се нуждаят от придобиване на дом нямат шанс да станат собственици на жилища и дори наематели в обществен жилищен фонд. Проблемът се наблюдава и при концентрация на жилищна бедност в сегрегирани квартали, населени от отделни етнически групи. Предоставянето на възможности за решаване на този жилищен проблем е важно условие за задържане на младите кадри в страната и за социалното приобщаване на хората в неравностойно положение. Ипотечните кредити поевтиняват и предлагането е голямо, но потребността от нови финансови инструменти, подобряващи платежоспособността и намаляващи рисковете, все още не е удовлетворена.

Обобщената оценка на актуалния контекст в жилищния сектор на България е, че не е необходимо масово ново жилищно строителство. Но съществува остра потребност от масово обновяване на съществуващия жилищен фонд и повишаване на неговата използваемост, както и от повишаване на финансовата достъпност в жилищния пазар и осигуряване на социални жилища за нуждаещите се чрез ново строителство или чрез адаптиране на съществуващ фонд.

Жилищната политика би трябвало да се базира върху постулата, че жилището е основна човешка потребност, но и на реалистичната теза, че тази потребност може да се удовлетвори до ниво, съответстващо на нивото на социално-икономическо развитие на страната. Качеството на жилището и неговата финансова достъпност могат и следва да бъдат сред индикаторите за оценка на жизнения стандарт на българските граждани.

В средите на пазарни икономики, каквато е и българската, отговорността за придобиване на жилище е на индивида, т.е. финансовата достъпност на жилището корелира пряко с доходите на хората. Основната роля на държавата е да създаде и поддържа стабилна пазарна среда, позволяваща на домакинствата да придобиват жилища, адекватни на доходите им. Но както във всяко друго общество, и в българското има големи групи от населението, за които жилищният пазар е недостъпен без външна помощ. Затова са необходими специални условия за създаване и придобиване на жилища за необлагодетелстваните групи.

Визията и съответната жилищна стратегия не третира жилището като изолиран, самостоятелен обект, а като основен елемент на устойчивото развитие. Такъв подход не само се вписва в концепцията за устойчиво жилище, но мотивира интегрирането на жилищната политика с други ключови политики – регионална, социална, икономическа.

И към 2021 г., България няма актуална национална жилищна стратегия, а препоръчаните отдавна реформи в управлението на етажната собственост, жилищното финансиране и социалните жилища още не са проведени. Инвестираните над 2 млрд. лв. в енергийна ефективност при 100% донирани средства постигна ограничен ефект, без да създаде самовъзпроизвеждащ се механизъм на масово обновяване/саниране на жилищния фонд чрез самоорганизация до постигане на желаните параметри във фонда.

7 КУЛТУРА И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

7.1 КУЛТУРА И КУЛТУРНА ИНФРАСТРУКТУРА

Безспорна е ролята на културата като фактор за подобряване качеството на живота и за постигане на устойчиво развитие. Характерно за културата в регионите на България е нейното многообразие, проявяващо се в недвижимите и движимите културни ценности, в „нематериалното културно наследство”, в създаваното съвременно изкуство и култура и в продуктите на съвременните творчески индустрии.

На фона на осезаем подем на театралното изкуство с разнообразен репертоар, броят на посещенията в театрите през последните пет години се увеличава с 9.2% (2014 г. - 2.302 хил. и 2019 г. – 2.516 хил.). Броят на представленията и на посещенията в театрите са показателни и очертават характеристиката на районите и областите. Посещенията са най-много в Югозападен район – 1 000 хил. (39.9%) и 457 посещения на хиляда души (при 361 на хиляда души в страната), което се дължи на столицата. В Северозападен регион посещенията са само 153.5 хил. (6.1 %) и 209 посещения на хиляда души. В 10 областни града има само по 1 театър, в 9 – по 2 театъра, в някои големи областни градове има по 3 или 4 театъра, а в столицата театрите са 21.

След значителен спад на посещенията в кинотеатрите и закриването им през изтеклия близо 30 годишен период, в последните години се отчита увеличаване на броя на кината от 49 бр. през 2014 г. – на 74 бр. през 2019 г. В резултат от строителството на нови съвременни кина, обзаведени с модерна техника, се увеличава броят на екраните, които достигат 237 екрана през 2019 г. Броят на посещенията в кината бележи намаление (2014 г. – 5 097 хил., 2019 г. – 4 582 хил.), но прожекциите се увеличават (2014 г. – 282 202 бр., 2019 г. – 317 418 бр.). Посещенията на кината в София (Столична община) са 1 757 на хиляда души при 657 на хиляда души в страната.

За периода 2014-2019 г. музейните фондове (движими културни ценности), които формират основен фонд, фонд за научно-спомагателни материали и обменен фонд, намаляват с 1.0%, но посетителите им се увеличават с 12.0% (от 4 781 хил. през 2014 г. на 5 355 хил. през 2019 г.). При музеите отново столицата е водеща с 18 музея, следвана от Пловдив с 14 музея, Бургас с 12 музея, Стара Загора с по 11 музея.

Читалищата, като призната обществена културна институция с над 150 годишна история, имат специфична мисия за съхранение и развитие на традиционните културни ценности на нацията. По актуални данни през 2017 г. читалищата в страната са 3 321 бр. (663 в градовете и 2 658 в селата). През периода 2012–2017 г. те нарастват с 241 броя (с 7.8%), като нарастването е в градовете и в селата. Показателят брой на читалищата на 100 хил. жители не показва сериозни различия по райони и по области, тъй като те са сравнително равномерно разпределени в страната и присъстват и в малките населени места, където са важни центрове за социални контакти. НСИ провежда изследването за дейността на читалищата на всеки пет години.

В края на 2019 г. наблюдаваните 47 библиотеки, всяка с библиотечен фонд над 200 хил. броя, имат общо 34 555 хил. единици библиотечен фонд. Посещенията в библиотеките се увеличават – от 4 009 хил. през 2014 г. на 4 751 хил. през 2019 г. или с 18.8%. Читателите за периода 2014-2019 г. намаляват от 250 хил. на 243 хил. Библиотеките с най-голям библиотечен фонд са разположени в Югозападен регион 60.5% и главно в столицата. На другия полюс е Северозападен регион само с 4.3% от общия библиотечен фонд на страната. Най-голямо посещение на библиотеки се отчита в Северен централен регион – 1 787 посещения на хиляда души, а най-малко в Южен централен регион – 298 на хиляда души и в Северозападен регион – 331 на хиляда души.

За периода 2014-2019 г. броят на радиостанциите в страната намалява с три броя (85 през 2014 и 82 през 2019 г.). Увеличават се радиопредаванията от 672 959 часа през 2014 г. на 721 427 часа през 2019 г., или увеличението е със 7.2%. Югозападен регион се характеризира с най-много радиостанции (51.2% от общия брой радиостанции в страната през 2019 г.) като същевременно радиопредаванията в този район са с най-много часове 76.1%.

За периода 2014-2019 г. броят на телевизионните оператори в страната нараства с 14.3% (от 112 през 2014 г. на 128 през 2019 г.). София (столична община) е с най-много телевизионни оператори (51.6%) и телевизионни предавания (56.1%), докато в 6 от областите няма телевизионни оператори.

София (столична община), Габрово и Велико Търново могат да се нарекат културните столици на страната, като и трите области се открояват с много висок брой на посещенията в културни обекти на хиляда души от местното население.

Независимо от големия брой проекти, реализирани по оперативни програми за обновяване на културна инфраструктура, все още съществуват проблеми пред културните институции, опазващи и експониращи движимите културни ценности. Освен състоянието на сградния фонд и лошите условия за съхранение на експонатите следва да се споменат неизползваните възможности на съвременните ИКТ в експонирането и социализирането на разкритите ценности и недоразвитите връзки с образователната система.

7.2 КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Република България има вписани 5 елемента в Представителния списък на ЮНЕСКО на елементите на нематериалното културно наследство (НКН): Бистришките баби, нестинарството, чипровските килими, празникът Сурва, мартеницата. Има и 2 елемента, вписани в Списъка на добрите практики за опазване на нематериалното културно наследство на ЮНЕСКО: съборът в Копривщица и народното читалище. Други 30 елемента са вписани в Националната представителна листа на НКН „Живи човешки съкровища – България”. Това са традиционни обреди и празници, занаяти, пеене и свирене и танцуване.

Културният календар на събитията също разкрива разнообразието от творчески прояви в различни области на творчеството и изкуствата. Разпределението на културните събития на

територията на цялата страна, в различни по големина населени места и покритието на почти всички месеци в годината показват възможности за използването на този календар за постигане на основната цел на националната политика за развитие на туризма в четирите сезона. Изброените нематериални културни ценности са доказателство за успешните действия на културните институции за популяризирането на културното наследство на страната, за привличане на интерес, на посетители и туристи. Това съответства и на завишената мобилност в Европа за посещаване на културни събития и традиционни празници.

В допълнение на богатото нематериално културно наследство трябва да се отбележи и успешното представяне на страната и гр. Пловдив за Европейска столица на културата. Финалният мониторингов доклад за ефектите от инициативата „Европейска столица на културата 2019 г.“ потвърждава тенденцията Пловдив да се възприема като дестинация за културен туризъм. Като домакин на повече от 600 културни събития, градът е посетен от над 1 200 000 души. Освен значението за културния обмен и съхраняването на европейските и национални ценности, освен икономическите ползи от стимулираните културни индустрии и туризъм, тази инициатива се доказва като стимулатор на градското обновяване чрез привличане на допълнителни инвестиции в инфраструктура, сграден фонд, открити пространства и паркове и за коопериране на всички участници в процеса.

Материалното движимо културно наследство е носител на национална и родова историческа памет. Към него принадлежат археологическите, етнографските, историческите, художествените, природните, техническите, архивните, книжовните и литературните движими културни ценности. Те се съхраняват в 160 национални, ведомствени, регионални и общински музеи. Броят на експонатите в тях е 7 529 000, а реализираните посещения през 2019 г. са 5 355 000.

В Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО Република България има 10 вписани обекта – 7 културни и 3 природни: Боянската църква, Ивановските скални църкви, Казанлъшката гробница, Мадарският конник, старинният град Несебър, Рилският манастир, гробницата Свещари, националният парк Пирин, природният резерват Сребърна и вековните букови гори в националния парк Централен Балкан.

Най-посещаваната недвижима културна ценност в България е Старинен град Несебър. По данни на Община Несебър между 30 и 40 хиляди души на ден посещават Стария Несебър през активния туристически сезон, което е над 4 млн. души годишно.

През 1956 г. Министерски съвет обявява територията на старинния град за архитектурно-градоустройствен и археологически резерват. През 1983 г. Старинен град Несебър е вписан в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО. През 2011 г. е изработен план за опазване и управление. В периода 2011–2014 г. по Оперативна програма „Регионално развитие” е реализиран проект „Вяра в Несебър”. В рамките на проекта са реставрирани и социализирани църквите „Св. Параскева” и „Св. Йоан Кръстител”. В периода 2017–2019 г. по програма ТГС „България – Турция” са реализирани два проекта свързани с опазването и промотирането на недвижимата културна ценност.

Според информация на Института за анализи и оценки в туризма на второ и трето място се нареждат Рилският манастир и патриаршеската катедрала „Св. Александър Невски”, които се посещават от около 800 хил. души на година. Със значителна посещаемост е архитектурно-музейният резерват „Царевец” с 300 хил. посетители годишно, следван от тракийските светилища „Перперикон” и „Татул” – 250 хил. посетители. Църквата „Св. Св. Кирил и Методий” в гр. Созопол, в която са изложени частици от мощите на св. Йоан Кръстител, е посетена от 220 хил. души. Късноантичната римска крепост „Цари Мали град” до с. Белчин (община Самоков) е разгледана от 93 хил. посетители. Останалите 5 недвижими културни ценности с категория „световно значение” реализират значително по-ниска посещаемост, въпреки отчетения ръст в последните години.

Таблица 7.1. Посещаемост на НКЦ с категория „световно значение”

№	Наименование на НКЦ	Посетители- брой		
		2016	2019	българи чужденци
1	Старинен град Несебър – музей		125 000	12 500 112 500
2	Рилски манастир – музейна експозиция	62 000	79 000	
3	Боянска църква	55 000	75 700	25 000 50 700
4	Мадарски конник	62 607	65 696	
5	Казанлъшка гробница		41 000	24 000 17 000
6	Свещарска гробница	14 200	15 000	
7	Ивановски скални църкви		14 400	8 400 6 000

Източник: музей „Старинен Несебър”, Рилска света обител, НИМ, РИМ – Шумен, ИМ „Искра”, ИМ – Исперих, РИМ – Русе

Съгласно публичния регистър недвижимите културни ценности (НКЦ) са 39 476 бр. от които 19 438 бр. са архитектурно-строителни, а 1 583 бр. са с категория „национално значение”. На територията на всички общини има НКЦ, като броят им е най-малък в община Раковски – 4 бр. и най-голям в Столична община – 1 473 бр.

В страната има 46 резервата, които са групови НКЦ с категория „национално значение” и 1 резерват, който е групова НКЦ с категория „световно значение”. Те са обявени през периода 1955 - 2009 г. и се намират на територията на 35 общини. Според вида си те са: археологически (27 бр.), археологически и архитектурни (6 бр.), архитектурни (11 бр.), исторически (2 бр.), на градинско-парковото изкуство (1 бр.). В архитектурните резервати има 1738 НКЦ, почти всички архитектурно-строителни от епохата на Възраждането. Поради липсата на планове за опазване и управление не са налични системи за мониторинг на защитените територии, които да оценяват физическото състояние на НКЦ.

Сравнително малко са и реализираните проекти за реставрация, адаптация и социализация на архитектурно-строителни НКЦ. Много от единичните НКЦ в българските градове са изоставени без грижи по поддържане и са обект на агресията на комерсиални инвестиционни интереси.

7.3 ИСТОРИЧЕСКИ МЕСТНОСТИ

От многобройните исторически местности в страната, носители на паметта и свързани с важни събития от историята на България, са избрани само някои, които имат наднационално и регионално значение.

Историческата местност Оборище, в планината Същинска Средна гора, се намира на 10 km северозападно от гр. Панагюрище. Тук през 1876 г. се провежда първото в историята на България Велико народно събрание, на което се взема решение за обявяване на Априлското въстание. Първото мероприятие на Оборище е организирано през месец април 1886 г. по повод 10-годишнината от Априлското въстание. На това честване на мястото на събранието е поставен голям гранитен каменен кръст. През 1928 г. в местността е издигнат сегашният паметник. Във връзка със 100-годишнината от Априлското въстание е открит паметен знак (мраморна плоча) с послание към бъдещите поколения българи. Оборище е обявена за историческа местност в брой 52 на Държавен вестник от 1977 г. Всяка година на 2 май в историческата местност се провеждат национални чествания.

Историческо място в долината на р. Текир дере се намира на брега на р. Дунав, на 2 km източно от гр. Свищов. На 15 юни 1877 г. руската армия извършва десант и поставя начало на Руско-турската война. Идеята за увековечаване на освободителната мисия на Русия по време на войната от 1877-1878 година и загиналите тук 812 души, се поражда спонтанно сред офицерите и войниците по време на военните действия. През 1878 г., със средства, отпуснати от руския император, са издигнати седем мраморниobeliska, изработени в гр. Одеса. През 1881 г. по идея на Комитета за подпомагане на жертвите от войната и под председателството на Стоян Заимов, източно от Братската могила, е издигнат паметник, посветен на руския император Александър II Освободител. По повод на 100-годишнината от преминаването на руските войски и Освобождението на Свищов от османска власт, Общинският съвет в града взема решение за построяване на нов паметник. Изграждането му се извършва в периода 1978-1979 г. От 1969 година местността в долината на р. Текир дере е обявена за исторически резерват, а заради изградения от възпоменателни знаци ансамбъл, населението започва да я нарича „Паметниците“. В реставрирана воденица е уредена музейна експозиция, посветена на дебаркирането на руските освободителни войски на българския бряг и освобождаването на Свищов.

Парк музей „Ген. М. Д. Скобелев“ е разположен в югозападната част на гр. Плевен на мястото, където се сражава отрядът на ген. М. Д. Скобелев и където се водят най-ожесточените боеве по време на третия шурм за Плевен на 11 и 12 септември 1877 г. При Зелените възвишения загиват около 6 500 от 13 000 руски воители.

Създаден е в периода 1904 – 1907 г. по инициатива на комитета „Цар Освободител Александър II“ с председател Стоян Заимов. Паркът е изграден с доброволни дарения от целия български народ. В центъра на парка е издигната братска могила костница. Интериорът на костницата е преустроен в чест на 100-годишнината от Плевенската епопея. В непосредствена близост до братската могила костница е редут „Исса ага“, реставриран с изграждането на парка. Девет

братски могили и паметници пазят спомена за загиналите при Зелените възвишения. В началото на парка са поставени бюст на ген. М. Д. Скобелев и паметна плоча с текст за изграждането на парка.

Националният парк музей „Шипка-Бузлуджа“ е създаден през октомври 1956 г. и обхваща района на историческите места, свързани с отбраната на Шипченския проход по време на Руско-турската война от 1877/78 г. Представлява комплекс от паметници, възстановки на позиции, батареи и землянки. Първите паметници са руски и са построени през 1878-1881 г. Българските паметници са на 3-та и 5-та опълченски дружини (1910 г.) и Паметникът на свободата на вр. Свети Никола (днес вр. Шипка), открит през 1934 г. Национален парк музей „Шипка-Бузлуджа“ е обявен за исторически и архитектурен резерват през 1978 г. Всяка година на националния празник 3 март връх Шипка привлича огромен брой посетители от цялата страна за честванията по повод Освобождението на България.

Националният фолклорен събор „Рожен“ възниква като родова среща през 1898 г. състояла се на Роженските поляни. Събитието представя народната музика, обичаи, обредност, словесен фолклор, танци, облекла и носии, традиционни занаяти, народни игри и борби. През 2015 г. участниците са над 8 000, а посетителите около 350 000. Съборът не се провежда всяка година.

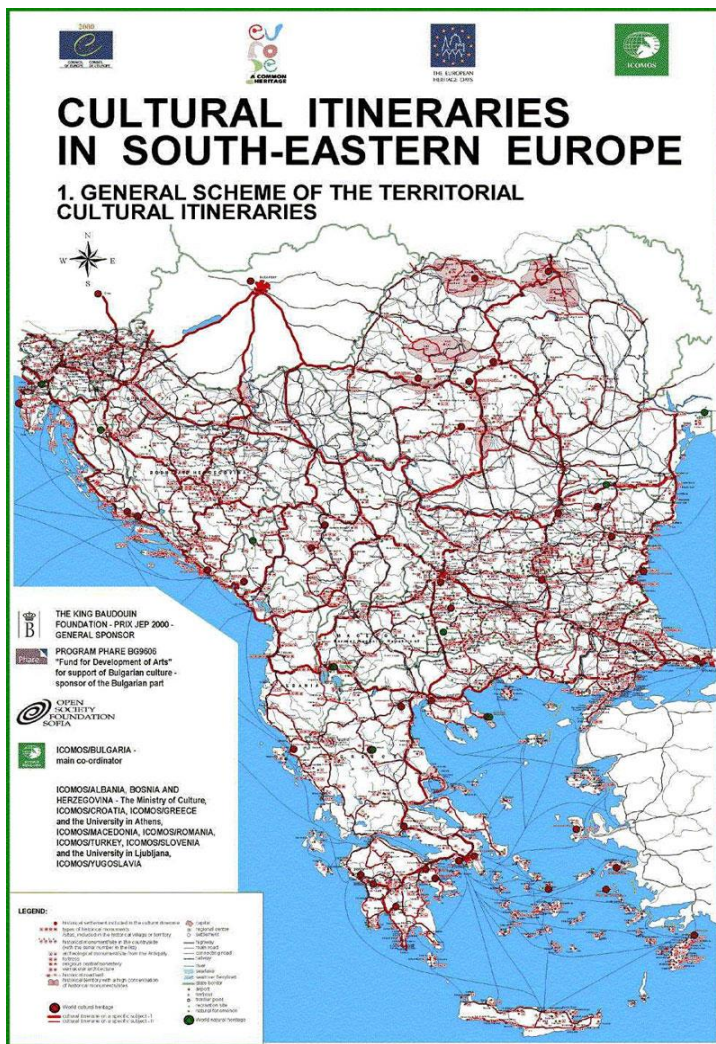
Национален събор на българското народно творчество „Копривщица“ води началото си от 1965 г. и се е утвърдил като движение за опазване и популяризиране на българската традиционна култура и фолклор. Провежда се в местността Войводенец, близо до гр. Копривщица, и в него участват певци, свирачи, танцьори, разказвачи на народни предания, инструментални, певчески, танцови групи и групи за народни обичаи, които изпълняват автентичен български фолклор. През 2015 г. участниците са над 18 000, а посетителите около 300 000. Съборът се организира на всеки пет години.

Множество други исторически места и паметници са разположени в урбанизираните части на градовете. Областните администрации водят регистър и картотека на военните паметници. Областните комисии „Военни паметници“ създадени към областните управители съгл. чл. 6 от Закона за военните паметници²⁹ координират издирването, проучването, картотекирането, опазването, поддържането, възстановяването и изграждането на военните паметници в страната.

²⁹ обн. ДВ бр. 13/08.02.2008 г., изм. и доп. ДВ. бр. 62/01.08.2017 г.

7.4 ЕВРОПЕЙСКИ И НАЦИОНАЛНИ КУЛТУРНИ МАРШРУТИ

В резултат на кръстопътното местоположение между Изтока и Запада, между Севера и Юга, както и на общите исторически корени на народите, в Югоизточна Европа са се формирали културни коридори. В периода 1999–2000 г. екип от експерти на ИКОМОС идентифицират тези коридори и създават схема на културните маршрути. Проектът „Културни маршрути на Югоизточна Европа“ обединява всички държави в региона: Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Албания, Македония, Югославия, Румъния, България, Турция, Гърция.

Карта 7.1. Културни коридори в Югоизточна Европа

Източник: ICOMOS

Проведената финална конференция и регионален форум „Културни коридори на Югоизточна Европа“ през 2005 г. във Варна става повод за изготвяне на специална декларация, която задължава държавните глави „да поемат конкретни ангажименти за идентификация, опазване, устойчиво използване и популяризиране на културните коридори на Югоизточна Европа“.³⁰

През територията на България преминават шест от деветте маршрута: Виа Понтика (*Via Pontica*); Диагонален път (*Via Diagonalis*); Дунавски път; Западен трансбалкански път; Източен трансбалкански път и маршрутът София – Охрид.

През 1999 г. БНК на ИКОМОС разработва Национална схема на

културните маршрути в България. В нея са идентифицирани културните маршрути от национално значение, като някои от тях са част от транснационалните културни маршрути. Изготвените материали по цитирания проект в ГИС и интерактивна среда намират приложение в поредица от устройствени планове и схеми и би следвало да бъдат в основата на планирането на развитието на културния туризъм.

³⁰ https://seecorridors.eu/?w_p=66&w_l=1

8 ТЕХНИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА

8.1 ТРАНСПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА

Интегрирането на транспортната мрежа на Република България в общоевропейската се осъществява в съответствие с общата политика на ЕС за развитие на Трансевропейската мрежа в транспортния сектор (TEN-T). Тази политика е насочена към интегриране в европейското пространство и намаляване изолацията на периферните региони чрез развитие на подходяща инфраструктура. Развиват се всички видове транспорт с прилежащата им инфраструктура – железопътни трасета, автомобилни пътища, интермодални терминали, летища, пристанища, вътрешни водни пътища и се засилват интермодалните връзки между тях. Политиката е насочена към подобряване на съвместимостта, елиминиране на “тесни места”, хармонизирано устойчиво развитие с цел постигане на по-динамична и конкурентоспособна икономика.

За да се осигури координирано развитие на основната мрежа от TEN-T, независимо от националните граници, са определени девет основни мултимодални коридора, които обхващат най-важните транспортни маршрути в целия ЕС.

Карта 8.1. Коридори от основната TEN-T мрежа

Източник Европейската комисия

8.1.1 ПЪТНА МРЕЖА

Основните пътни направления на TEN-T мрежата се формират от пътищата с международно и национално значение - автомагистрала и първи клас, които осигуряват интеграцията на пътната мрежа на страната с тази на съседните страни и имат важно значение за интегрирането на територията, както в национален, така и в европейски план.

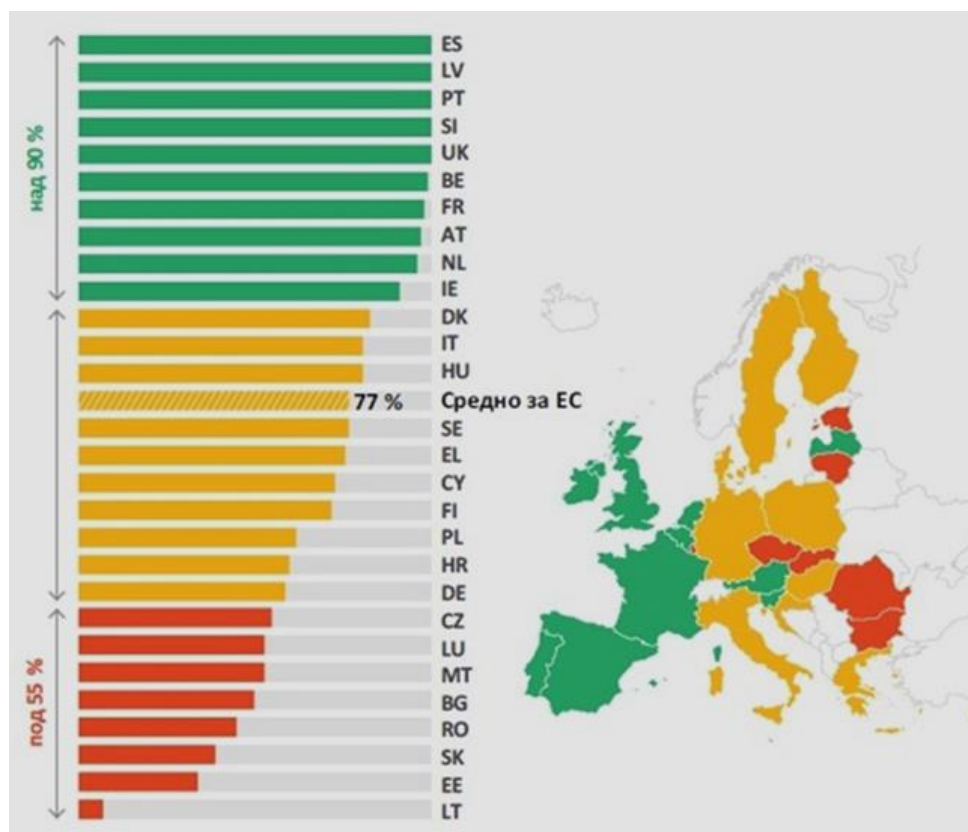
Към 31.12.2020 г. на територията на Р. България са изградени 806 km автомагистрала, 2 883 km първокласни пътища, 4 019 km пътища втори клас и 12 209 km третокласни пътища и пътни връзки, с обща дължина 19 917 km. Макар и нараснал в сравнение с 2007 г. (2,1%), относителният дял на автомагистралите от общата дължина на пътната мрежа в страната все още е малък (4%), а този на първокласните пътища - 14.5%. Средната гъстота на пътищата от републиканската пътна мрежа (I-III клас) възлиза на 0.172 km/km², което е съпоставимо със стойностите на показателя в страните от ЕС, но покритието с автомагистрала и скоростни пътища (0.007 km/km²) продължава да изостава.

Обслужването на страната с автомагистрала и пътища първи клас се подобрява, но е неравномерно. Пътните направления изток-запад са много по-добре развити от тези в посока север-юг, което до голяма степен се обуславя от релефа на страната. По-високата гъстота на изградените автомагистрала и първокласните пътища в Североизточен, Югозападен и Югоизточен регион определя по-добрата достъпност и комуникативност. Пътната мрежа на България постепенно „се отваря“ и броят на ГКПП нараства, макар не с желаните темпове. Най-много са увеличени ГКПП с Р. Гърция и вече са 6 бр., а с Турция – 3 бр. Увеличени са и ГКПП с Румъния и шосейните преходи там вече са 7 бр. По западната граница са само 5 бр. с Р. Сърбия и 3 бр. с Р. Северна Македония.

Основен проблем в областта на пътната мрежа в страната е продължаващата липса на завършени магистрала и скоростни пътища по направленията на основната TEN-T мрежа. Основната мрежа, която по план трябва да бъде завършена до 2030 г., се състои от участъците от широкообхватната мрежа, които имат най-голямо стратегическо значение за постигане на целите на трансевропейската транспортна мрежа. Съгласно Регламента за TEN-T, за да се считат за завършени, пътищата от основната мрежа трябва да бъдат изградени по стандарта за автомагистрала или високоскоростни пътища.

Според данни на Евростат общият брой километри по магистрален път (включително TEN-T) в ЕС между 2007 г. и 2017 г. се е увеличил с около 3100 км. Развитието на пътната мрежа е доста напреднало при деветте коридора на основната мрежа, като степента на завършеност варира от 70 % до почти 100 %. Обобщените данни показват значителни разлики между държавите членки, по-специално между държавите членки от Западна и Централна/Източна Европа. Степента на завършеност при отделните държави членки през 2016 г. (последните обобщени данни) варира от 7 % (Литва) и 34 % (Естония) до около 100 % (напр. Испания, Обединеното кралство), докато степента на завършеност на основната мрежа на равнище ЕС е 77 %.

Фигура 8.1. Завършеност на основната пътна мрежа на TEN-T по държави членки през 2016 г.

Източник: ЕСП въз основа на данни на Комисията

Тази разлика в равнищата на развитие на основната мрежа в държавите членки от Западна и Централна/Източна Европа е потвърдена през 2017 г. в Седмия доклад на Комисията относно икономическото, социалното и териториалното сближаване, в който се посочва, че много региони в държавите членки от Централна и Източна Европа все още не са свързани чрез ефективна пътна мрежа и ще имат по-добър достъп до пазарите едва след завършване на мрежата на TEN-T³¹.

Докладът на Европейската сметна палата (приет м. март 2020 г.) за проведения одит в България, Чешка република, Испания и Полша отчита напредък при изграждането на пътната мрежа на TEN-T, но все още бавен при държавите членки от Централна и Източна Европа. По-актуалните данни към момента на одита (2019 г.) показват степен на завършеност в България 46 %, в Полша -около 75 % и в Чешката република - около 78 %.

Завършването на участъците от основната пътна мрежа улеснява комуникациите между отделните държави като скъсява времето за достъп (респ. разстоянието) между тях. В България завършването на АМ «Тракия» и АМ «Марица» скъсява времето за пътуване с около 90 мин

³¹ Европейска комисия, „Моят регион, моята Европа, нашето бъдеще“. „Седми доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване“, 2017 г.

от София до Бургас и София -граница Турция и това разклонение на TEN-T коридора «Ориент/Източно-Средиземноморски» функционира пълноценно.

Степента на цялостната завършеност на коридора «Ориент/Източно-Средиземноморски» се оценява на 88.2% и това до голяма степен се дължи на недоизградеността му в участъка Видин – София – Кулата. Трасето е част от направлението Лондон-Будапеща-Белград-Ниш-София-Пловдив-Истанбул-Калкута, което е най-краткия път, свързващ Западна Европа с Близкия и Среден Изток и «пробивите» в отделни участъци компрометират неговите предимства.

Мостът над река Дунав между България и Румъния (Видин-Калафат), макар че е в експлоатация от 2013 г., все още не е достъпен и от двете страни на границата по пътища, отговарящи на изискванията на TEN-T, което възпрепятства безпроблемното пътуване по този коридор. Понастоящем времето за пътуване на пътнически автомобил от София до Братислава по трасето на коридора е по-дълго, отколкото ако автомобилът премине през друга държава (Сърбия), дори ако се включи времето за граничен контрол по външната граница. На юг от София все още недоизградената АМ „Струма“ също възпрепятства по-бързото придвижване към Гърция и пълноценното функциониране на TEN-T коридора „Ориент/Източно-Средиземноморски“. В началото на 2021 г. ситуацията не е променена съществено.

От решаващо значение за комуникациите със съседните държави е и доизграждането на АМ „Европа“ и АМ „Хемус“ като съставни части на основната TEN-T мрежа на територията на страната, което ще скъси времето за пътуване между София и столиците Белград и Букурещ. Не по-маловажно е и изграждането на скоростна връзка между р. Дунав и Бяло море през централната част на страната по трасето “Русе -Велико Търново -Стара Загора -Хасково-Кърджали - граница Гърция”.

Във вътрешен план, въпреки предприетите през последните години мерки и предвид факта, че извършените инвестиции са недостатъчни спрямо нуждите, няма значимо подобрение на цялостното състояние на пътищата и осигурена достатъчна проходимост особено при зимни условия по направление север-юг. В допълнение, подобряване на състоянието и товароносимостта на пътната настилка по основните международни транспортни коридори, в съответствие с европейските изисквания, също изостава. Липсата на достатъчно финансови ресурси, както и сложността и високата цена при строежа на нови пътища, обусловено от планинския релеф на около 40% от територията на страната, са основна пречка за развитието на пътната мрежа в съответствие с европейските стандарти.

Недостигът на финансови ресурси за рехабилитация и модернизация на републиканските пътища затруднява достъпа на предприятията до основните пазари и по-бързата интеграция на регионалните икономики в европейското пространство. В по-слабо развитите периферни райони затрудненият транспортен достъп води до липса на ефективна икономическа дейност, високи равнища на безработица, процес на обезлюдяване на населените места и недостатъчно предлагане на обществени услуги.

8.1.2 ЖЕЛЕЗОПЪТНА ИНФРАСТРУКТУРА

По данни на НСИ към 31.12.2020 г. железопътната инфраструктура на територията на Република България е с обща дължина 4030 km, след периодично закриване на някои неефективни жп линии в периода до 2012 г., когато общата дължина е била 4070 km. След 2013 г. не се регистрира осезаема промяна в общата дължина на жп линиите в страната. Средната гъстота на изградената жп мрежа в страната е 36.3 km/1000 km² и е по-ниска от гъстотата на жп мрежите в страните от ЕС. Имайки предвид планинския релеф, би могло да се определи, че България има сравнително висока гъстотата на построените жп линии в сравнение със страните от Източна Европа. Относителният дял на електрифицираните ж.п. линии от общата дължина на ж.п. линиите в текущ път е 71%. В сравнение с останалите европейски страни техният дял е задоволителен.

Връзките със съседните страни са ограничени. Най-много са железопътните гранични преходи с Румъния - през Дунав мост 1 и 2 и ГКПП Кардам. На западната граница има само един ГКПП със Сърбия, а с Гърция два - ГКПП Кулата/Промахон и ГКПП Свиленград/Дикоя. Един ГКПП има с Турция, а с Р. Северна Македония България все още няма жп връзка.

Всички основни жп линии на територията на страната са част от TEN-T мрежата, но националната железопътна мрежа е недостатъчно интегрирана в европейската железопътна система поради необходимост от привеждане на техническите характеристики на основните направления в съответствие с изискванията на чл. 39 на Регламент (ЕС) № 1315/2013 за жп инфраструктурата.

Голяма част железопътните линии (включително и попадащите в основната и широкообхватна TEN-T мрежа) са строени преди много години с геометрични параметри, долно строене и съоръжения за скорости до 100 км/ч. Удвоените през последните 20-30 години участъци също са с ограничени скорости поради геометричните им параметри, състоянието на долното строене, съоръженията и коловозното развитие в гарите. Общата дължина на участъците по главните жп линии с нарушен междуремонтен цикъл е над 30% от общата разгъната дължина, а ограниченията на скоростта са на около 5% от нея. Допустимото максимално натоварване за отделни участъци е ограничено до 22 т/ос. Съществената разлика в проектната и реалната експлоатационна скорост по главните жп линии е показател за фактическото състояние на железния път. Средната техническа скорост за движение на пътническите влакове е една от най-ниските в Европа. При проектни скорости 120÷130 км/ч, движението на влаковете се осъществява със 75÷80 км/ч, а в определени участъци тя е ограничена до 40-60 км/ч., за да се гарантира безопасността на движението.

Значителна част от подвижния състав не отговаря на европейските стандарти по отношение на комфорт, хигиена и качество, а поддържането и ремонта на остарелия парк изисква значителни средства. Увеличените допустими скорости до 160 км/ч. за пътническите влакове и до 120 км/ч. за товарните влакове в железопътните участъци, в които са реализирани проекти за рехабилитация или модернизация, допринасят за подобряване на качеството на

железопътната услуга, за което е необходимо и подобряване на техническите характеристики на подвижния състав.

Реконструкцията и модернизацията на участъци по жп направление София-Пловдив-Свиленград-граница Турция и Пловдив-Бургас осигурява по-голяма надеждност и качество на транспортните услуги в съответствие с изискванията за съставен елемент на основната TEN-T мрежа, но изпълнението на дейностите за завършване на модернизацията на отсеките по коридор «Ориент/Източно-Средиземноморски» на територията на страната трябва да продължи.

Модернизацията на жп линиите по основните направления на TEN-T мрежата, ще осигури надеждни транспортни връзки между основните урбанизационни центрове вътре в страната, връзки на България със съседни страни и връзки между различни европейски страни през територията на страната. Посредством проектите за модернизация на жп линията София-Кулата, в участъците София – Перник – Радомир и Радомир – Кулата, ще се допринесе за значителното подобрене на трансграничните връзки с Гърция. За подобряване на свързаността на железопътните мрежи на Република България и Република Северна Македония от съществено значение е модернизацията на жп линия Радомир – Гюешево и изграждането на жп връзка с Р. Северна Македония. Модернизацията на жп линия София – Драгоман – граница с Р. Сърбия ще подобри трансграничната връзка със Сърбия. Пускането в експлоатация на Дунав мост 2 (Видин-Калафат) значително допринася за свързаността с Румъния, но е необходимо да се модернизират и жп участъците Видин – Медковец – Руска Бяла – София.

Обновяването на ключови железопътни гари и оборудването с модерни системи за управление на трафика ще допълни привеждането на жп инфраструктурата в съответствие с европейските изисквания за качество и сигурност на жп транспорта и по-успешното ѝ интегриране в TEN-T мрежата.

8.1.3 ПРИСТАНИЩНА ИНФРАСТРУКТУРА И ВЪТРЕШНИ ВОДНИ ПЪТИЩА

Пристанищата са изключително важни за морския сектор и за други сектори и имат голям потенциал за растеж през идните години. Те са входове към цялата транспортна мрежа на ЕС, двигатели на икономическото развитие и източници на благополучие за градове, региони и цели страни.

Пристанищната система на Република България е съставена от два типа пристанища – *морски*, разположени на черноморския бряг, представляващ съответно източната граница на България и външна граница на ЕС и *речни*, разположени по протежението на българския участък от река Дунав, представляващ северната граница на страната.

Националната пристанищна система на Република България към момента разполага с 14 628 m обща дължина на кейовия фронт в морските пристанища за обществен транспорт и 13 964 m в речните пристанища за обществен транспорт.

Гъстотата на съществуващата пристанищна инфраструктура е висока и е наличен свободен пристанищен капацитет. Повечето от българските пристанища обаче са построени в началото на миналия век, недостатъчно поддържани и с влошено техническо състояние. Основните проблеми за развитието на пристанища са свързани с липсата на достатъчно инвестиции за поддържане и развитие на пристанищната инфраструктура в предходните години, остарели основни механични съоръжения и съоръжения за трансбордиране и лошо състояние на кейовете.

Основният параметър за наличност на услугите за едно пристанище (пристанищен терминал) е неговата пропускателна способност, която зависи както от техническите и технологични характеристики и капацитетни възможности на всички структурни звена от състава на технологичната схема за обработка, така и от много други обективни и субективни фактори и условия.

С най-голяма обща пропускателна способност са пристанищните терминали за обществен транспорт в Бургас, като тя е с около 5% по-голяма от тази на пристанищните терминали във Варна. Въпреки това трябва да се има предвид, че около 50% от пропускателните възможности в пристанище Бургас се осигуряват от възможностите на специализирания терминал за наливни товари Росенец.

Независимо от това, че количествените параметри на пропускателната способност на българските пристанища надвишават значително реализирания през изминалите години товарооборот и показват наличието на резерв от капацитет, много от качествените параметри на предоставяните услуги не отговарят на съвременните изисквания и търсене на услугите, които най-общо се изразяват във следното:

- Параметрите на кейовите пристанищни съоръжения в морските пристанища не съответстват на съвременните тенденции за развитие на корабоплаването и се явяват ограничителен фактор за товародателите с голямотонажни кораби; недостатъчна е дълбочината на акваторията и подходите към пристанищата;
- Транспортният парк и претоварната техника в пристанищата и терминалите са морално и физически остарели; недостатъчна е специализацията в пристанищата и пристанищните терминали, осигуряваща необходимите условия за претоварване и съхранение на структуроопределящите товари с адекватен капацитет, високоефективна и конкурентна работа.

Правният статут за ползването на р. Дунав е уреден с Конвенцията за режима на корабоплаването по река Дунав, където е посочено, че река Дунав е свободна за корабоплаване за всички държави в света, но съществуващите навигационни проблеми повишават рисковете и ограничават общия капацитет на плавателния път според ЕС стандарти. Това се изразява в ограничаване газенето на корабите, ограничаване на превозната товароносимост на речния флот и загуба на атрактивност на реката като ключов транспортен коридор от ТЕН-Т мрежата. За да се осигури пълноценното функциониране на коридор „Рейнско-Дунавски“ се предприемат редица мерки за премахване на критичните участъци в българо-румънския

участък на река Дунав чрез изграждане на хидротехнически съоръжения и подобряване параметрите на корабоплавателния път със съпътстващото за постигане на тази цел укрепване на брегове и острови. Проектът „FAST Danube – Техническа помощ за ревизиране и допълване на предпроектното проучване за подобряване на корабоплаването в общия българо-румънски участък на р. Дунав“ се изпълнява с финансиране от МСЕ.

Речната информационна система в българската част на р. Дунав (БУЛРИС) за наблюдение и визуализация на корабния трафик събира и предоставя необходимите данни за информационно обезпечаване на корабоплавателите и безопасно корабоплаване по българския участък на р. Дунав.

През последните години се изграждат модерни логистични, навигационни и информационни системи за Черно море и река Дунав, което допринася за подобряване на условията за корабоплаване и намалява риска от инциденти. От 2003 г. функционира VTМIS система за хармонизирано информационно обслужване за морския транспорт, която осигурява по-високо ниво на морска безопасност в българските териториални води, повишен капацитет за отговор и противодействие в случай на замърсяване. Тя е инструмент за ефективно информационно обслужване и управление на трафика, която подкрепя операции по търсене и спасяване и цялостно улеснява морския транспорт. Поетапно системата се усъвършенства с подобряване на ефективността, покритието на българския черноморски регион и повишаване обхвата на услугите за превоз на стоки.

Тенденцията за развитие на обществените речни и морски пристанища е свързана с тяхното концесиониране и либерализацията на пристанищните услуги при отчитане на нуждите за подобрене на техническите условия на пристанищните инфраструктури и акватории

8.1.4 ВЪЗДУШЕН ТРАНСПОРТ

Все по-нарастващото значение на въздушния транспорт е свързано с развитието на бизнеса и туристическата индустрия. Засиленото търсене се обслужва предимно от международните летища София, Варна и Бургас и в по-малка степен от Пловдив и Горна Оряховица. На пазара на чартърните превози и в пътуванията по редовните международни линии оперират, както български, така и чуждестранни въздушни превозвачи. В резултат на целенасочената инвестиционна политика в последните години, авиопаркът на страната ускорено се обновява и българските въздушни превозвачи повишават непрекъснато своята конкурентоспособност.

Летище София е включено в „основната“ ТЕН-Т мрежа като част от коридор „Ориент/Източно-Средиземноморски“, а останалите четири са включени в широкообхватната ТЕН-Т мрежа като допълващи функциите на определените за интермодални превози възли от основната ТЕН-Т мрежа.

Въздушният транспорт в страната допринася за повишаване на мобилността на населението и за развитие на интермодалността. Необходима е подкрепа за подобряване на свързаността на летищата с другите видове транспорт, както и да се осигури последващо развитие и внедряване на интелигентни транспортни системи във въздушния транспорт.

Основното направление на внедряване на интелигентните транспортни системи във въздушния транспорт е свързано с контрола на въздушния трафик и в тази връзка на европейско ниво е разработена и се изпълнява Програма за модернизация на инфраструктурата за контрол на въздушния трафик с ЕС - SESAR (Single European Sky ATM Research). Проектът за модернизирание на управлението на въздушното движение в Европа (SESAR) е технологичният стълб на Единното европейско небе. Целта му е разработването на уникални и иновативни технологични решения, които да подпомогнат постигането на целите на ЕЕН. SESAR е механизмът, който цели да координира и концентрира всички научно-изследователски дейности в УВД, обединявайки усилията на набор от експерти за разработването на УВД система от ново поколение. Резултатите от изпълнението на този проект ще гарантират безопасност и плавност при въздушните превози в световен мащаб през следващите 30 г.

Ключов момент за развитието на един от приоритетните проекти за страната в областта на въздушния транспорт – DANUBE FAB, е успешното въвеждане в края на 2014 г. на два трансгранични сектора между България и Румъния. Това е първото установяване на трансгранични сектори в рамките на функционалните блокове от въздушното пространство в Европа. Тази инициатива допълнително оптимизира мрежата от въздушни трасета, носи реални икономии на гориво, спестява полетно време и намалява вредното въздействие върху околната среда. Продължава внедряването на елементи на въздушно пространство за свободно планиране на маршрута и обслужването на линии за предаване на данни между пилотите и земята, като част от програмата за разгръщане на SESAR.

8.1.5 ИНТЕРМОДАЛЕН ТРАНСПОРТ И ТЕРМИНАЛИ

През последните години в Европа се утвърждава доминираща тенденция за предлагане на комбинирани транспортни услуги. Железопътната мрежа в България като част от европейската железопътна мрежа трябва да отговаря с възможности за предлагане на условия за развитие на комбинирания транспорт.

Основното предимство на възможностите, които предлага интегрирането на водния и железопътния транспорт в България не се използва пълноценно. Състоянието на железопътната инфраструктура за осъществяване на комбинирани превози като цяло не удовлетворява изискванията за извършване на съвременни товаро-превозни услуги, въпреки че през последните години се модернизират ключови железопътни гарови комплекси, изграден е и интермодален терминал в района на град Пловдив, в последствие предоставен на концесия. Ограничено е развитието на интермодалните терминали, свързващи пристанищата с железопътната мрежа.

Наличните терминали за контейнерни превози са изградени през 70-те и 80-те години на миналия век и не отговарят на изискванията за извършване на съвременни товаро-превозни услуги. Липсва национална мрежа от съвременни интермодални терминали, която да обслужва нуждите на железопътния и водния товарен транспорт. Проектът за изграждане на интермодален терминал във Варна, който да съчетава воден, железопътен и автомобилен

транспорт все още не е стартирал. Друг проблем е не доброто оборудване със специализиран подвижен състав на операторите. Съществуват само няколко директни оперативни/логистични интермодални връзки.

Същевременно, за България съществуват възможности за развитие на интермодални превози, свързани със следните предимства:

- Основните маршрути за вътрешни и международни контейнерни превози съвпадат с направленията на българските участъци, включени в AGTC и направленията от основната и широкообхватната TEN-T мрежа:
 - През България преминава трасето на товарен коридор за конкурентоспособни товарни превози „Ориент/Източно-Средиземноморски“ – Бременхавен /Рощок /Хамбург – Прага – Виена/Братислава – Будапеща – Букурещ – Констанца и Видин – София – Пловдив – Бургас/ Свиленград – турска граница/Солун – Атина – Патра, пуснат в експлоатация през 2013 г.
 - От началото на 2015 г. е включено и алтернативно трасе през територията на страната - Русе – Синдел – Карнобат – Нова Загора – Симеоновград – Свиленград, по което се движат „коридорни“ влакове.
 - На 22 март 2018 г. ЕК приема Решение за изпълнение за създаването на коридор за конкурентоспособни жп товарни превози „Алпийско/Западно-Балкански“ по направлението Залцбург – Вилах – Любляна – Загреб/Велес/Линц – Грац – Марибор – Загреб – Винковци – Товарник – граница Хърватска/Сърбия – Белград – граница Сърбия/България – София – Свиленград – граница България/Турция. В съответствие с разпоредбите на Регламент 913/2010. коридорът следва да започне да функционира до 2 години след включването му в железопътната мрежа за конкурентоспособни товарни превози.
- Съществува редовен и устойчив трафик на тежкотоварни автомобили от България и страните от Близкия изток към Европа, който позволява организирането на международни комбинирани превози на унифицирани транспортни единици, регламентиран срок на доставка, гарантиране потребителска стойност на стоките и стимулиращи цени.
- Не съществуват лимитиращи габаритни ограничения, свързани с тунели, мостове и др. при използване на подходящ подвижен състав.

За да се интегрира железопътната инфраструктура на България с европейската мрежа за извършване на интермодални превози е необходимо модернизиране на основните направления, включващо: подобряване на техническото състояние на железния път и съоръженията; осигуряване на необходимия габарит за извършване на комбинираните превози по разглежданите маршрути и изграждане на мрежа от специализирани терминали.

Една от основните мерки за устойчиво и балансирано развитие на транспортната система е насърчаването на интермодалността, като възможност за прехвърляне на товари към по-

екологосъобразните видове транспорт. Развитие на интермодалните превози е приоритет на националната транспортна политика. Целта е повишаване на ефективността на разходите и устойчивостта на транспортните дейности, а оттам и подпомагане на конкурентоспособността на националната икономика.

Обобщени изводи и прогнозно развитие

Поради благоприятното географско местоположение на България, транспортната мрежа в страната се ситиуира добре в TEN-T мрежата и два от коридорите ѝ пресичат територията на страната. Все още наличието на “тесни” места (липса на връзки или на сходимост в техническите параметри) пречи на пълната интеграция. Изградеността на националната пътна и жп инфраструктура по някои от направленията на TEN-T коридорите не отговаря на изискванията за TEN-T мрежа. Основен проблем, идентифициран във връзка с характеристиките и качествата на инфраструктурата по основните направления, е липсата на непрекъснати, последователни и постоянни транспортни мрежи, които да осигуряват бързо и безопасно придвижване на по-дълги разстояния.

Доизграждането на автомагистралите и високо скоростни пътища, заедно с модернизирването на жп линиите по набелязаните направления ще осигури по-рационална пространствена организация на националната транспортна мрежа, осигуряваща връзки между различни европейски страни през територията на страната, връзки на България със съседни страни и връзки между основните урбанизационни центрове вътре в страната и съседни на нея.

Поддържането на пътната мрежа в добро състояние с “изпреварващи”, а не “догонващи” ремонти е задължително условие за по-ефективна използваемост на вече изградената пътна мрежа и безопасността на движението. Подобряването на качеството и експлоатационните параметри на редица инфраструктурни съоръжения ще повиши използваемостта на съществуващия на места свободен капацитет за пропускателна способност и особено належащо е това за железопътната инфраструктура.

Поради липса на национална мрежа от интермодални терминали, които да обслужват нуждите на железопътния и водния товарен транспорт не се използват съществуващите потенциални възможности (утвърдени маршрути, регулярен трафик и др.) за развитие на интермодални превози. Ефективният интермодален транспорт, подкрепен от нови и подобрени терминали, има възможност да предостави значителни предимства за подобряване на цялостната транспортна ефективност и икономическото развитие, както и за намаляване процента на нарастване на автомобилния товарен трафик чрез предоставяне на допълнителни стимули за използване на железопътен и воден транспорт, посредством подобрени интермодални съоръжения.

Бъдещото развитие на транспортната система в страната ще бъде в съответствие с препоръките на Европейската комисия в докладите за България 2019³² г. и 2020³³ г., включващи задълбочен преглед относно предотвратяване и коригиране на макроикономическите дисбаланси за периода 2021-2027 г.

В препоръките се посочва, че минаващият през България коридор на трансевропейската транспортна мрежа за железопътния и автомобилен транспорт все още не е завършен, особено в Северна България. В областта на железопътния транспорт е необходимо допълнително развитие, а пътните участъци се нуждаят от подобрения, посредством интелигентни транспортни системи. Поради това са отбелязани нужди от инвестиции с висок приоритет с цел изграждане на стабилна, устойчива на изменението на климата, интелигентна, сигурна и интермодална трансевропейска транспортна мрежа, и по-специално:

- изграждане на железопътни линии и пътища в основната и широкообхватна трансевропейска транспортна мрежа, включително на трансгранични участъци, за да се премахнат местата с недостатъчен капацитет и липсващите връзки в TEN-T, да се направи връзка със съседните мрежи и също така националните участъци от мрежата да се приведат в съответствие със стандартите на ЕС;
- създаване на интелигентни системи за транспорт и пътно движение, предназначени за ефикасно и оптимизирано използване на инфраструктурата, включително за електронни системи за пътно таксуване;
- подобряване на условията за корабоплаване по река Дунав, въвеждане на речните информационни услуги и прилагане на мерки за защита на околната среда по протежението на коридора в сътрудничество с държавите членки от Дунавския регион.

Приоритет продължава да бъде **развитието на коридорите на трансевропейската транспортна мрежа** „Ориент-Източно Средиземноморски“ и „Рейнско-Дунавски“ и връзките със страните от Западните Балкани. Инвестициите следва да се концентрират основно върху модернизацията на направленията по Трансевропейската транспортна мрежа на територията на страната, с оглед постигане на по-добра интеграция на националната транспортна мрежа в тази на ЕС и подобряване на връзките със съседните страни, което да допринесе за балансираното регионално развитие. **Свързаността със съседните държави** продължава да бъде предизвикателство. Необходимо е да бъдат изградени непрекъснати и последователни транспортни мрежи с еднакви експлоатационни характеристики, което да осигури бързо и безопасно транспортиране на хора и стоки. Изпълнението на политиката в областта на трансевропейската транспортна мрежа във връзка с изграждането на пътна и железопътна инфраструктура, изграждането на връзки със Западните Балкани и използването на потенциала на Черно море и река Дунав ще позволи на България да се възползва от

³² https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-specific-recommendation-commission-recommendation-bulgaria_bg.pdf

³³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52020SC0501>

възможността да бъде транзитна страна за бъдещия коридор за товарен железопътен превоз „Алпи — Западни Балкани“.

Програмата „Транспортна свързаност“ 2021-2027 г. предвижда да бъде завършена модернизацията на жп отсеките Елин Пелин–Костенец и София–Перник–Радомир, да бъде изградена жп връзка между България и Република Северна Македония, както и да бъдат доизградени съоръженията по жп линия Карнобат–Синдел. Ключови жп гари по жп линиите София–Перник–Радомир и София–сръбска граница, също ще бъдат модернизирани. Предвижда се да бъдат изградени нови жп гари, както и жп връзки към летище Пловдив и летище Бургас. В допълнение се предвижда, по Механизма за свързаност на Европа (МСЕ), да бъдат предложени за финансиране проекти за модернизация на жп линиите Радомир–Гюешево, Видин–Медковец и жп връзката между България и Сърбия в участъка Драгоман–граница с Република Сърбия. За развитие на пътната инфраструктура, по програмата се предвижда приключването на АМ „Струма“, изграждането на АМ „Русе–Велико Търново“ и на тунела под „Шипка“.

Повишаването на достъпността е от съществено значение за укрепването на регионалните икономики. Доизграждането на магистралите от националната пътна мрежа е стъпка към модернизацията, но процесът все още е бавен. Транспортната инфраструктура в северната част на страната продължава да бъде недостатъчно развита и подобряването на връзките между северната и южната част на страната ще намали съществуващите регионални дисбаланси.

По програмата за развитие на регионите, се предвиждат инвестиции за интегриран градски транспорт, както и за подобряване на свързаността на мрежата от градове с TEN-T мрежата. Предвижда се финансиране на първи, втори и трети клас пътища, извън TEN-T мрежата. Също така, в Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони, са предвидени мерки за осигуряване на свързаност и работна мобилност на селските територии чрез поддържане и изграждане на общинска пътна инфраструктура.

Инвестициите ще се концентрират основно върху завършването на приоритетните железопътни и пътни направления и за насърчаване на мултимодалния транспорт посредством подобряване на връзките между отделните видове транспорт, както и за внедряване и последващо развитие на интелигентни транспортни системи и намаляване на вредните емисии. Развитието на Трансевропейската транспортна мрежа допринася за ефективната свързаност, за намаляване на задръстванията, на нивата на шум и замърсяване, както и за подобряване на безопасността на транспорта.

За **подобряване на качеството на атмосферния въздух** се предвижда да се създадат необходимите условия за подмяна на остарелия подвижен състав на градския транспорт с екологични алтернативи с финансиране по ПРР 2021-2027 г., в сравнение с развитите страни от Европейския съюз, автомобилен парк, преобладаваща част от който са старите дизелови автомобили. Предвидени са инвестиции за изграждане на зарядни станции по протежение на републиканската пътна мрежа, които ще допълнят интервенциите по програмата за околна среда и регионалната програма. За опазване на околната среда и намаляване на замърсяването

от корабоплаването се очаква да допринесе предвиденото изграждане на инфраструктура за алтернативни горива в пристанищата с национално значение.

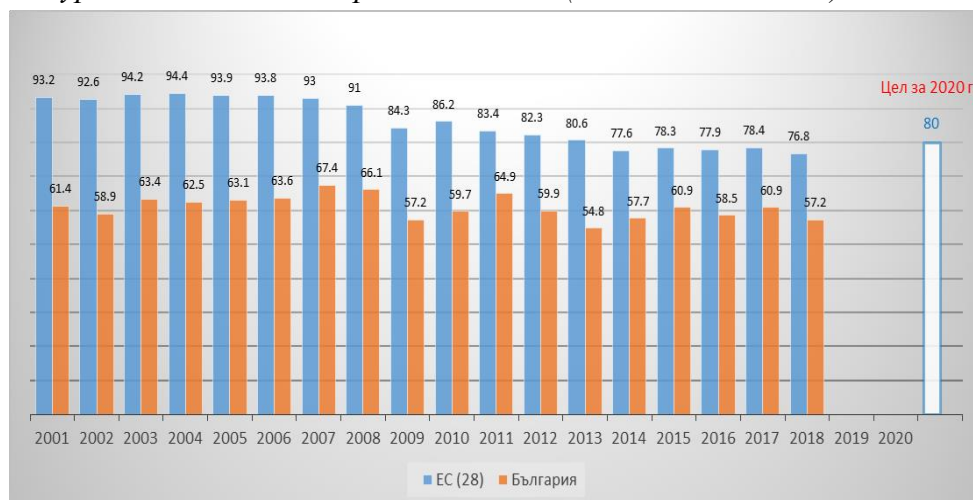
Внедряването и последващото развитие на **интелигентни транспортни системи** във видовете транспорт ще подобри безопасността и сигурността на транспортната система. За водния транспорт се предвижда доставката на мултифункционални плавателни съдове и съоръжения. Предвидени са инвестиции за развитие и разширяване на пристанищата за обществен транспорт за извършване на мултимодални операции, модернизация и развитие на терминали и пристанищни съоръжения за комбиниран транспорт.

8.2 ЕНЕРГИЙНА ИНФРАСТРУКТУРА

8.2.1 ЕНЕРГИЙНИ МРЕЖИ

Енергийната политика в България се провежда съобразно поетите ангажименти за постигане целта “20/20/20” по отношение на пакета климат/енергетика на Стратегия “Европа 2020” – за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж и преследва трите ключови цели, заложи в този пакет. По цел “*намаляване на емисиите на парникови газове с 20%*”, България има благоприятна позиция, тъй като емисиите на CO₂/жител на България са по-ниски от тези на повечето от развитите европейски страни:

Фигура 8.2. Емисии на парникови газове (Индекс 1990 = 100)

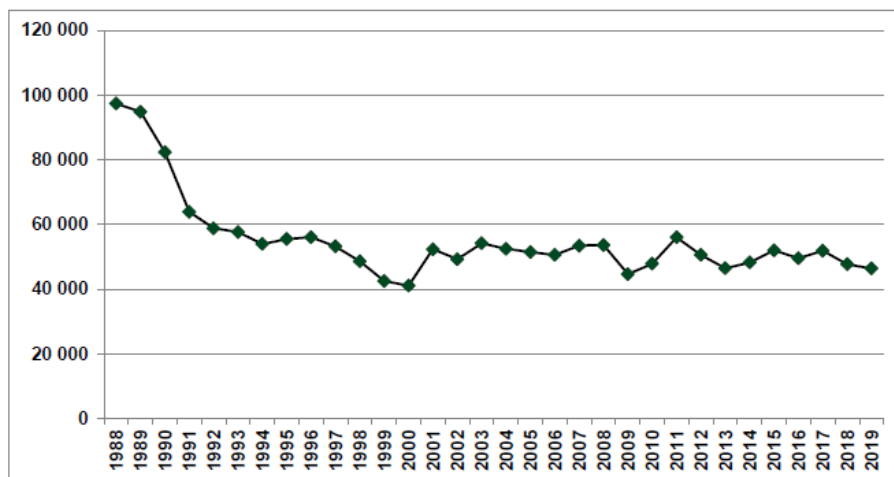

Източник: Евростат, НСИ, обработка НЦТР

Последните публикувани данни от НСИ отбелязват намаляване на емисиите в сравнение с предишната година, но за повече от 10 години не се наблюдават особени постижения за България (стойностите за 2018 година са равни на тези от 2009 г.).

Сравнено с базовата година³⁴, съгласно последната национална инвентаризация на емисиите на парникови газове, налична на сайта на РКООНИК³⁵ (одобрена от международна проверка на РКООНИК и отделно от ЕК), намалението през 2019 г. е сред най-големите в ЕС – 51,26%. Емисиите през 2019 г. са намалели с 2,3% в сравнение с емисиите за предходната година.

Фигура 8.3. Total GHG emissions (without LULUCF) for 1988 – 2019, Gg CO₂ eq

Източник: Национален инвентаризационен доклад 2021 за парниковите газове в България през 1988–2019, МОСВ

По-амбициозните цели на политиката на ЕС в областта на климата и енергетиката за периода 2020–2030 г. параметрират по-строги изисквания за **намаление с 40 % на емисиите** на парникови газове в ЕС до 2030 г. в сравнение с нивото от 1990 г. Заложената национална цел в „Интегрирания план в областта на енергетиката и климата на Република България 2021–2030г” (ИНПЕК) е **0 % увеличение на емисиите на ПГ до 2030 г. спрямо 2005 г. за секторите извън ЕСТЕ**.

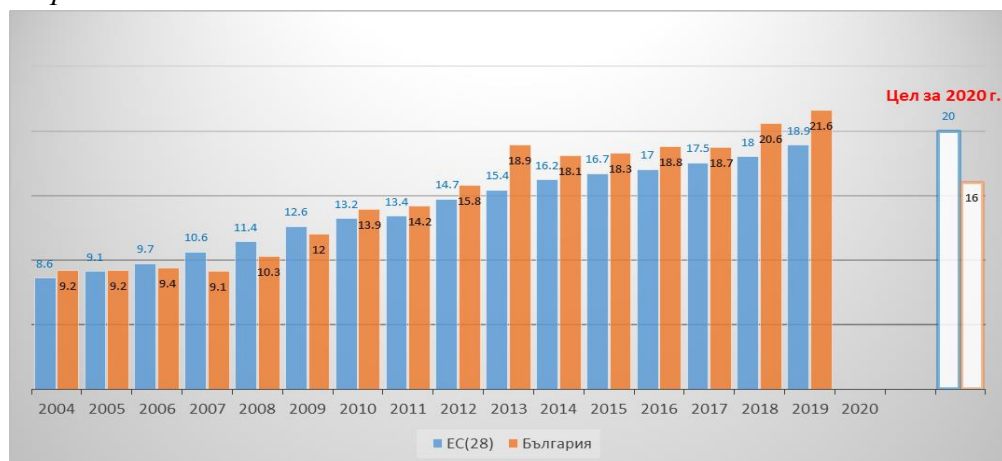
Дългосрочната цел за постигане на климатична неутралност на ниво ЕС до 2050 г. е намаляване на емисиите парникови газове до поне 50 % със стремеж към 55 % спрямо нивата от 1990 г. България се присъединява към Заключенията на лидерите по изменението на климата от 12 декември 2019 г., но това налага вече по-активни мерки в тази област, предвид формираната положителна, но скромна тенденция на намаляване на емисиите през последните години.

По цел ЕС “увеличаване на дела на възобновяемата енергия до 20%”, приетата националната цел за 16% е постигната още през 2012 г.

³⁴ Сравненията се правят спрямо официалната ни базова година съгласно РКООНИК, а тя е 1988 г. Това важи за всички държави членки на ЕС, но освен Румъния, която е като нас с 1988 г., останалите са с 1990 г.

³⁵ http://eea.government.bg/bg/dokladi/dokumenti/BG_NIR_2021.pdf

Фигура 8.4. Дял на възобновяемата енергия в брутното крайно енергийно потребление на енергия - %

Източник: Евростат, НСИ, обработка НЦТР

Последните данни на НСИ отчитат 21.6% дял на ВЕ в страната за 2019 г., с което е надмината дори целта на ЕС за 2020г, но **новата обвързваща цел за 2030 г. (32%)** налага продължаване на действията в тази посока.

Представеният в началото на 2020 г. от България на ЕК „Пети национален доклад за напредъка на страната в насърчаването и използването на енергията от ВИ“, отчита дял на енергията от ВИ от 20,49 % в брутното крайно потребление. Постигнатият напредък се дължи на повисокото потребление на енергия от ВИ в секторите топлинна енергия и енергия за охлаждане, и електрическа енергия. В сектор транспорт се наблюдава леко изоставане в сравнение с междинните секторни цели (8,4 % за 2017 г. и 9,4 % за 2018 г.). Заложената национална цел в ИНПЕК 2021-2030 г. е **достигане на дял на енергия от ВИ в брутното крайно потребление на енергия от 27,09 %**.

По цел “повишаване на енергийната ефективност с 20%”, поради ниската изходна позиция на страната, приетата национална цел е 25% и изоставането е тревожно. България има най-ниска ефективност на енергийния баланс в сравнение с другите страни от ЕС (крайно енергийно потребление към първична енергия).

Таблица 8.1. Първично и крайно енергийно потребление (Мил. т. н.е.)

	Първично енергийно потребление					Крайно енергийно потребление				
	2007	2012	2017	2018	2019	2007	2012	2017	2018	2019
ЕС (28)	1 694.0	1 586.1	1 561.6	1 552,8	1 526,1	1 173.6	1 108.5	1 122.8	1 124,9	1 117,7
България	19.2	17.8	18.3	18.4	18,2	10.3	9.2	9.9	9.9	9,8

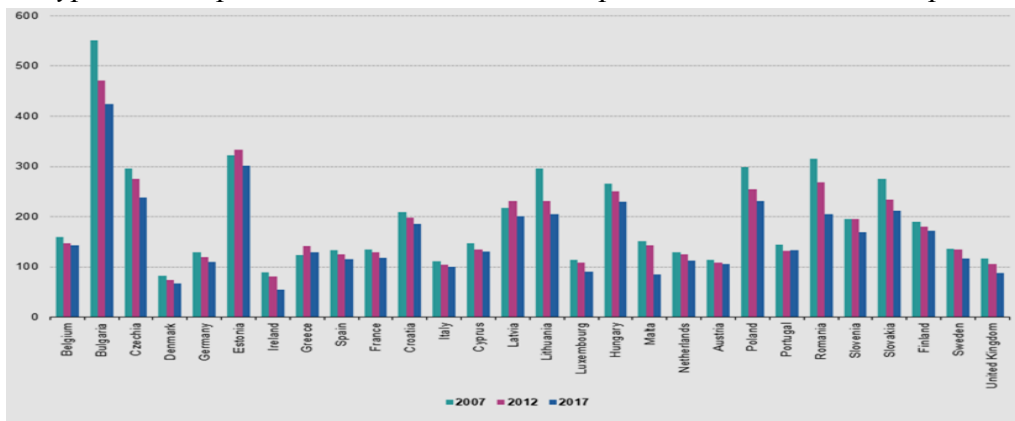
Източници: Евростат и НСИ.

И за ЕЕ одобрената от ЕС Рамка в областта на климата и енергетиката до 2030 г. утвърждава **нова цел за повишаване с 32.5%** за 2030 г., което изисква много по-сериозни усилия за постигането ѝ. Определените в ИНПЕК 2021-2030 г. национални цели са **постигане на 27.89% намаление на потреблението на първична енергия и 31.67% намаление на**

крайното потребление на енергия до 2030 г., спрямо референтния сценарий PRIMES³⁶ 2007 г.

България е на едно от последните места сред държавите-членки на ЕС-28 по висока **енергийна интензивност** на икономиката. Въпреки че разликата през годините намалява, постигнатото е далеч от желаната цел. И през 2017 г. енергийната интензивност на икономиката в България е най-висока от всички страни в ЕС:

Фигура 8.5. Енергийна интензивност на страните от ЕС-28 за избрани години, 2007-2017г

Източник: Евростат

Публикуваните през 2021 г. данни от НСИ регистрират тенденция за намаление на енергийната интензивност в България, макар и не с желания темп.

Таблица 8.2. Енергийна интензивност на икономиката

	2015	2016	2017	2018	2019
Енергийна интензивност на икономиката (т.н.е. за 1000 евро БВП (2010 = 100))	0,452	0,426	0,426	0,415	0,396
Енергийна интензивност на икономиката (т.н.е. за 1000 евро БВП (2015 = 100))	0,411	0,387	0,387	0,377	0,361

Източник: Евростат

Освен трите споменати по-амбициозни цели на ЕС, за които Интегрираният план в областта на енергетиката и климата на Република България 2021-2030г” (ИНПЕК) определя съответните цели и мерки за осъществяване, „рамката 2030“ набелязва след постигане на минималната цел от 10% от съществуващата електроенергийна **междусистемна свързаност до 2020 г., постигане на цел от поне 15% до 2030 г.**

Четвъртата цел за България е изпълнена, но увеличаването на междусистемната свързаност е предпоставка за интегритета на вътрешния енергиен пазар. В тази връзка е започналото през 2020 г. изграждане на междусистемен електропровод 400 kV от н/ст „Марица изток“ до н/ст „Неа Санта“ (Гърция), залегнал в Десетгодишния план за развитие на електропреносната

³⁶ Лабораторно изследване и анализ на околната среда Национален технически университет в Атина, 2009 г., <http://www.e3mlab.ntua.gr/>

мрежа на България за периода 2018-2027 г. Реализацията на този междусистемен електропровод се очаква да приключи през 2023 г.

Освен междусистемната връзка с Гърция от п/ст „Марица изток“ до п/ст „Неа Санта“, десетгодишният план предвижда в електропреносната мрежа 400 kV в страната да се изградят и нови електропроводи като вътрешни връзки - от п/ст „Пловдив“ до п/ст „Марица изток“; от п/ст „Марица изток“ до п/ст „Бургас“; от п/ст „Бургас“ до п/ст „Варна“ и от п/ст „Марица изток“ до ОРУ ТЕЦ МИЗ.

Десетгодишните планове (TYNDP) се разработват и се актуализират периодично, съобразно изискванията на Европейската организация на операторите на електропреносни системи (ENTSO-E) и целите на енергийната политика на Европейския съюз за сигурност при снабдяване с електрическа енергия на потребителите при нормални и ремонтни схеми, интеграция на вътрешния и външния пазар на електроенергия и намаляване на вредните въздействия върху околната среда.

При разработката на **Десетгодишния план 2019-2028г.** за първи път се взема предвид влиянието на ЕЕС на Турция върху потокоразпределението в региона и евентуално повишаване на транзитните потоци на електроенергия през преносната мрежа на България в направление изток-запад, което би могло да направи българо-турската и българо-сръбската граница тесни места, ограничаващи свободната търговия. Транзитът на електроенергия през страната би станал още по-голям, при евентуално закриване на генериращи мощности в комплекса "Марица изток". В тази връзка новият план предвижда изграждане на втори електропровод от п/ст „София запад“ до п/ст „Ниш“ (Сърбия).

Актуализираният -Четвърти списък на ЕК от 2019 г. за проектите от общ интерес (PCIs) признава предвидените за изграждане електропроводи в Десетгодишния план 2019-2028 г. с изключение на втория електропровод до Сърбия.

Карта 8.2. Проекти от общ интерес (PCIs) на територията на България

Източник: Електроенергиен системен оператор

През 2020 г. са въведени в експлоатация новите електропроводи 400 kV по направленията п/ст „Марица изток“ – п/ст „Бургас“ и п/ст „Марица изток“ – ОРУ ТЕЦ МИЗ.

Продължава работата по доизграждането на междусистемния електропровод 400 kV от п/ст „Марица изток“ до п/ст „Неа Санта“ (Гърция), работи се и по изграждането на вътрешните връзки на 400 kV, предвидени в предишните десетгодишни планове - п/ст „Пловдив“ – п/ст „Марица изток“ – и п/ст „Бургас“ – п/ст „Варна“.

След 2030 г. се предвижда изграждане на втори междусистемен електропровод със Сърбия и трети междусистемен електропровод с Турция.

Петте проекта от общ европейски интерес, които се изпълняват в страната, са от ключово значение за реализацията на приоритетния електроенергиен коридор "Север-Юг" и за трансевропейската енергийна инфраструктура. Изграждането им ще реши основните инфраструктурни нужди за повишаване преносната способност на електроенергийната мрежа, ще доведе до подобряване сигурността на доставките в региона, както и до ускоряване на пазарното интегриране.

Планът за развитие на преносната електрическа мрежа на България за периода **2021-2030** г. е съобразен с основните изисквания и европейски политики за сигурност при снабдяването с електрическа енергия, повишаване на трансграничните капацитети за обмен на електроенергия със страните от Югоизточна Европа, спецификата на условията за нормално функциониране на мрежата и особено с възможностите за експлоатация и поддръжка на електропреносната мрежа при висок дял на децентрализираното производство.

Не така добрите позиции на *газопроводната мрежа в България* за участие в единния общоевропейски газов пазар постепенно се подобряват с изграждане на липсващата необходима инфраструктура – междусистемни връзки и достъп до терминали за внос на втечен природен газ, чрез които да се осъществяват алтернативни газови доставки за страната.

До 2019 г. вносът на газ се осъществява основно по маршрута Русия-Украйна-Молдова-Румъния през точките на междусистемно свързване IP „Негру Вода 1/Кардам“ и IP „Негру Вода 2,3/Кардам“.

След въвеждането в експлоатация на 11 км нов газопровод от българо-турската граница до КС „Странджа“ се осигурява възможност за внос през нова точка на междусистемно свързване IP „Странджа 2/Малкочлар“ на границата с Турция.

Считано от 1 януари 2020 г., след модернизация и рехабилитация на мрежите в IP „Кулата/Сидирокастро“ капацитетът за пренос в посока от Гърция към България е повишен.

Интерконекторът България-Румъния (IBR) е въведен в експлоатация в края на 2016 г. и след модернизация на румънската мрежа, считано от 01.11.2019 г., е повишен и капацитетът на IP „Русе/Гюргево“ в двете посоки.

В рамките на инициативата CESEC³⁷ е подписан Меморандум между операторите на газопреносните системи на Гърция, България, Румъния, Украйна и Молдова, за изпълнение на концепцията за реверсиране на Трансбалканския газопровод. Това осигурява възможност за диверсификация на доставките на природен газ за страната и региона.

Подобно на Десетгодишните планове за електропреносните мрежи се разработват и десетгодишни планове за газопреносните системи, съобразно изискванията на Европейската организация на операторите на преносните системи на природен газ (ENTSO-G).

Разработеният от “Булгартрансгаз” ЕАД **Десетгодишен план за периода 2020-2029 г.** разглежда развитието на пазара на природен газ в региона свързано с очакванията за ръст на консумацията в съседните на България държави. Възможностите за доставки на природен газ по нови трасета, доставките от нови източници по Южния газов коридор (включващ газопроводите TANAP и TAP), „Турски поток”, както и потенциала на местния добив, са предпоставки за динамично развитие на пазара в региона. Тези очаквания са в синхрон с плановете за изграждане на нови интерконекторни връзки между газопреносните системи на България и съседните страни, както и с реализацията на Газов хъб „Балкан“.

Четвъртият списък с проекти от общ интерес (PCIs) на ЕК от 2019 г. редуцира и преформатира проектите от третия списък и газовият хъб „Балкан” е включен като клъстер за развитие и укрепване на инфраструктурата, който да позволи неговото изграждане (6.8 *Cluster of infrastructure development and enhancement enabling the Balkan Gas Hub*).

Проект № 6.8: Клъстер за развитие и подобряване на инфраструктурата, позволяващ изграждането на „Balkan Gas Hub“, включва и следните подпроекти:

- 6.8.1: Връзка ("IGB") между Гърция и България -между Комотини (EL) и Стара Загора (BG) и компресорна станция в Кипи (EL) /в процес на реализация/;
- 6.8.2: Рехабилитация, модернизиране и разширяване на българската газопреносна система /в процес на реализация/;
- 6.8.3: Газова връзка („IBS“) между България и Сърбия – (в третия списък под № 6.10).

Ключови за пазарната интеграция и осигуряването на възможност за пренос на допълнителни количества природен газ за и през България ще бъдат и следните проекти от общ интерес от четвъртия списък (PCIs):

- 6.9.1: Терминал за втечен природен газ край Александрополис;
- 6.20.2: Разширение на подземното газохранилище Чирен (BG), като подпроект в клъстер, увеличаващ капацитета за съхранение в Югоизточна Европа (проект № 6.20).

В контекста на европейските цели за изграждане на взаимосвързан и единен общоевропейски газов пазар, развитието на инфраструктурата в Р. България е пряко обвързано с позиционирането на страната като един от газовите хъбове в Източна Европа, в синхрон с

³⁷ Енергийна свързаност на Централна и Югоизточна Европа (CESEC)

проектите за развитие на Южния газов коридор и с плановете за развитие на газовата инфраструктура в региона и Европа. Важно място в европейската енергийна политика заемат и стратегическите цели за подобряване сигурността на доставките и диверсификацията на източниците и маршрутите на доставка на природен газ.

Газоразпределителният център „Балкан“ би могъл да разчита на руски природен газ, природен газ, добиван в шелфа на Черно море, природен газ от източници на Южния газов коридор (Каспийски регион, Близък Изток и Източно Средиземноморие), както и LNG от терминалите в Гърция и Турция, в т.ч. терминала край Александруполис. Така чрез изграждането на необходимата инфраструктура и осигуряване на търговска и регулаторна среда ще се свържат пазарите на страните от Балканския регион, Централна и Източна Европа с пазарите на Западна Европа.

Голям потенциал съществува и в развитието на **националната газопроводна мрежа**, особено във връзка с поставените по-амбициозни цели в рамката на пакета климат/енергетика до 2030 г. за намаляване на емисиите на парникови газове и повишаване на енергийната ефективност, Освен подпомагане на икономиката, проектите за разширяване са пряко свързани и с развитието на съответните региони – в бизнес и социален аспект.

Очаква се увеличаване броя на българските домакинства с достъп до природен газ, ускоряване на процеса на газификация в страната, както и повишаване на енергийната ефективност. Безспорно е и постигането на значим екологичен ефект - намаляване на вредните емисии, отделяни при изгаряне на твърдите и течните горива.

В това отношение е необходима целенасочена държавна политика за стимулиране търсенето на природен газ от потребителите, което повишава ефективността на инвестициите на експлоатационните предприятия, тъй като заложената цел в Енергийната стратегия 2020 г. на България за 30% домакинства с възможност за газифициране, в момента е постигната наполовина.

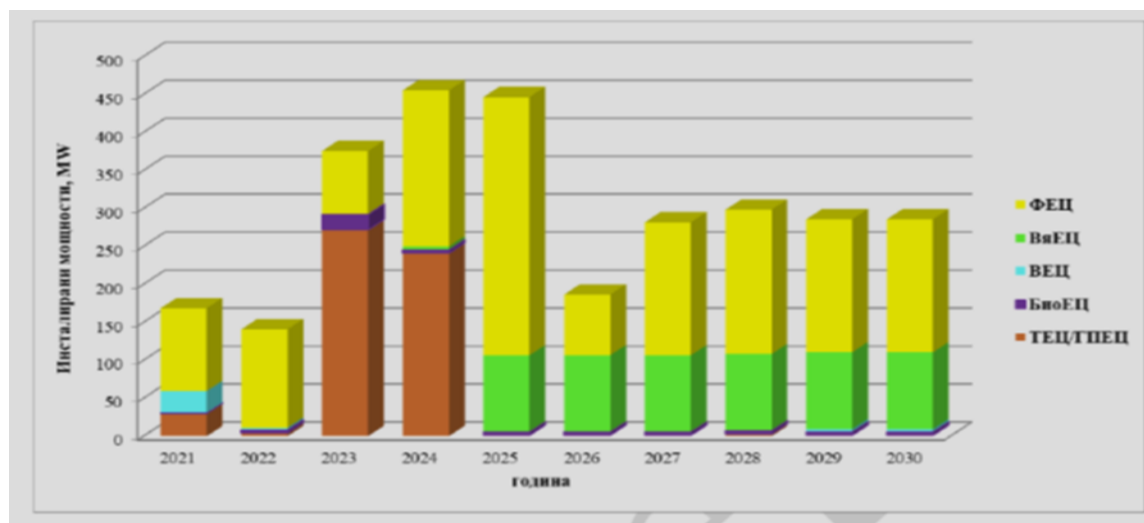
8.2.2 ВЪЗБОВЯЕМИ ЕНЕРГИЙНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЕНЕРГИЙНА ЕФЕКТИВНОСТ

България отдавна е изпълнила своите ангажименти за увеличаване дела на ВЕИ в крайното потребление на енергия и след промяна на държавната политика за преференциални цени за изкупуване на енергията от ВЕИ, “бумът” през периода 2007-2012 г. на изграждане на тези мощности рязко намалява.

В подкрепа на вече по-високите цели на ЕС, определени в пакета климат/енергетика до 2030 г. за дял на ВЕИ от 32%, ИНПЕК 2021-2030 г. на Р. България определя като приоритет използване и развитие на енергията от ВИ (с национална цел 27%), съобразно наличния ресурс, капацитета на мрежите и националните специфики. България ще изгради допълнителни мощности с акцент върху вятърната и слънчевата енергия. Предвижда се да се увеличи и използването на биомаса във всички сектори: електрическа енергия, топлинна енергия и енергия за охлаждане и транспорт.

Съгласно инвестиционните намерения за периода 2021-2030 г., планирани за изграждане са общо 2923 MW нови мощности, от които 2368 MW са от ВЕИ.

Фигура 8.6. Планирани за изграждане нови мощности –MW

Източник: План за развитие на преносната електрическа мрежа на България 2021-2030 г.

Изграждането на новите мощности на ВЕИ ще отчита и специфичните технически проблеми, свързани с присъединяването им към електроенергийната мрежа. Десетгодишният план за електропреносната система коментира тези проблеми:

“Работната мощност на вятърните електрически централи (ВЯЕЦ) и фотоволтаичните електрически централи (ФЕЦ) е в пряка зависимост от интензивността на вятъра и слънчевата радиация. Измененията в работната мощност от ВЯЕЦ и ФЕЦ се компенсират чрез конвенционалните електрически централи. От гледна точка на изискванията за регулиране на обменните мощности на ЕЕС на България в електроенергийното обединение на ENTSO-E, възможностите на българската ЕЕС да присъединява нови ВЯЕЦ и ФЕЦ е ограничена и се определя от наличните към момента регулиращи мощности и разполагаемия диапазон за регулиране. Увеличеното количество ВЕИ ще предизвиква големи и внезапни промени в баланса производство-потребление на ЕЕС на страната и при недостатъчно регулиращи мощности, ще затрудни изпълнението на графици за обмен на електроенергия със съседните ЕЕС”.

Всички тези съображения ще наложат сериозни промени в политиката на страната за бъдещото развитие на ВЕИ и ориентиране към децентрализирано производство на енергия от ВИ, което ще изисква присъединяване на по-ниски нива на напрежение и повишаване на капацитета на електроразпределителните мрежи.

Големи резерви има и в поведението на общините, които съгласно чл. 10 от Закона за енергията от възобновяеми източници (ЗЕВИ) разработват общински дългосрочни и краткосрочни програми за насърчаване използването на енергията от възобновяеми източници и биогорива в съответствие с НПДЕВИ.

Прегледът на отчетите за изпълнението на тези програми показва, че въпреки задълженията по закон, не всички общини имат такива програми (или не са подали отчет за тях). Освен това повече от многото планирани мерки все още не ги изпълняват и въпреки че в групата мерки за използване енергия от ВИ и биогорива обикновено се залагат най-много мерки, най-често се изпълняват свързаните с изграждане на енергийни обекти за производство на енергия от ВИ върху покривните конструкции на сгради.

В отчетите на изпълнението на програмите се забелязва и неразбиране или пренебрегване на мерките за *оценка на наличния или прогнозен потенциал на местни ресурси за производство на енергия от ВИ*. Очевидно в тази област общините имат нужда от помощ и разяснения и в същото време от по-строги изисквания за изпълнението на подобни мерки, защото в оползотворяването на потенциала на местните ВИ се крият големи резерви, на което би могло да се разчита в бъдеще. Определено биомасата като ВИ се подценява, а редица проучвания сочат, че в България има голям и неизползван потенциал за това.

Децентрализираното производство на енергия от ВИ или използването на слънчевата, вятърната, геотермалната енергия и биомасата съобразно местния потенциал и нужди е сектор с големи перспективи в страната. По този начин се избягват разходите, свързани с присъединяване към мрежите и загуби по пренос и разпределение на енергия.

Повишаването на *енергийната ефективност* е най-сериозното предизвикателство в областта на енергетиката. От една страна съществува голямо поле за действие (поради ниската изходна стойност), но от друга страна, бавните темпове на подобряване на ЕЕ не постигат желаните стойности. Поради това енергийната ефективност остава с висок приоритет в енергийната политика на страната, залегнал в Стратегията за устойчиво енергийно развитие на Република България до 2030 г. с хоризонт до 2050 г.

Основните направления, набелязани като потенциал за енергоспестяване, са:

- Спестяване на енергия при крайното потребление, в т.ч. при домакинствата, транспорта, индустрията и услугите;
- Спестяване на енергия в процесите на производство и преобразуване на енергия, в т.ч. развитие на газоразпределителната мрежа, намаляване на загубите при пренос и разпределение на енергия, повишаване на ефективността на термичните централи, повишаване дела на енергията, произведена по високоефективен комбиниран начин.

По цялата верига на енергийния отрасъл - добив, трансформиране и транспортиране на енергия, съществува голям потенциал за енергоспестяване и в това отношение се въвеждат регулаторни и пазарни икономически стимули за реализиране на мерки за енергийна ефективност както за енергийните компании, така и за крайните потребители.

Развитието и разширението на *битовата газификация* в страната също крие голям потенциал, като се отчете факта, че използването на природен газ за отопление и битови нужди изисква три пъти по-малко енергия в сравнение с използването на електрическа енергия. Замяната на

използваната електрическа енергия за отопление с високоефективни уреди на природен газ може да доведе до над един милиард лева спестени разходи за енергия на домакинствата.

Тук може да се търсят възможности в плана за действие на ЕК за финансиране на устойчивия растеж³⁸. Целта на този план за действие е мобилизирането на частния сектор в подкрепа на прехода към нисковъглеродна, по-ефективна в използването на ресурсите и по-устойчива икономика. Основополагащ елемент на плана за действие е създаването на „таксономия на ЕС“ — обща система за класификация на екологосъобразните икономически дейности, като Комисията представя предложение за регламент³⁹, което има следните три цели: (1) предоставяне на дружествата и инвеститорите на подходящи определения на икономическите дейности, които могат да се считат за екологосъобразни; (2) предоставяне, чрез тези определения, на крайните инвеститори, в т.ч. на индивидуалните инвеститори, на възможност да насочват капитала към екологосъобразни дейности; (3) недопускане на разпокъсване на пазара, чрез предоставяне на инвеститорите, дружествата и държавите членки на единна отправна точка при определяне на екологосъобразността на дадена инвестиция.

Таксономията на ЕС ще представлява общ език, който инвеститорите и дружествата ще могат да използват, за да откриват възможности за инвестиции в проекти и икономически дейности със значителен принос за постигане на целите в областта на климата и околната среда. По този начин таксономията на ЕС ще спомогне за увеличаването на частните и публичните инвестиции за финансиране на прехода към устойчивост в съответствие с целите на Европейския зелен пакт.

Като най-ефективен и сигурен начин за задоволяване на енергийните нужди, Енергийната стратегия набелязва *децентрализираното производство на енергия от ВЕИ*, включително в частните домове. Предвиждат се да бъдат направени съществени усилия за подобряване на енергийните характеристики на сградите - частни и публични, включващи и ускорено, спрямо европейските норми, въвеждане на изискванията за сгради с близо до нулево нетно потребление на енергия в публичния сектор.

Разработваните и изпълнявани от общините Програми по ЕЕ (съгласно чл. 12 от ЗЕЕ) вече дават своите резултати, преди всичко с подобряване на енергийните характеристики на сградите. Най-голямо спестяване на енергия и горива се постига чрез топлоизолацията на външни стени и топлоизолацията на покриви. Тези два типа мерки, заедно с ЕСМ за енергия от ВИ, са водещи и по отношение спестяванията на парникови емисии.

Европейските документи поставят все по-голям акцент върху енергийната ефективност като водещ приоритет в европейските политики за декарбонизация, като принципът „Енергийната

³⁸ Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Европейския съвет, Съвета, Европейската централна банка, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите „План за действие: Финансиране за устойчив растеж“ (COM/2018/097 final).

³⁹ Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета за създаване на рамка за насърчване на инвестициите в устойчиво развитие (2018/0178 (COD)).

ефективност е на първо място“ е ясно изведен както в Стратегията за Европейския енергиен съюз (COM/2015/080), така и в комуникацията за Европейската Зелена сделка (COM/2019/640), също и в Директива 844/2018.

В съответствие с приоритетите на ЕС за повишаване на енергийната ефективност, България също поставя енергийната ефективност като важен приоритет, предвид значението ѝ за подобряване на енергийната сигурност на страната чрез намаляване на зависимостта от внос на енергия, за намаляване разходите за енергия на бизнеса и домакинствата, за подобряване качеството на въздуха и за намаляване емисиите на ПГ и повишаване качеството на живот на населението.

Това е отразено и в Интегрирания национален план в областта на енергетиката и климата на Република България 2021–2030 г., където се поставя акцент и върху алтернативните политики и мерки за насърчаване на енергийната ефективност. Освен финансови и други стимули, такива мерки включват и обновяването на съществуващия сграден фонд, с оглед увеличаване на броя на сградите с близко до нулево потребление на енергия. В тази посока е и разработената „Дългосрочна национална стратегия за подпомагане обновяването на националния фонд от жилищни и нежилищни сгради 2021-2050 г.“.

Многостранните ползи от енергоспестяването, са безспорни:

- Ограничаване на климатичните промени - спестяването на енергия е възможно най-бързият и разходоефективен път за постигане на националните стратегически цели за борба с климатичните промени, гарантиране на енергийната сигурност и постигане на устойчиво икономическо и социално развитие.
- Конкурентоспособност, заетост и възстановяване на икономиката - спестяването на енергия ще направи българската индустрия по-конкурентна и българските граждани по-благосъстоятелни.
- Сигурност на енергоснабдяването - националната зависимост от внос на горива и енергия понастоящем е 59% и ще се увеличава. Това носи политически и икономически рискове. Енергийната ефективност е най-евтиният и ефективен начин за намаляване на тези рискове.
- Борба с енергийната бедност - част от българските граждани имат затруднения с разходите си за употребена енергия, които представляват значителен дял от приходите им. Подпомагането на тези граждани да намалят енергийната си консумация по разходоефективен начин е най-подходящият начин за решаване на този проблем.

Енергоспестяването в потреблението в комбинация с такива мерки в технологичния процес на производство, преобразуване и разпределение на енергията ще допринесе за постигане на определените в ИНПЕК 2021-2030г. национални цели за постигане на 27,89% намаление на потреблението на първична енергия и 31,67% намаление на крайното потребление на енергия до 2030 г., спрямо референтния сценарий PRIMES 2007 г.

Обобщени изводи и прогнозно развитие

Високата енергийна зависимост на България от внос на енергийни ресурси прави задължително ефективното ѝ участие във вътрешния енергиен европейски пазар. В контекста на европейските цели за изграждане на взаимосвързан и единен общоевропейски газов пазар, реализирането на концепцията за газов хъб в страната е в синхрон с проектите за развитие на Южния газов коридор и в пълно съответствие с плановете за развитие на газовата инфраструктура в Европа в посока подобряване сигурността на доставките и диверсификацията на източниците на доставка на природен газ.

Приоритетно през следващите години ще бъде изпълнението на проектите от „общ интерес“, съвместими с поетите амбициозни ангажименти за климата и околната среда съгласно Европейската „Зелена сделка“ (Green Deal), съдържаща набор от политики, предложени от Европейската комисия, които трябва да направят Европа климатично неутрална до 2050 г.

Природният газ е в основата на политиката на ЕС за намаляване на емисиите на парникови газове до 2030 г. Газовата инфраструктура ще има ключова роля и за декарбонизацията и постигането на въглеродна неутралност до 2050 г.

Изградените междусистемни газови връзки с Турция и Румъния, изграждащата се с Гърция и предстоящата за изграждане връзка със Сърбия са ключови за пазарната интеграция на страната и допринасят за гарантиране на доставките на природен газ за страната и за региона. Инфраструктурата на газовия хъб ще свърже пазарите на природен газ на България, Гърция, Румъния, Унгария, Сърбия, Хърватия, Словения, Австрия, Германия, Италия, Украйна, Молдова с възможност за доставки от различни източници на газ.

В периода 2021-2030 г. се предвижда да бъдат изградени и въведени в експлоатация нови междусистемни газови връзки със съседни държави, както и да бъде въведен в експлоатация терминала за втечен природен газ край Александрополис. С реализирането на тези проекти, газовата инфраструктура на България ще свързва общия европейски пазар на природен газ с пазарите в Каспийския регион, Централна Азия, Близкия Изток и Източния средиземноморски басейн. Като резултат ще бъдат гарантирани доставките на природен газ за страната и за региона, като се създадат реални условия за диверсификация на източниците и маршрутите за доставка на природен газ за и през България.

В пряка връзка с намеренията за развитие на газовата инфраструктура в региона са и разширението на съществуващото газохранилище „Чирен“, както и модернизацията и рехабилитацията на газопреносната мрежа. Реализирането на всички тези проекти е взаимно обвързано, като цели да допринесе за ефективността и развитието на единната общоевропейска газова мрежа.

Очакваният резултат е значително повишаване на качеството и обема на предлаганите услуги, свързани с транспортирането и съхранението на природен газ и е в пряка връзка с превръщането на България в значим регионален газов център – хъб, в който се създават технически възможности за вход и изход на потоци природен газ, постъпващи от разнообразни източници и по нови маршрути.

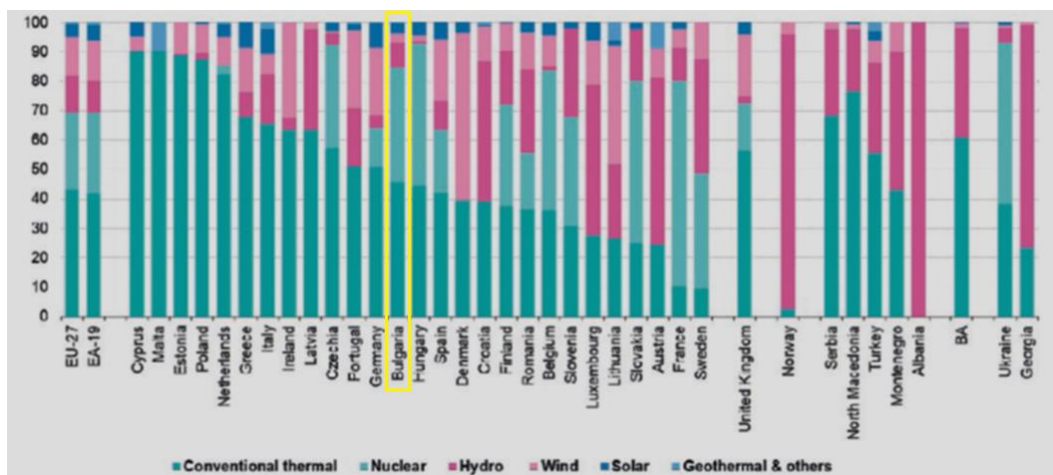
Приоритет в инвестиционната дейност е изграждането на нови газопроводни отклонения, чрез които се създават условия за ускоряване на газификацията в страната със съответните икономически, социални, екологични и други ползи за месното население. Предвидено е и изпълнението на проекти за изграждане на инфраструктура за пренос на водород и нисковъглеродни газообразни горива.

Увеличаването на дела на газифицираните домакинства, като замяната на използваната електрическа енергия за отопление с високоефективни уреди на природен газ ще допринесе за повишаване на енергийната ефективност, предвид факта, че използването на природен газ за отопление и битови нужди изисква три пъти по-малко енергия в сравнение с използването на електрическа енергия. Ролята на държавата ще бъде в прилагането на подходящи програми за стимулиране на търсенето на природен газ от потребителите, което от своя страна ще повиши ефективността на инвестициите на експлоатационните предприятия така че този процес да бъде ускорен.

Пътната карта на Европейската комисия за превръщането на икономиката на ЕС в устойчива и нисковъглеродна е насочена към стимулиране на ефективно използване на енергията и инвестиране във възобновяеми източници, което за отделните държави в ЕС е различно.

През 2019 г., произведената в Европа електроенергия е 42% на база конвенционални източници. Общият дял на слънчевата, водната и вятърната енергия заедно представлява около 30% от цялото производство на електроенергия в ЕС, което показва колко дълъг път следва да се извърви за постигането на въглеродна неутралност в електроенергийния сектор. Видно от графиката, на България предстоят много повече усилия и ефективни мерки за постигане на въглеродна неутралност.

Фигура 8.7. Относителен дял на видовете източници за производство на електроенергия -%

Източник: ЕС⁴⁰

Политиката за използване на ВЕИ също се нуждае от преосмисляне. Набелязаните от ЕК високи цели за използването на ВЕИ през 2030 г. изискват нарастване на участието им в енергийния баланс на страната. След постигане на поставените национални цели, променената

⁴⁰ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_generation_statistics_%E2%80%93_first_results

политика на държавата ограничи интензивното изграждане на мощности от ВИ, поради създадените се редица проблеми. Освен конфликтите с опазване на околната среда, възможностите на българската ЕЕС да присъединява нови ВЯЕЦ и ФЕЦ вече са ограничени и се налага ново строителство на електропроводи ВН. Новият акцент в използването на ВИ е разумно да се насочи към децентрализирано производство на енергия от ВИ, предимно за собствени нужди и присъединяване към мрежите с по-ниско напрежение, което ще намали и разходите за пренос.

За постигане на въглеродна неутралност, широко поле за действие в страната има по посока повишаване на енергийната ефективност. Мерките за повишаване на ЕЕ при производството и пренос на енергия са вътрешно-отраслови проблем, но в процеса на потребление, това е грижа на цялото общество. Въпреки съществените усилия за подобряване на енергийните характеристики на сградите - частни и публични, в страната все още разхищението на енергия в сградния сектор е огромно.

Разработваните и изпълнявани от общините Програми по ЕЕ и Програми за насърчаване използването на ВЕИ дават своите резултати, но е необходим механизъм за стимулиране изпълнението на заложените в тях амбициозни мерки.

Също така програмите на общините за насърчаване използването на енергията от ВИ следва да бъдат пряко свързани с общинските програми за енергийна ефективност, като обърнат сериозно внимание на възможностите за инициране на енергийни кооперативи в режим на публично-частни партньорства, с цел директно потребление на произведената енергия от възобновяеми източници както в публичните сгради, така и в промишлеността и жилищния сектор.

8.3 ТЕЛЕКОМУНИКАЦИИ

Настоящата пандемия от Covid-19 показва колко важни са станали цифровите активи за икономиката на ЕС и как мрежите и свързаността, данните и изчисленията със суперкомпютри, както и основните и задълбочените цифрови умения, поддържат икономиките и обществата на страните членки, като позволяват работата да продължи и при тези условия.

Информационните и комуникационни технологии са един от водещите фактори за изграждане на конкурентоспособна икономика, основана на знанието и иновациите, за иновативно и приобщаващо информационно общество, осигуряващо високо качество на живот на гражданите. Ефектите и въздействието от развитието и широкото прилагане на ИКТ обхващат всички социално икономически сектори.

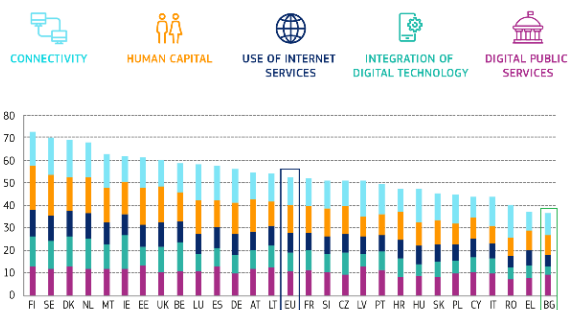
Широколентовата свързаност и електронните инфраструктури поставят основите и са база за иновации в областта на ИКТ, но дават възможност за развитие на иновации и в останалите сектори. Чрез тези технологии нарастват възможностите за влияние на други фактори за развитие на модерни и ефективни услуги и приложения, които да отговарят на

икономическите и социални нужди и изисквания. Осигуряването на модерни широколентови електронни съобщителни мрежи е основна технологична предпоставка за успешното функциониране на електронното правителство и предоставяне на административни услуги на гражданите и бизнеса. Целта е да се достигне нивото на водещите европейски държави и се преодолее известното изоставане, както по отношение на свързаност и приложение на широколентовите технологии от страна на бизнеса и потребителите, още повече и по отношение на ползваемостта.

Ежегодните доклади за напредъка на Европа в областта на цифровите технологии (EDPR) проследяват постигнатия от държавите членки на ЕС напредък по отношение на тяхната цифровизация, като съчетават количествени доказателства от *индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото* (Digital Economy and Society Index - DESI) и качествена информация относно специфични за всяка държава политики. Съгласно Доклада (EDPR) от 2018 г., България се нарежда на 27-то място по този индекс сред държавите-членки на ЕС и в сравнение с предходната година е осъществила напредък в разширяването на своята широколентова инфраструктура и в разработките със свободно достъпни данни.

През следващите години България отстъпва позиции и последният доклад DESI 2020 г. отрежда на страната 28 място в ЕС по отношение навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото.

Фигура 8.8. Класация по индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) 2020 г

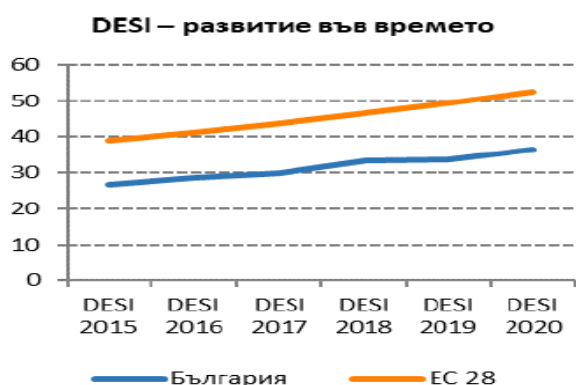

	България		ЕС
	място	резултат	резултат
DESI 2020 г	28	36,4	52,6
DESI 2019 г	28	33,8	49,4
DESI 2018 г	27	33,5	46,5

Източник EDPR, 2020 г.

Макар че общият резултат за страната е нараснал до 36,4 пункта, България се нарежда на последно място в ЕС въз основа на данните, получени преди пандемията. Страната се справя сравнително добре в областта на свързаността и особено добре по отношение на широкия достъп до свръхвисокоскоростни и мобилни широколентови мрежи. Направени са и значителни подобрения в измерението „електронно управление“, което бележи все по-голям брой потребители, постигнат е и висок резултат по отношение на предоставянето на цифрови обществени услуги за сектора на стопанската дейност.

Фигура 8.9. Развитие във времето на индекса DESI

Въпреки увеличението на общия резултат, класирането на България е по-слабо, от една страна поради ограничените резултати в някои от отчитаните измерения на DESI, а от друга страна — поради по-доброто представяне на другите държави членки по някои от измеренията на DESI. В по-продължителен план (2015–2020 г.) се наблюдава нарастване на разликата между показателя за България и средната стойност за ЕС.

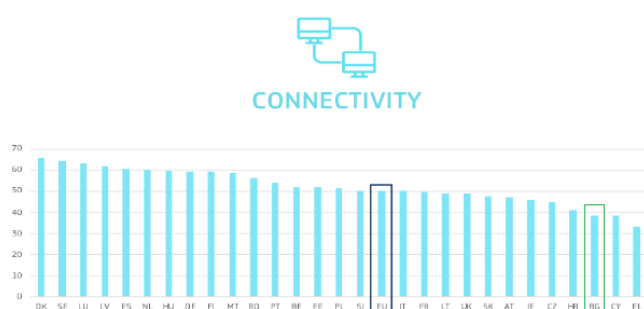
Източник EDPR, 2020 г.

Докладът DESI проследява тенденциите в развитието на пет области от цифровия растеж:

1. **Свързаност** – Фиксирана широколентова и мобилна широколентова свързаност, скорост на широколентовата връзка и цени
2. **Човешки капитал** – Използване на интернет, основни и специализирани умения в областта на цифровите технологии
3. **Използване на интернет** – Използване от гражданите на съдържание, съобщителни връзки и онлайн трансакции
4. **Интегриране на цифрови технологии** – Цифровизация на стопанската дейност и електронна търговия
5. **Цифрови обществени услуги** – Електронно управление

DESI 1. Свързаност

Фигура 8.10. Класация по измерение свързаност

	България		ЕС
	място	резултат	резултат
DESI, 2020 г.	26	38,5	50,1
DESI, 2019 г.	26	37,2	44,7
DESI, 2018 г.	24	35,6	39,9

Източник: EDPR, 2020 г.

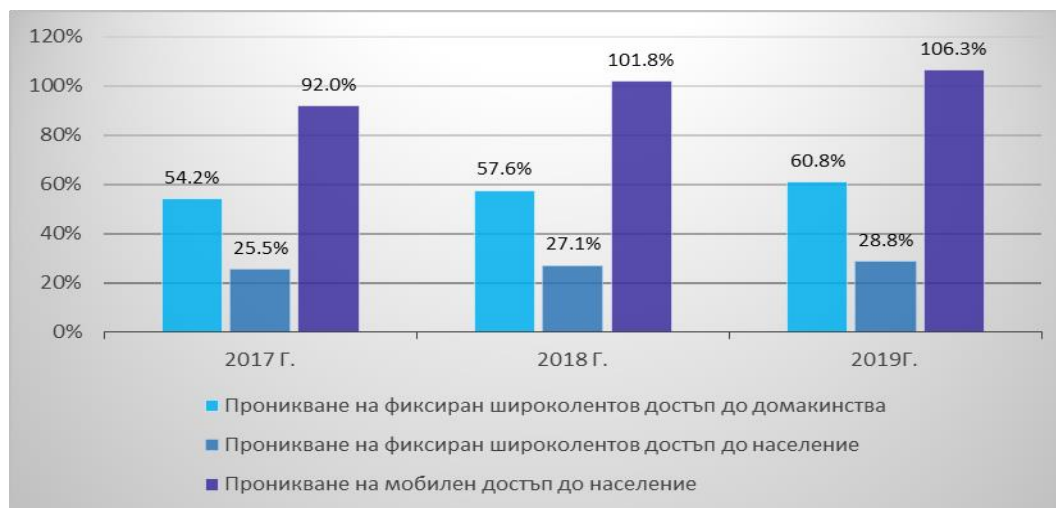
В измерението „свързаност“ на DESI 2020 България се нарежда на 26-то място, което е две позиции по-назад в сравнение с 2018 г. Въпреки лекото увеличение при повечето показатели за свързаност, тази тенденция обаче е слаба и се проявява по-бавно, отколкото в другите

държави от ЕС. Наред с по-бързия напредък на другите държави от ЕС по отношение на повечето останали показатели, България остава в групата на държавите, демонстриращи много бавно развитие в областта на свързаността.

Според последния доклад за Индекса за навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) 2020 г., покритието с високоскоростен широколентов достъп от следващо поколение в България бележи лек ръст от 75% през 2018 г. до 77% през 2019 г., а покритието с фиксираните мрежи с много голям капацитет (ММГК) е 42%.

България е на последно място по отношение на цялостното разпространение на широколентовия достъп до интернет, като само 61% от домакинствата имат абонамент. Страната заема 25-о място по отношение на разпространението на фиксиран широколентов достъп до интернет със скорост поне 100 Mbps, като с течение на годините се наблюдава ограничен напредък: от 7% през 2017 г., 10% през 2018 г. и 11% през 2019 г.

Фигура 8.11. Проникване на фиксиран широколентов и мобилен достъп до интернет

Източник: Годишен доклад на КРС за 2019 г.

От друга страна, показателите за мобилния широколентов достъп до интернет са сравнително добри с допълнителното подобрене на средното покритие с 4G от 72% през 2017 г., 80% през 2018 г. до 81% през 2019 г. Степента на разпространение непрекъснато нараства - от 92 абонамента на 100 души през 2017 г. на 102 абонамента през 2018 г. и 106 абонамента на 100 души през 2019 г., което поставя България малко над средната стойност за ЕС.

България е с нулев резултат за показателя за готовност за навлизане на 5G –разпределен е само 14% от спектъра за безжична широколентова връзка. В индекса за цената на широколентовия достъп до интернет България се нарежда на 10-о място като цените са по-ниски от средните за ЕС, главно за фиксираните услуги.

Фигура 8.12. Изменение във времето на измерение 1 Свързаност

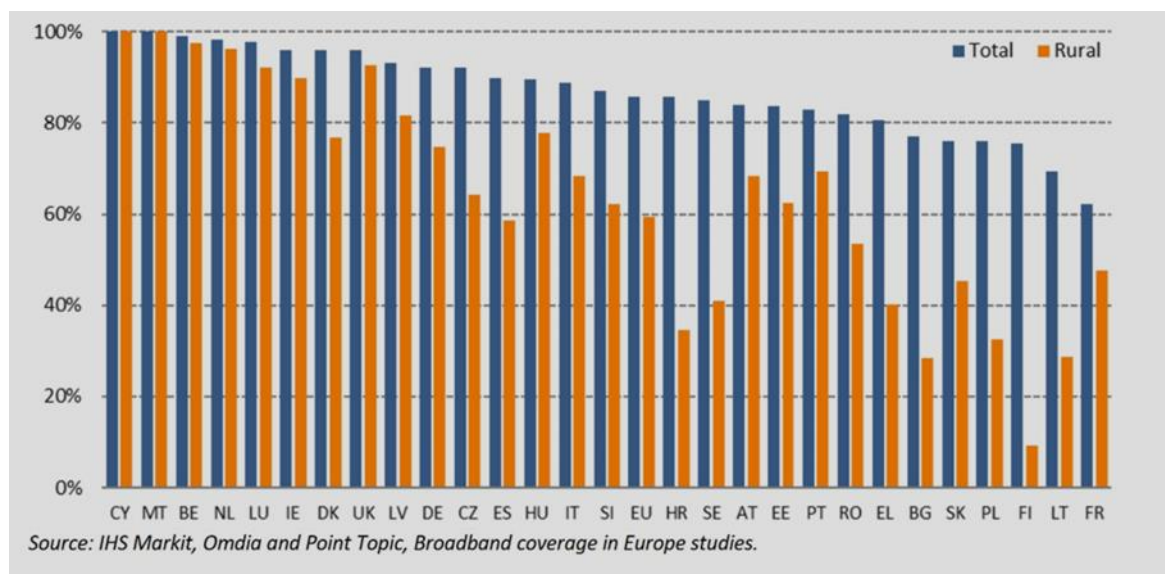
Въпреки лекото увеличение при повечето показатели за свързаност, тази тенденция обаче е слаба и се проявява по-бавно, отколкото в другите държави от ЕС.

След известно сближаване със средния показател за ЕС през 2017 г., разликата между показателя за България и средната стойност за ЕС нараства и става по-голяма от тази през 2015 г.

Източник: EDPR, 2020 г.

Към септември 2019 г. степента на изпълнение на целите от националния план за широколентова инфраструктура за достъп от следващо поколение за периода 2014-2020 г. е 60%, или приблизително 75 671 000 евро. България има известно забавяне по отношение на постигането на целите в областта на широколентовия достъп за 2020 г., поради слабото покритие в селските райони (25% не са обхванати от покритие от 100 Mbps). Въпреки това страната си е поставила за цел да се справи с тези липсващи 25% до 2023 г. чрез целенасочени инвестиции в селските райони.

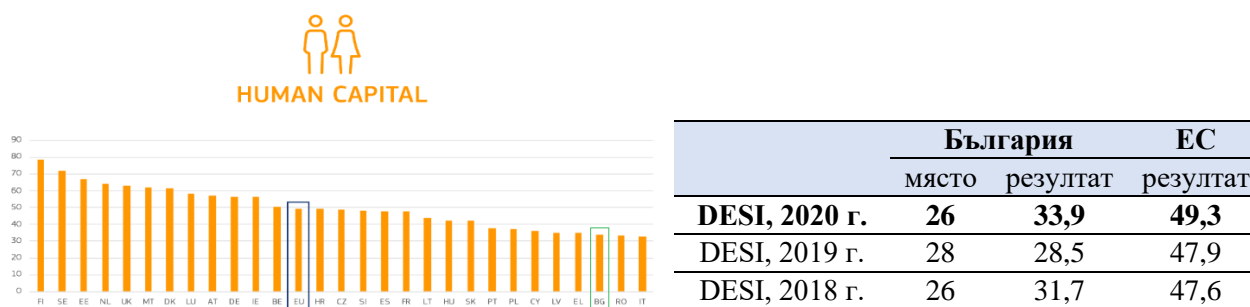
Фигура 8.13. Широколентов (NGA) достъп до интернет на домакинствата в ЕС -%

Източник: EDPR, 2020 г.

DESI 2. Човешки капитал

Фигура 8.14. Класация по измерение 2 Човешки капитал

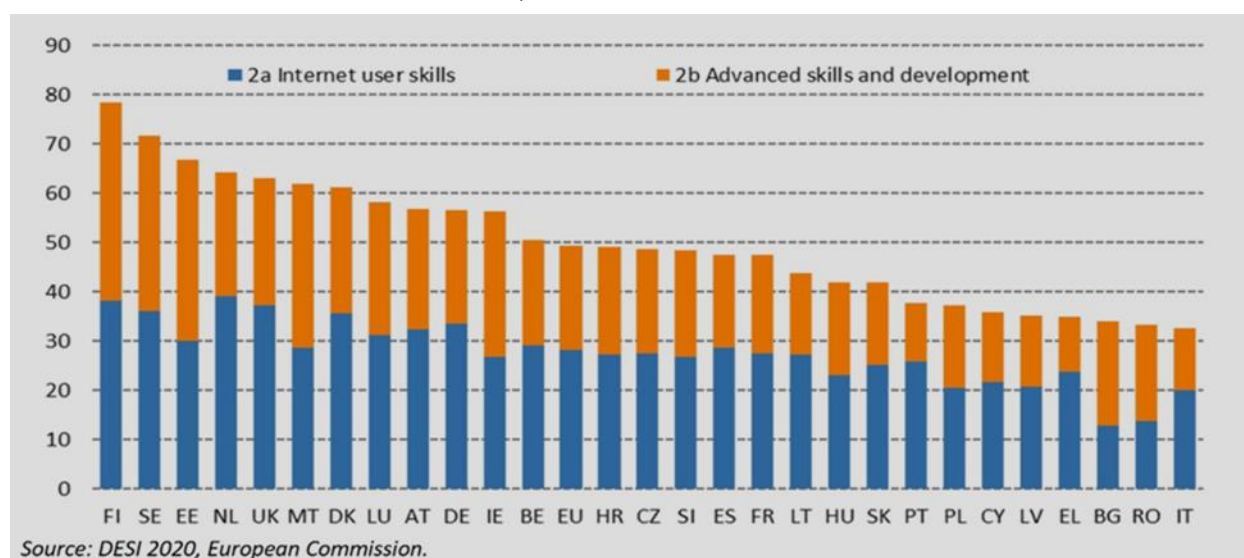

Източник: EDPR, 2020 г.

Уменията за използване на цифровите технологии от страна на населението и неговата ангажираност в този процес (т.нар. “цифрова грамотност”) се проследяват с комплексния показател “човешки капитал”. Разширяването на търсенето и използването на ИКТ и услугите базирани на ИКТ, както и развитието на икономически сектори с висок иновационен потенциал са в пряка зависимост от адекватните компютърни и интернет умения на населението, вкл. образованието.

В областта на човешкия капитал България се нарежда на 26-то място от 28 държави от ЕС, като се изкачва с две места спрямо 2019 г. Въпреки това резултатът на страната от 33,9% остава доста под средния за ЕС от 49%. Общото равнище на основните цифрови умения в България е сред най-ниските в ЕС.

Фигура 8.15. Сравнение на наблюдавани показатели за страните от ЕС –измерител «човешки капитал» от индекс DESI, 2020г

Източник: EDPR, 2020 г.

Делът на лицата (29%) с поне основни умения в областта на цифровите технологии от българското население на възраст от 16 до 74 години, е два пъти по-нисък от средния за ЕС (58%). Едва 11% от лицата притежават умения над основните, което представлява една трета от средната стойност за ЕС. Понастоящем специалистите в областта на ИКТ съставляват 3% от общата заетост, което е увеличение, въпреки че тази цифра продължава да представлява малък дял от работната сила, предвид недостига на работна ръка на пазара на труда. В същото време жените специалисти по ИКТ съставляват 1,8% от общо наетите лица, което е малко над средната стойност за ЕС.

Образователната система понастоящем е в процес на модернизирание. Въпреки че реформите не отразяват напълно степента на цифрова трансформация, налице е по-силен акцент върху подобряването на равнищата на цифровите умения. Подкрепата от правителството за обучение във факултети по науки, технологии, инженерство и математика (STEM) и по ИКТ доведе до преразглеждане на учебните програми. С началото на учебната 2018-2019 година в трети клас е въведен предметът „Компютърно моделиране“. Вече има повече паралелки с ИТ профили на гимназиално равнище, като например тези по националната програма „Обучение за ИТ кариера“.

Фигура 8.16. Изменение във времето на измерение 2 Човешки капитал

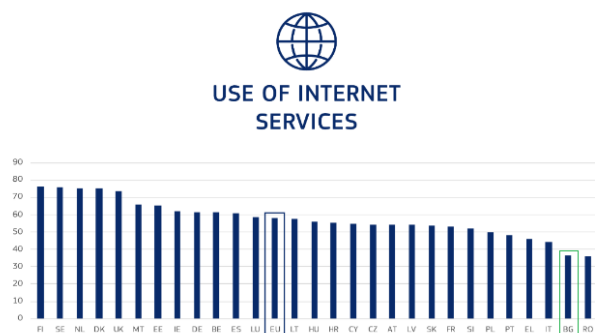
Проследяването на тенденциите на процеса за последните пет години установява колебание в развитието на човешкия капитал в страната с постоянна сериозна разлика със средните нива в ЕС през годините.

Източник: EDPR 2020 г.

„Образование и обучение“ е една от областите за въздействие на документа „Цифрова трансформация на България за периода 2020-2030 г.“. Документът отбелязва, че успехът на цифровизацията на образованието и обучението е немислим без развитието на „човешкия фактор“. Отчита се необходимостта от значително подобряване за разбирането и дефинирането на нуждите от цифрови умения, както и да се работи активно за надграждане на цифровите умения на работната сила. Това е продължителен процес, който изисква хората да придобият цифрови умения посредством модерна образователна система, която да дава знанията и уменията, необходими за приспособяването им в цифровата икономика.

DESI 3. Използване на интернет услуги

Фигура 8.17. Класация по измерение 3 Използване на интернет услуги

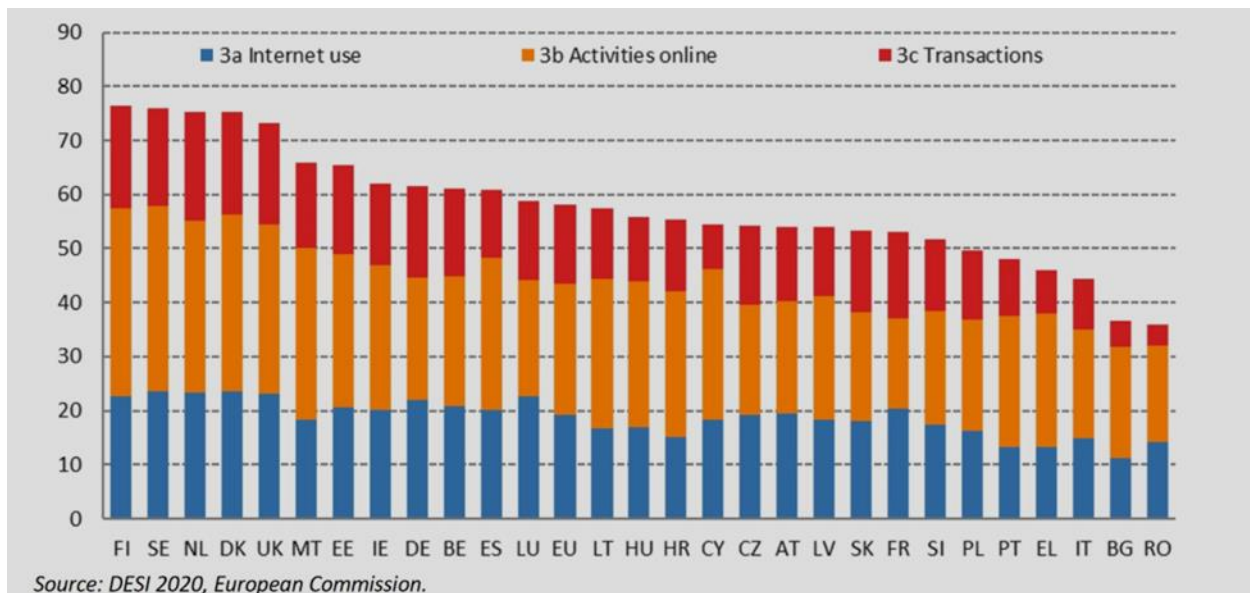
	България		ЕС
	място	резултат	резултат
DESI, 2020 г.	27	36,6	58,0
DESI, 2019 г.	27	36,7	55,0
DESI, 2018 г.	27	34,1	51,8

Източник: EDPR 2020 г.

Българските потребители използват интернет услугите предимно за видеоразговори и дейности в социалните мрежи. Интернет активността е най-ниска в ЕС, което съответства с нагласите на част от населението в страната. Според проучване на НСИ през 2019 г. една четвърт от домакинствата нямат достъп до интернет в домовете си. Половината от тях смятат, че нямат нужда от него (не е полезен, интересен и др.), около 40% посочват като основна причина липсата на знания и умения за работа с интернет, а според една четвърт разходите за достъп са твърде високи, като последните две съображения нарастват в сравнение с предишни проучвания.

Въпреки динамичното развитие на информационните технологии в България, голяма част от населението (24%) никога не е ползвало интернет, което е най-високата стойност в целия ЕС. България продължава да е на 27-мо място по отношение на използването на интернет услуги, като общият резултат е доста под равнището на ЕС: 67% от българите използват интернет (в ЕС средната стойност е 85%).

Фигура 8.18. Сравнение на наблюдавани показатели за страните от ЕС – измерител “използване на интернет услуги” от индекс DESI, 2020г

Източник: EDPR 2020 г.

Тази по-слаба активност (най-ниска в ЕС) съответства с нагласите на част от населението в страната. Потребителите най-често използват глобалната мрежа с цел комуникация. С 85% от населението, участващи във видеоразговори, България заема първото място в сравнение с останалите европейски страни. Доста над средната стойност в ЕС са и дейностите на българските потребители в социалните мрежи (78% срещу 65%). Две трети от потребителите на интернет четат новини онлайн (спад в сравнение с дялът от три четвърти в предишните две години), което е под средната стойност за ЕС (72%).

В същото време, за дейности като онлайн банкиране и онлайн пазаруване страната твърдо заема предпоследните места в класирането, като нарастването и двата показателя е незначително. Особено фрапантна е разликата в онлайн банкирането -само 13% от българите го практикуват, в сравнение с 66% средно за ЕС. Едва една трета от ползвателите на интернет пазаруват онлайн, докато средният дял за ЕС е 71 %. Продажбите онлайн също са повече от два пъти по-малко в сравнение с ЕС (9% срещу 23%).

Фигура 8.19. Изменение във времето на измерение 3 Използване на интернет услуги

България трайно поддържа предпоследното си място, като интернет услугите се използват предимно за комуникации и развлечения. Наблюдава се леко нарастване в разликата със средните стойности в ЕС.

Източник: EDPR 2020 г.

Въздържаността на българските потребители от «по-сериозни» дейности в използването на интернет би могла да се обясни освен с известно недоверие към онлайн средата, така и със съмнения в собствените умения. Нарастващите разходи за достъп са допълнително възпиращи за използването на интернет.

DESI 4. Интегриране на цифрови технологии

Фигура 8.20. Класация по измерение 4 Интегриране на цифрови технологии

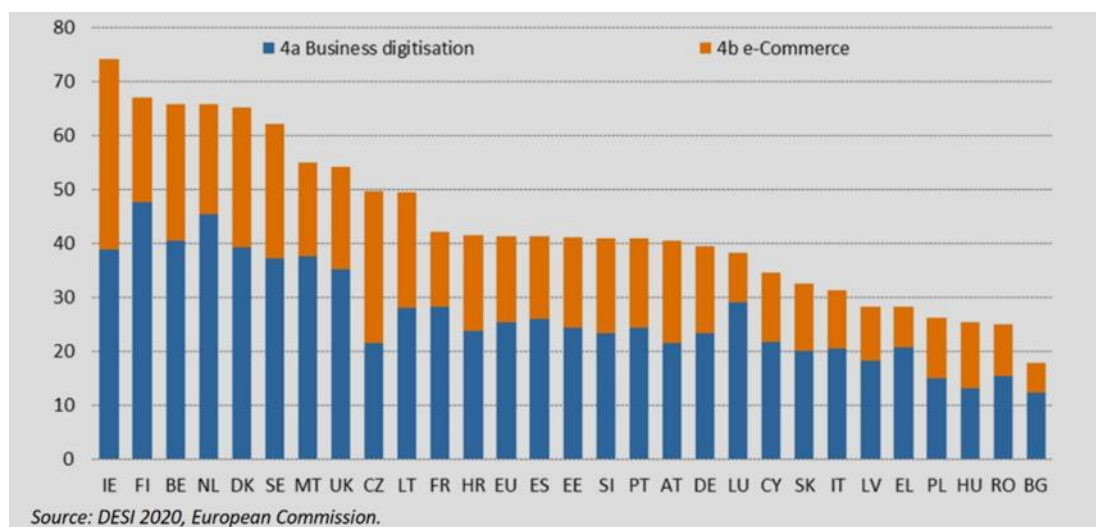
	България		ЕС
	място	резултат	резултат
DESI, 2020 г.	28	17,9	41,1
DESI, 2019 г.	28	16,9	39,8
DESI, 2018 г.	28	18,3	37,8

Източник: EDPR 2020 г.

В измерението „Интегриране на цифрови технологии" България трайно се нарежда на 28-мо място сред държавите членки — далеч под средното равнище за ЕС. Българските предприятия се затрудняват да се възползват от възможностите, предоставяни от търговията онлайн.

Положителен е фактът, че 23 % от дружествата **споделят информация онлайн**, при средна стойност за ЕС 34 %, но всички други показатели са доста по-ниски от средните за ЕС, при това не се променят особено за проследяваните три години. Едва 7 % от МСП **продават онлайн** (в сравнение с 18 % средно за ЕС), 3 % от всички МСП реализират **трансгранични продажби** и само 2 % от **оборота** им е **от търговия онлайн**. Макар населението да ползва интензивно социалните медии за лична употреба, само 10 % от предприятията ги използват за **популяризиране на бизнеса** си в сравнение с 25 % средно за ЕС. Два до три пъти са по-слаби показателите и за **големи данни и компютърни услуги в облак**.

Фигура 8.21. Сравнение на наблюдавани показатели за страните от ЕС – измерител “интегриране на цифрови технологии” от индекс DESI, 2020 г.

Източник: EDPR 2020 г.

Публикуваните от НСИ резултати от проведеното изследване за използването на ИКТ в предприятията в страната през 2019 г. дават допълнителна информация:

Предприятията с 10 и повече заети лица показват, че 95.7% от тях използват компютри, а при големите предприятия с 250 и повече заети лица относителният дял е 100.0%. Високоскоростният, надежден и непрекъснат интернет достъп е основна необходимост за предприятията и 93.7% от тях имат постоянен достъп до глобалната мрежа. За връзка с интернет предприятията основно използват DSL или друг вид фиксирана технология (80.5%), като при 64.8% от тях скоростта на най-бързата фиксирана връзка е по-висока от 30 Mbps.

През последните години се появява постепенно развиваща се екосистема от цифрови и технологични предприемачи. За да се възползват от наличните висококвалифицирани специалисти по ИКТ, много международни дружества разкриват свои офиси по ИТ в България, но икономиката все още не е цифровизирана изцяло.

Министерството на образованието и науката признава лабораторния комплекс в „София Тех Парк“ за инфраструктура от национално значение. За периода 2019-2020 г. са разпределени 485 000 EUR за 11-те му високотехнологични лаборатории, които работят в областите на изкуствения интелект (ИИ), високопроизводителните изчислителни технологии (ВИТ) и биотехнологиите.

България е един от членовете учредители на съвместното предприятие EuroHPC. С помощ от Министерството на икономиката, в „София Тех Парк“ ще се помещава система за суперкомпютър с производителност от порядъка на петафлопс. Суперкомпютърът с производителност от 6 петафлопса ще бъде разположен в „София Тех Парк“ след изпълнение на проекта на EuroHPC и ще бъде един от петте суперкомпютъра с производителност от

порядка на петафлопс за увеличаване на изчислителната мощ на Европа. След стартирането му България ще се превърне в регионален цифров център.

Фигура 8.22. Изменение във времето на измерение 4 Внедряване на цифрови технологии

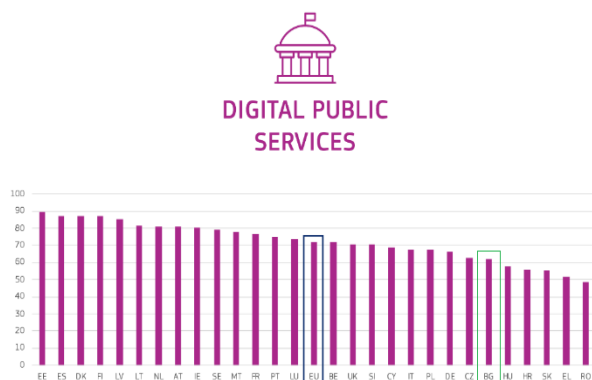
Въпреки приетите редица стратегически документи за ускоряване на процеса, общите разходи и инвестиции, които фирмите правят за продуктите и услугите, свързани с ИКТ, все още са ниски, което показва ниска степен на прилагане на ИКТ. Разликата със средните стойности в ЕС нараства.

Източник: EDPR 2020 г.

В Националната програма за развитие България 2030 е планирано да се създаде фонд за развитие на Индустрия 4.0 към Националния иновационен фонд, както и да се финансират проектни предложения на предприятията, спечелили „Печат за високи постижения“ по програми „Хоризонт 2020“ и „Хоризонт Европа“. Особено важно е малките и средни предприятия и стартиращите фирми и публичните организации, които желаят да разработват и внедряват иновации, да имат по-лесен достъп до технологиите и научноизследователската инфраструктура на академичните институции. Осигуряването на държавна подкрепа за създаването на Цифрови иновационни центрове (хъбове), които ще се финансират частично по програма „Цифрова Европа“, но не изцяло, ще предостави възможности за достъп на предприятията до технологични експертни знания и експериментални съоръжения, за да се подпомогне цифровата трансформация на индустрията и държавното управление.

DESI 5. Цифрови обществени услуги

Фигура 8.23. Класация по измерение 5 Цифрови обществени услуги

	България		ЕС
	място	резултат	резултат
DESI 2020г.	23	61,8	72,0
DESI, 2019г.	23	56,5	67,0
DESI, 2018г.	23	52,5	61,8

Източник: EDPR 2020 г.

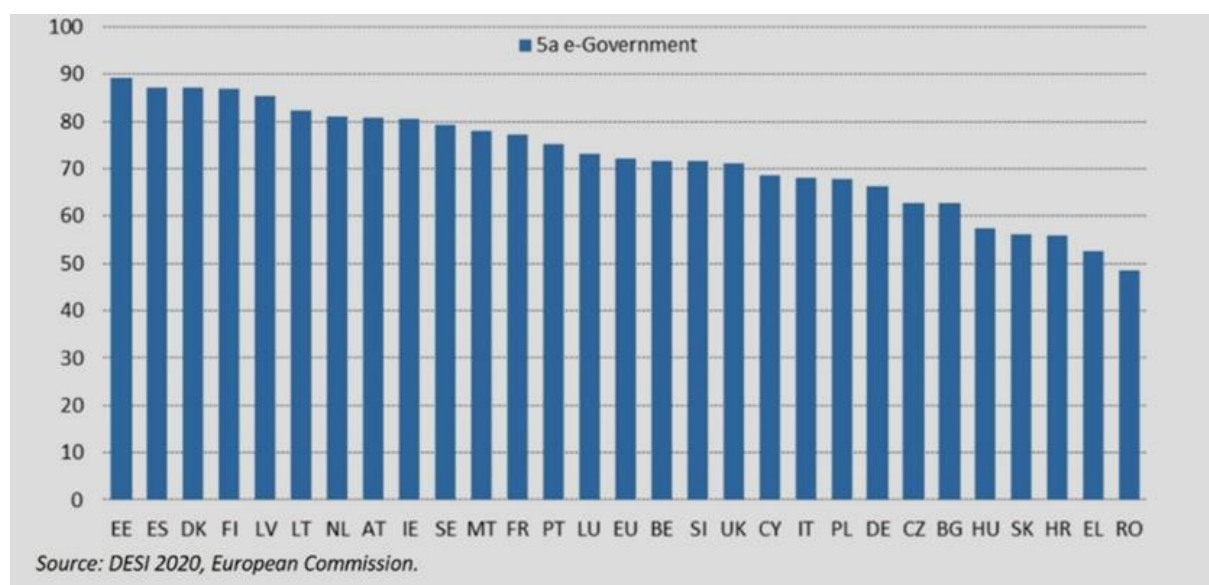
По отношение на цифровите обществени услуги България се нарежда на 23-то място, което е най-добрата ѝ позиция в общото класиране. Въпреки лекото увеличение при повечето

показатели за цифровите обществени услуги, този процес се проявява по-бавно, отколкото в другите държави от ЕС, с което цялостното класиране на страната по отношение на този измерител се запазва постоянно на тази позиция.

Относителният дял на потребителите на интернет, **подаващи формуляри онлайн** (61%) е близо до средната стойност за ЕС от 67%, но бележи застой в сравнение с предходната година, при което разликата със средната за ЕС стойност се увеличава. Основна пречка за широкото му използване продължава да бъде остарялата нормативна уредба.

Големи са разликите в стойностите на показателя за **предварително попълване на формуляри (34)** – въпреки сериозното нарастване в сравнение с предишните години, тази практика в страната е далече по-ограничена в сравнение със средните стойности в ЕС (59).

Фигура 8.24. Цифрови обществени услуги в страните от ЕС

Източник: EDPR 2020 г.

Пълнотата на онлайн услугите (79), макар и нарастваща, остава по-ниска от средната стойност за ЕС (90). През последните 12 месеца една четвърт от потребителите са използвали глобалната мрежа за взаимодействие с органите на държавната и местната власт като най-голям е дялът на лицата, които са получавали информация от уебсайт или приложение на публична институция (19.8%), следван от дела на лицата, изтеглили официални документи, формуляри, декларации, отчети и др.(12.5%) и тези, които са подавали онлайн попълнени формуляри, декларации или отчет (10.2%).

Без налична информация за предишни години, степента на **свободно достъпните данни** в страната се оценява на 57%, което също е по-ниско от средната стойност за ЕС (66%). Порталът за отворени данни е централна уеб-базирана обществена информационна система, която позволява публикуване и управление на повторно използваема информация в машинно-четим формат. Платформата е проектирана по начин, който позволява пълно извличане на публикуваната информация или на части от нея. Данните са свободно достъпни и могат да се

използват за търговски или нетърговски цели, както и за разработка на приложения на тази основа.

Страната се представя много добре в предлагането на **цифрови обществени услуги на предприятията** като подобрява резултатите си от предходните години и показателят ѝ достига 93 от 100, при средна стойност за ЕС от 88. От 2018 г. данъчните декларации за юридически лица се подават само в електронен вид. За физическите лица това е по избор, като се стимулира чрез данъчно облекчение

Фигура 8.25. Изменение във времето на измерение 5 Цифрови обществени услуги

Макар и бавно, България напредва и заема най-добрата позиция по този показател, която запазва последните години.

Единственият показател, при който разликата със средните стойности в ЕС намалява.

Източник: EDPR 2020 г.

България е постигнала значителен напредък по отношение на изпълнението на своята стратегия за развитие на електронното управление. Стратегическата рамка е налице. Държавна агенция „Електронно управление“ предоставя финансова подкрепа за изпълнение на актуализираната стратегия за електронно управление в България за периода 2019—2023 г. На централните и местните административни органи се предоставят три вида инфраструктурни услуги:

- комуникационна свързаност с единната електронна съобщителна мрежа;
- комуникационна и информационна инфраструктура под формата на компютърни услуги в държавния хибриден частен облак, както и
- съвместно предоставяне на комуникационно и информационно оборудване в центровете за данни на Държавна агенция „Електронно управление“.

Обобщени изводи и прогнозно развитие

Резултатите на България по индекса на Европейската комисия за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото са изоставащи. В категорията „човешки капитал“ резултатите на страната са под средната стойност, като общото ниво на уменията в областта на цифровите технологии сред населението е сред най-ниските в ЕС. Освен това българските предприятия се затрудняват да се възползват пълноценно от възможностите, предлагани от новите цифрови технологии - едва 7% от МСП продават онлайн (средната стойност за ЕС е 18%), 3% от МСП продават зад граница и едва 2% от техния оборот идва от търговията онлайн. България се справя сравнително добре в измерението „свързаност“, особено по отношение на ширококоразпространения достъп до свръхвисокоскоростни и мобилни широколентови мрежи.

Ерата на цифровата трансформация настъпва скоростно, с потенциал да промени изцяло бизнеса и обществото. Интеграция на новите цифрови технологии във всички сфери на бизнеса и публичния сектор води до фундаментална промяна в естеството на пазарите и продуктите, начините на производство, доставки и плащания, мащабите на капитала който функционира глобално и изискванията към човешкия капитал. Увеличава се производителността, реализират се нови идеи, технологии, нови управленски и бизнес модели и се създават нови канали за достъп до пазара, при това с относително ниски разходи.

Осигуряването на съвременни електронни услуги за бизнеса и гражданите и постигане на т.нар. цифров растеж изисква разгръщане и развитие на мрежите за достъп до високоскоростен и свръх-високоскоростен интернет. Дисбалансите по отношение на ширококолентовото покритие водят до ниско търсене и използване на интернет и електронни услуги. Факт е, че региони, които изостават в цифровото си развитие, изостават и в своето социално-икономическо развитие. Налице е риск те да останат „информационно откъснати“, което да задълбочи другите различия. Допълнителното съсредоточаване върху разпространението на ширококолентов достъп до интернет в периферните и селски райони, както и върху развитието на умения и услуги в областта на цифровите технологии ще повлияе положително на цялостната свързаност на териториалните единици в държавата.

Недостатъчните цифрови, комуникационни и предприемачески умения на гражданите и задълбочаването на проблема с недостига на висококвалифицирана работна сила във високотехнологични дейности се очертават като основните пречки пред развитието на цифровата икономика. Необходим е стратегически координиран подход с участието на всички заинтересовани страни, който да осигури актуализиране на програмите за придобиване на цифрови умения на всички нива и части от образователната система, допълнителна квалификация и преквалификация на заетите и безработните, нарастване на броя на дипломантите в областта на точните науки, технологиите, инженерството и математиката (ТНТИМ), включване на работодателите в професионалното обучение, намаляване на цифровото разделение с фокус върху социалните групи в неравностойно положение.

Цифровата трансформация на Европа, представена като „Цифров компас“, е инструмент, конкретизиращ амбициите на ЕС в областта на цифровите технологии за 2030 г., които се разгръщат около четири основни точки:

- 1) Граждани, разполагащи с цифрови умения, и висококвалифицирани специалисти в областта на цифровите технологии. До 2030 г. най-малко 80% от всички възрастни следва да притежават основни цифрови умения и в ЕС следва да има 20 милиона специалисти в областта на ИКТ, като същевременно повече такива работни места следва да се заемат от жени.
- 2) Сигурни, производителни и устойчиви цифрови инфраструктури. До 2030 г. всички домакинства в ЕС следва да имат гигабитова свързаност, а всички населени райони следва да бъдат обхванати от 5G; производството на авангардни и устойчиви полупроводници в Европа следва да достигне 20 % от световното производство; 10 000 климатично неутрални периферни

кълъстерни възела с висока степен на сигурност следва да бъдат разположени в ЕС и Европа следва да разполага с първия си квантов компютър.

3) Цифрова трансформация на предприятията. До 2030 г. три от четири дружества следва да използват компютърни услуги „в облак“, големи информационни масиви и изкуствен интелект, над 90% от МСП следва да достигнат поне базово равнище на цифров интензитет, а броят на стартиращите предприятия в ЕС, достигнали пазарна стойност от 1 милиард щатски долара, (наричани „еднорози“) следва да се удвои.

4) Цифровизация на обществените услуги. До 2030 г. всички ключови обществени услуги следва да бъдат достъпни онлайн, всички граждани ще имат достъп до своите електронни медицински досиета, а 80% от гражданите следва да използват електронни решения за установяване на самоличност (eID)

В отговор България се включва с проектното предложение **„Широкомасщабно разгръщане на цифрова инфраструктура“** в област *Цифрова свързаност* от Стълб 3: *Свързана България* от Плана за възстановяване и устойчивост.

Основната цел на проекта е изграждане на симетрични гигабитови мрежи за достъп в цялата страна. Устойчивата оптична мрежа, комбинирана с универсално достъпна мобилна мрежа, ще позволи на всеки гражданин, всеки бизнес и всяка публична институция да използва възможностите за цифровизация при равни условия в цялата страна. Основната пътна мрежа ще бъде обхваната от сигурна широколентова мобилна свързаност, която да гарантира високоскоростно покритие за основните пътища, включени в TEN-T мрежата – магистрала Тракия, Хемус, Струма, както и връзката с Румъния и Турция. Предвидените дейности включват осигуряване на високоскоростна мобилна свързаност по ключови транспортни коридори; подобряване на покритието в населените места, с фокус към периферни, слабо населени и селски райони; развитие на държавната опорна мрежа чрез изграждане на оптична свързаност до общини и с увеличаване на преносния ѝ капацитет; „зелена“ свързаност и стимулиране на потреблението. Общият планиран ресурс е 805.9 млн. лв. с период на изпълнение 2021- 2025 г.

Ефективната цифрова свързаност е основен фактор за преодоляване на цифровото разделение между регионите като се гарантира достъп до интернет на достъпни цени. Това ще подобри качеството на живот и работната среда като създаде условия за местно развитие. Информационните и комуникационните технологии и интернет са основен инструмент за развитието на икономика, основана на данни, така че разгръщането на свръхвисокоскоростна широколентова инфраструктура ще допринесе за постигането на целите, свързани с повишаване на цифровата компетентност.

За постигането на заложените цели и приоритети са необходими целенасочени инвестиции в технологично развитие, завършване на необходимата инфраструктура и гарантирана мрежова и информационна сигурност. Усилията трябва да бъдат насочени към намаляване на разходите и по-бързо и лесно разгръщане на нова инфраструктура и подобряване на съществуващата.

В предложението за Регламент на Европейския парламент и на Съвета за създаване на програмата „Цифрова Европа“ за периода 2021-2027 г. е посочено, че програмата ще се концентрира върху изграждането на широкомащабен цифров капацитет и инфраструктура като се отчитат и полезните взаимодействия с други програми на ЕС – програма „Хоризонт Европа“, Механизма за свързване на Европа и др. По Механизма за свързване на Европа (МСЕ) ще се осигури физическата инфраструктура за широколентови мрежи с висок капацитет, необходими за внедряването на цифровите услуги и технологии, предложени в програмата „Цифрова Европа“. МСЕ ще подкрепя междусекторните критични инфраструктури, които се нуждаят от подходящо ниво на киберсигурност, като по тази причина ще се разчита на разгръщания, направени по линия на „Цифрова Европа“. В бъдеще основно чрез програма „Цифрова Европа“ ще се подкрепя внедряването на цифрови услуги в области от обществен интерес.

8.4 ВОДОСНАБДИТЕЛНА И КАНАЛИЗАЦИОННА ИНФРАСТРУКТУРА

8.4.1 Водни ресурси и качество на питейната вода

Водният ресурс в България не се отчита като ограничен, тъй като дългосрочният средногодишен наличен воден ресурс на човек е над 5000 m³. Преди 1990 г. страната е близо до прага за страна с недостиг на вода, но оттогава насам водовземането за селскостопански и промишлени нужди е паднало рязко и днес като цяло България не е изправена пред воден натиск. В допълнение, през 2010 г. България включва при изчислението на пресните си водни ресурси и външния приток от р. Дунав и независимо от наблюдаваната тенденция през последните десетилетия за намаление на количеството прясна вода.

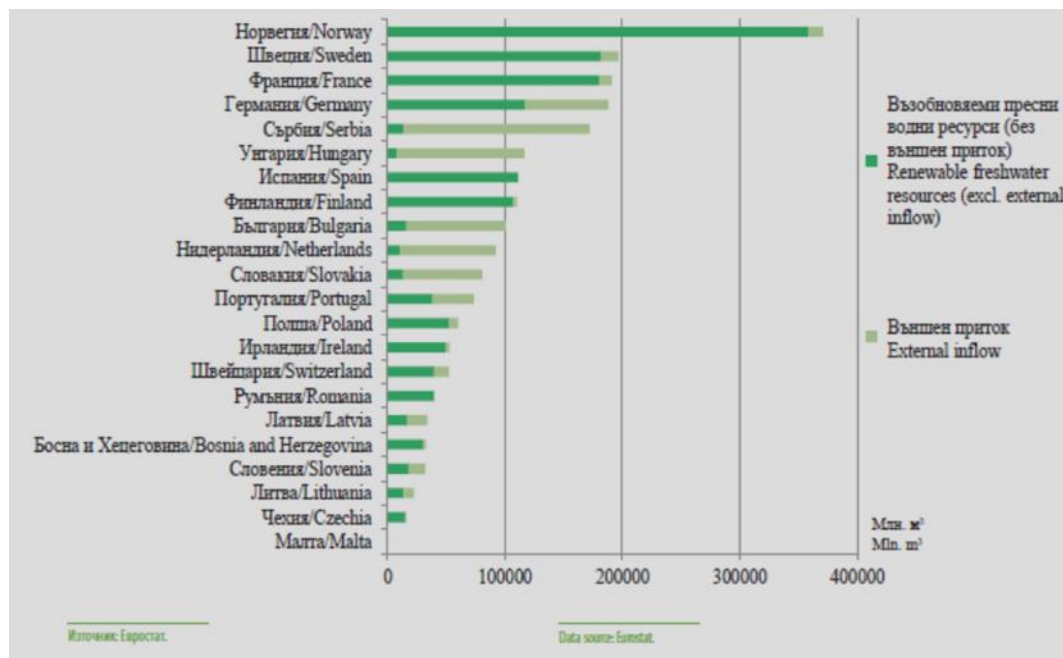
Съгласно *Националния доклад за състоянието и опазването на околната среда* (ИАОС, 2018 г.) през 2016 г. пресните водни ресурси на страната се оценяват на 102 083 млн. m³ или с 0.8% повече спрямо средномногогодишния обем (101 317 млн. m³, 1981-2016 г.). Преобладаващата част от възобновимите пресни водни ресурси на България (84.3%, средномногогодишно) се определят от външния приток, както в повечето страни от Дунавския басейн (Унгария, Сърбия, Холандия, Словакия и Хърватия) и България се отличава с относително значими пресни водни ресурси в сравнение с други европейски страни.

През 2018 г. наличните възобновими пресни водни ресурси се оценяват на 100 091,9 млн m³, което с 0.3% повече спрямо средномногогодишната норма (1981 - 2018 г.), от които външен приток от р. Дунав 75 466,6 млн m³. Намалението е значително предвид факта, че увеличението на вътрешния отток е с 50%, тъй като външният приток от р. Дунав е намален с 0,3% спрямо средномногогодишната норма (1981 - 2018 г.) и формира 75,4% от възобновимите пресни ресурси на страната⁴¹.

⁴¹ <http://eea.government.bg/bg/soer/2018/water/water1>

Въпреки намалението, България продължава да разполага с относително значими пресни водни ресурси в сравнение с други европейски страни, както по абсолютен обем, така и на човек от населението.

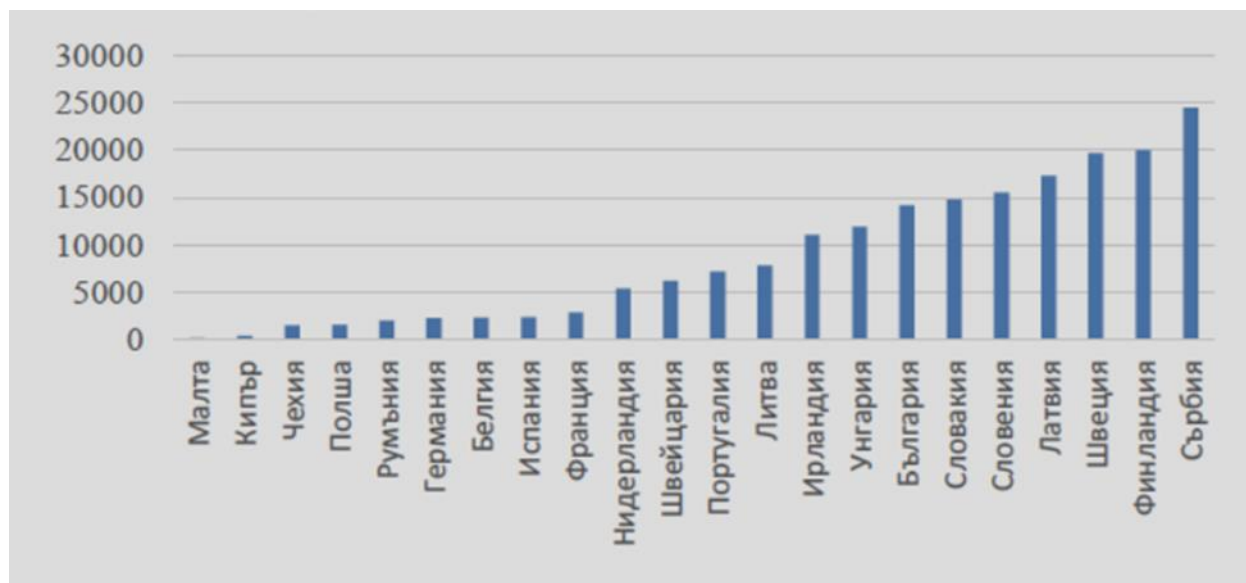
Фигура 8.26. Налични възобновими пресни водни ресурси за някои европейски страни (последни налични данни, средномногогодишни)

Източник: Евростат (env_wat_res), ИАОС

Пресните водни ресурси на човек от населението се считат за важен показател за измерване на устойчивостта на водните ресурси. Показателят разкрива различията между регионите в зависимост от гъстотата на населението, хидроложките и географските особености. Според „Световния доклад за развитието на водите“ на Обединените нации, една страна изпитва „воден стрес“, когато годишните водни ресурси спадат под 1 700 m³ на жител.

Фигура 8.27. Пресни водни ресурси средно на човек от населението (m^3 /жител) за някои европейски страни (средномногогодишни, последни налични данни)

Източник: Евростат (env_wat_res), ИАОС

Пресните водни ресурси средно на човек в България се оценяват на 14.3 хил. m^3 (1981-2018 г.), включително дунавските води и друг външен приток, а без тях -3.5 хил. m^3 .

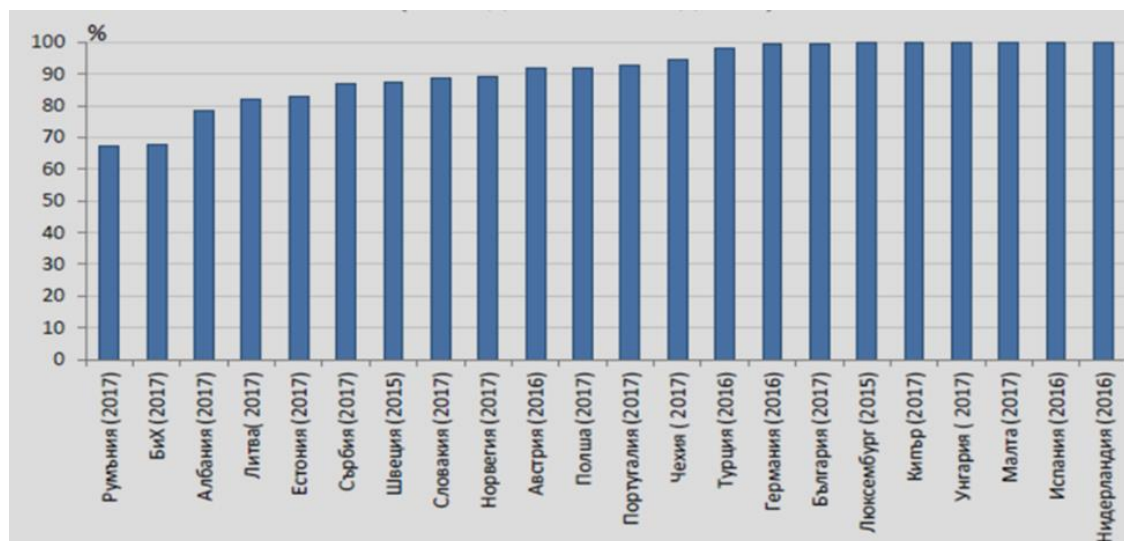
След приспадане на външния приток, възобновимите пресни водни ресурси на България се оценяват средномногогодишно на 24 147 млн. m^3 , неравномерно разпределени на територията на страната, което е една от причините за воден режим на определени места в периоди на сезонно засушаване.

Индексът на експлоатация на водни ресурси показва, че в периода 2000 – 2018 г. няма стрес върху водната екосистема на Република България. Недостиг на вода може да се наблюдава в определени райони с недостатъчни ресурси, висока гъстота на населението и интензивни промишлени дейности, както и други фактори.

8.4.2 ВОДОСНАБДИТЕЛНА ИНФРАСТРУКТУРА И КАЧЕСТВО НА УСЛУГИТЕ

Достъп до водоснабдителни услуги има почти цялото население в България. Посредством групови селищни водоснабдителни системи е осигурен достъп до питейна вода на 99.4% от населението на страната (2019 г.) и в това отношение България има по-добър показател в сравнение с много други страни от ЕС.

Фигура 8.28. Дял на населението, свързано с обществено водоснабдяване за някои европейски страни (последни налични данни)

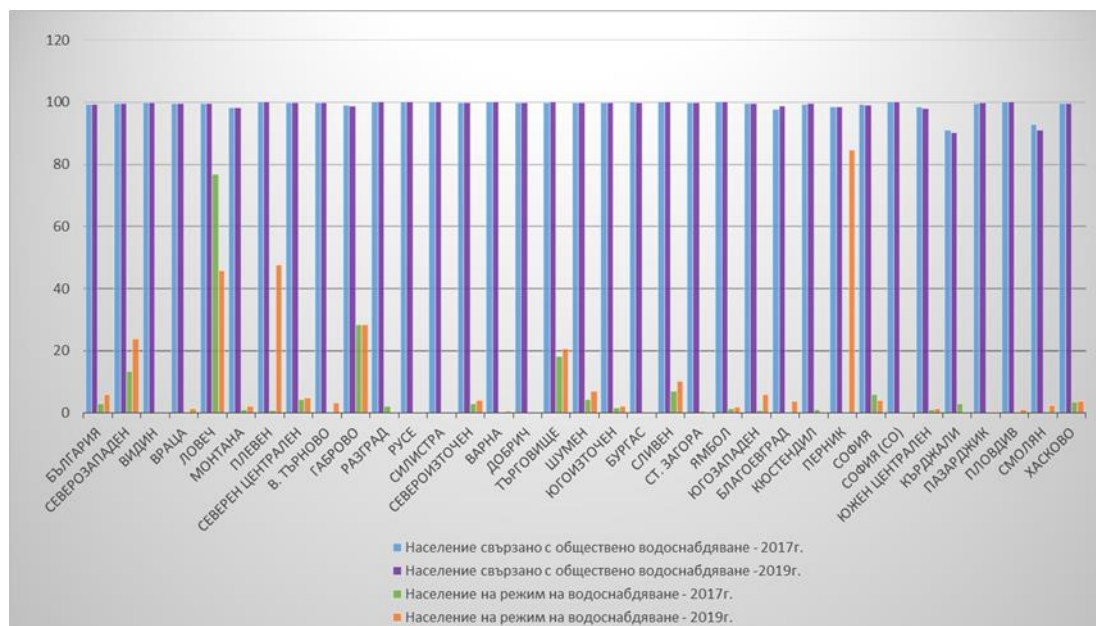

Източник: Евростат, ИАОС

Във всички области в страната достъпът до водоснабдяване е близо 100%. Само населението в Кърджали, Смолян и в по-малка степен в Благоевград не разчитат напълно на централизирано водоснабдяване, поради значителния брой на хората, живеещи в малки и пръснати агломерации с по-малко от 2 000 е.ж. Наблюдава се и сезонен недостиг на вода в някои области, но независимо от това, обхватът в България остава много по-висок отколкото в повечето други страни от ЕС.

Прекъсването на водоснабдяването като жизнено важен ресурс силно влошава качеството на живот на населението, но при стечение на неблагоприятни обстоятелства в някои населени места се налага сезонен **режим на водоснабдяване**. След предприетите мерки през 2018 г. (област Ловеч вече няма режим) населението с режим на водоснабдяване намалява до 1% (при 3% предишната година), но през 2019 г нараства два пъти спрямо 2017 и достига 6%. Редица населени места в областите Плевен, Ловеч, Габрово, Търговище и по-малко в област Сливен продължават да търпят ограничения, но най-драстичен е режимът в Перник, достигайки 84.5%.

Фигура 8.29. Дял на населението, свързано с обществено водоснабдяване и режим на водоснабдяване по области 2017 г. и 2019 г. - %

Източник: НСИ, обработка НЦТР

Освен влошаване на жизнения стандарт на населението, по време на воден режим се увеличава броят на аварията от честото спиране и пускане на водата и като цяло не се отчита значителна икономия на вода. Тези режими в повечето случаи са вследствие или на спиране работата на водопроводната мрежа (поради постоянните аварии), или на сезонното засушаване, или на това, че тези места нямат денонощни изравнители на водните количества (напорни резервоари). Възможностите за отстраняване на режима на водоподаване са да се реконструират съществуващите резервоари, където е възможно, или да бъдат изградени нови такива, които да осигурят необходимите за задоволяването на питейно-битовите нужди водни количества.

Освен непрекъснатост на водоподаването, от първостепенно значение за общественото здраве и качеството на живот на населението, е осигуряването му с безопасна и съответстваща на нормативните изисквания питейна вода. По отношение на **качеството на питейната вода** в по-големите водоснабдителни системи, България заема добра позиция при сравнение с другите европейски страни. Според доклад за качеството на питейната вода в Европейския съюз, България постига нива на съответствие от 95-100% и по трите вида параметри (микробиологични, химични и радиологични характеристики).

Прегледът на обобщените данни от провеждания от РЗИ контролен мониторинг на качеството на водата за питейно-битови цели показва, че през 2018 г. общото съответствие с изискванията се запазва на сравнително високо ниво – 98,4%. и е сравнимо с това през предходните няколко години, но съществуват специфични проблеми с качество на водата в малките зони на водоснабдяване.

Постигането на съответствие с Директива 98/83/ЕО на Съвета (Директива за питейната вода) налага все по-голямо внимание към качеството на питейните води.

Като цяло качеството на питейната вода за страната е сравнително добро и се запазва на равнището от последните години. Въпреки това, в редица административни области на страната с години продължават да се регистрират отклонения по някои здравно значими химични показатели, с което питейната вода може да стане значим фактор, със съществен негативен принос към общата експозиция на населението, в т.ч. и на съответни уязвими групи от него, ако не се спазват указанията на здравните власти.

Най-широко разпространени остават отклоненията по показател *нитрати* в сравнително голям брой - 318, предимно малки зони на водоснабдяване, преобладаващо в райони с развито земеделие и животновъдство. Давността на проблема е от десетилетия, като най-засегнати са водоснабдителни зони в областите В. Търново, Бургас, Ямбол, Плевен, Шумен, Хасково, Варна, Ст. Загора, Ловеч, Разград, Добрич, Русе, Търговище, Пловдив, Пазарджик, Враца и Сливен, при това в около 60% от засегнатите зони отклоненията имат сравнително постоянен характер.

С по-малък териториален обхват са устойчивите отклонения по:

- *хром* - в установен брой предимно малки зони в областите Плевен (17 зони) и Монтана (5 зони). Дължат се на естествено обусловено по-високо естествено съдържание на хром във водоизточниците и отсъствие на коригиращи мерки.

- *естествен уран* е установен в ограничен брой зони в области Хасково, Пловдив, Благоевград, Перник, Сливен, и се дължи преди всичко на повишено съдържание на уран от естествено или антропогенно обусловени причини (в близост до бивши уранодобивни обекти).

Установените несъответствия по отделни *микробиологични параметри* са сравнително по-чести в по-малки зони на водоснабдяване – индикация за недобра водоснабдителна практика, респ. неефективен и непостоянен режим на дезинфекция на водата, и/или за амортизирана водоразпределителна мрежа и чести аварии.

Несъответствия с изискванията за качество на питейните води продължават да се установяват и по показатели от групата на индикаторните, които не водят до създаване на пряк здравен риск, но са показател за проблеми във водоснабдителните системи и обработката на водата, могат да влошат органолептичните качества на водата и да доведат до индиректен здравен риск, например при ползване на вода от нерегламентирани водоизточници. Такива отклонения се констатира по показателите:

- *манган* - в 51 предимно малки зони на водоснабдяване, в област Хасково и в по-малка степен в областите Габрово, Пловдив, Стара Загора, Плевен. Особено остър, с наложени ограничения за употреба на питейната вода, остава този проблем в зони на водоснабдяване Брягово, Николово, Симеоновград, Българин, Широка поляна, Сталево в област Хасково и е свързан с естествените условия, при които се формират водите.

- *желязо* – в 24 зони на водоснабдяване, най-често в зони с несъответствия по манган, като в област Хасково или преходно във водоснабдителни зони в други области, като София (Столична община), Варна, Добрич, Смолян, Габрово, В. Търново, Стара Загора и др.

- *органолептични показатели* (най-често мътност, по-рядко - цвят, мирис, вкус). В някои случаи отклоненията са свързани с наднормени количества на желязо и манган в подаваната вода, а в други с липса на пречистване на водата от повърхностни водоизточници или често аварийни водоснабдителни мрежи на населените места и др.

Най-често установявани причини за констатираните отклонения са:

- липса на пречиствателни станции и съоръжения за пречистване на питейни води и/или използване на водоизточници с природно обусловено наднормено съдържание на някои елементи, като манган, флуор, арсен без съответно пречистване на водата;
- липса на санитарно-охранителни зони около водоизточниците или неспазване на режима на ограничения и забрани в тях;
- остаряла, амортизирана и често аварийна водопроводна мрежа в населените места, в по-голямата си част изградена и въведена в експлоатация през 60-те и 70-те години на миналия век, включваща все още етернитови (азбестоциментови) водопроводи и неефективна и непостоянна дезинфекция на водата поради липса на подходяща апаратура за правилно и непрекъснато дозиране на дезинфектантите;
- неправилно използване на азотни минерални торове в разрез с добрите земеделски практики, неспазване на изискванията по отношение събирането, съхраняването и обезвреждането на торовия отпадък в животновъдството, липса на канализация и съоръжения за пречистване на фекално-битовите отпадъчни води в по-малките населени места;

В допълнение, въвеждането макар и временно на режимното водоснабдяване, особено през лятото и есента в предимно малки населени места в страната, също води до влошаване качествата на подаваната питейна вода.

Остарялата, амортизирана и често аварийна водопроводна мрежа е причина не само за влошаване параметрите на водните услуги (непрекъснатост на водоподаването и качество на питейната вода), но преди всичко за огромните **загуби на вода**, по който показател България е първенец в Европа.

Въпреки че потреблението на вода в страната е значително по-малко в сравнение със средните данни за ЕС, количеството добита вода е почти двойно по-голямо в сравнение с други страни, което показва неефективно използване и *разхищение на ресурсите от питейна вода*, дължащо се до голяма степен на амортизацията на водопреосната мрежа, която на места се нуждае от цялостна подмяна. В последните години *загубите на вода* при преноса до крайните потребители са средно около 60%, което далеч надхвърля обичайните загуби в развитите страни от ЕС, където този процент варира в границите до 20%.

Докладът на КЕВР “Сравнителен анализ на ВиК сектора в Р България” от 2018 г.⁴² проследява качеството на предоставяните услуги от ВиК операторите, който показва тревожно високи загуби в териториите на областите Добрич (86%), Шумен, Сливен (над 80%), Перник и Монтана (над 75%). През 2019 г. се регистрират продължаващи високи загуби на вода в тези проблематични зони, които на места дори нарастват, макар и незначително.

Докладът на КЕВР от 2020 г.⁴³ отчита запазване на тенденцията за високи загуби в тези области, като регистрираното намаление през 2019 г. в областите Разград и Кюстендил вече не се отчита и загубите се връщат на предишните си по-високи нива, в Перник – също. Единици са общините със загуби под 40%. Констатираните загуби на вода са изключително големи и се дължат основно на физически течове – както видими, така и скрити, както от водопроводната мрежа, така и по кранове, връзки, резервоари и в различните шахти. Големи обеми вода се губят също за изпразване и пълнене на водопроводната мрежа при аварии, поради факта, че тя е недобре конструирана и/или преоразмерена, а граничните кранове между хидравличните зони не работят достатъчно добре.

Сериозен проблем е наличието на неравномерно хидравлично налягане (високо или ниско) в отделни зони на водопроводната мрежа. Причини за високото налягане са голяма денивелация между резервоарите и захранващата територия; директни свързвания (водоподаване) към високонапорни транзитни тръбопроводи; липса на регулатори за намаляване на налягането; преоразмерени помпени станции, хидрофори и съответно – водопроводната мрежа. Ниско налягане се получава вследствие на по-малки диаметри или преоразмерени мрежи, захранващи много потребители, което води до големи загуби на налягането, особено в крайградските вилни зони; строителство в близост до резервоарите, където поради липса на денивелация не може да се осигури нужният статичен напор; многобройни течове по водопроводната мрежа.

8.4.3 КАНАЛИЗАЦИОННА СИСТЕМА И ПРЕЧИСТВАНЕ НА ОТПАДЪЧНИ ВОДИ

Изградеността на канализационната мрежа в България изостава несравнимо с водопроводната, изградена в страната. Степента на отвеждане на отпадъчните води в сравнение с други европейски страни е една от най-ниските, видно от следващата графика- (74.7% за 2013 г.) и слабо нараства до 76% за 2017 г. и 76.4% за 2019 г. (последни данни на НСИ).

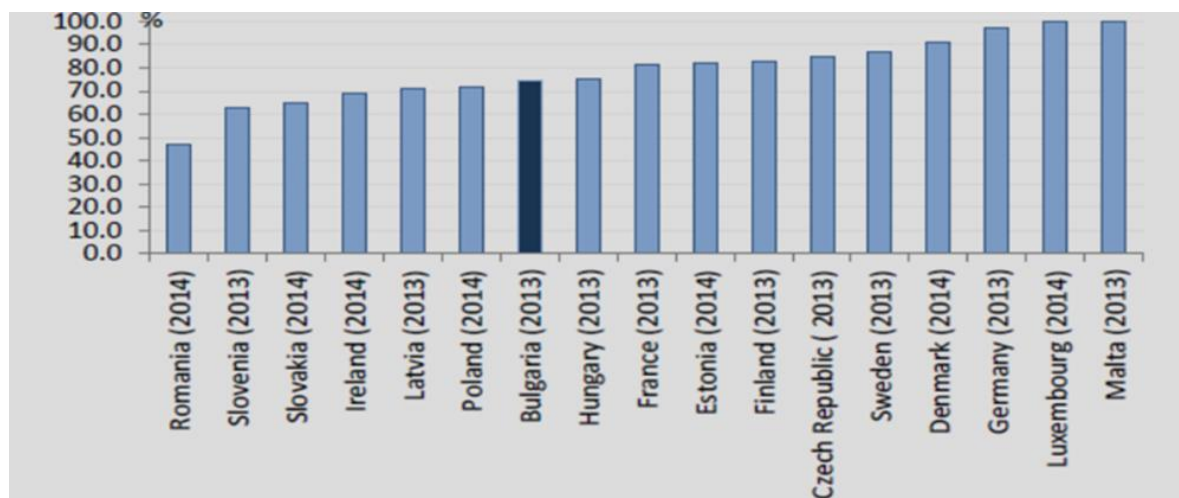
В национален мащаб, 12% от населението, което живее в населени места с повече от 2 000 е.ж., трябва да бъдат свързани към канализационната мрежа, за да се отговори на изискванията на Директивата за пречистване на градски отпадъчни води (ДПГОВ)⁴⁴. ДПГОВ изисква отпадъчните води от агломерации с повече от 2 000 е.ж. да се отвеждат и всички отведени отпадъчни води да се пречистват.

⁴² http://www.dker.bg/uploads/documents/vik/sravnitelen_analiz_vik_18.pdf

⁴³ https://www.dker.bg/uploads/documents/vik/prot_257_20.pdf 6

⁴⁴ <https://www.mrrb.bg/bg/strategiya-za-razvitie-i-upravlenie-na-vodosnabdyavaneto-i-kanalizaciyata-v-republika-bulgariya-2014-2023-g/>

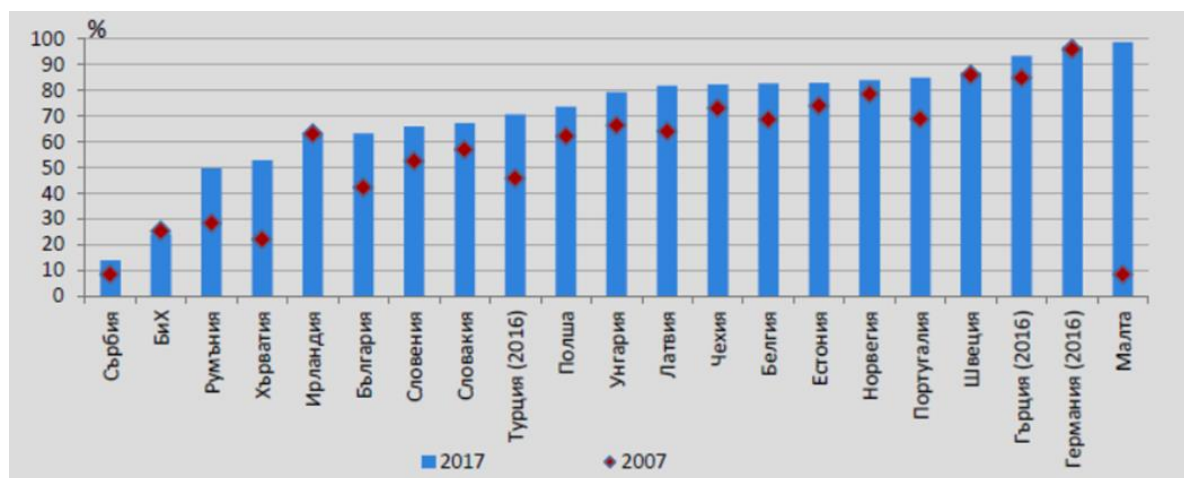
Фигура 8.30. Население, свързано с обществена канализация за някои европейски страни (последна налична година)

Източник: Евростат, ИАОС 2020 г.

По отношение на присъединяването към **пречиствателни станции за отпадъчни води**, България е изправена пред още по-голямо предизвикателство и изостава значително от много от европейските страни.

Фигура 8.31. Население, свързано със селищни пречиствателни станции за някои европейски страни (последна налична година)

Източник: Евростат

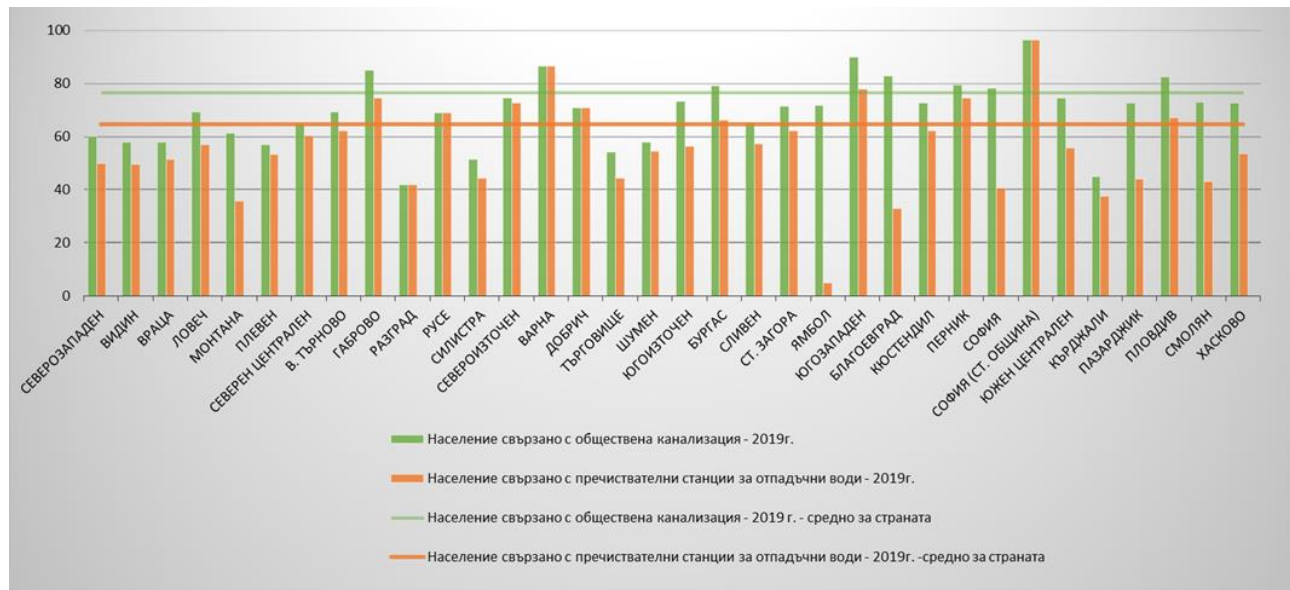
От 56.4% през 2013 г., свързаното с ПСОВ население в страната нараства до 62.3% през 2015 г., но след това темпът се забавя и този дял нараства незначително до 64.6 % през 2019 г.

За да отговори на **изискванията на Директивата за пречистване на градски отпадъчни води (ДПГОВ)**, България трябва да увеличи нивата на покритие с услуги за отвеждане и пречистване на отпадъчните води спрямо сегашните нива, които са съответно 76.4% и 64.6% при това със значителни териториални диспропорции.

В областите Разград и Кърджали отвеждането и пречистването на отпадъчните води обхваща по-малко от половината население, сходна е ситуацията и в област Силистра. В област Ямбол пречистване практически липсва (съгласно последните данни от НСИ за 2019 г.), но втората фаза на "Интегриран проект за водния цикъл на град Ямбол - изграждане на ГПСОВ и довеждащ колектор, разширение и реконструкция на канализационната и водопроводна мрежа на град Ямбол“ през 2020 г. е приключила. В област Благоевград не се пречистват водите, обхванати от канализация за почти 50% от населението; не се пречистват и голяма част (30-40%) от обхванатите с канализация отпадъчни води в областите София, Пазарджик и Смолян.

Основното предизвикателство, породено от демографските тенденции, е как да се планира отвеждането и пречистването на отпадъчните води в малките населени места, с разпръснато население, и особено в онези населени места, в които се очаква спад на населението и стопанската дейност през следващите десетилетия. Според изискванията на ДПГОВ, за агломерации, които към момента наброяват повече от 2 000 е.ж. трябва да се осигури отвеждане и пречистване на отпадъчните води, независимо от демографските прогнози. Но директивата съдържа разпоредба, позволяваща прилагане на индивидуални подходящи системи, на местата, в които отвеждането би било прекомерно скъпо или не би донесло очакваните екологични ползи.

Фигура 8.32. Дял на населението, свързано с обществена канализация и пречиствателни станции по области (31.12.2019 г.)

Източник: НСИ, обработка НЦТР

В България сега единствената законна алтернатива на централната канализация в страната е изграждането на водоплътни изгребни ями. Те осигуряват високо ниво на опазване на околната среда, ако редовно се изпразват и ако съдържанието им се транспортира и депонира в добре работещи пречиствателни станции за отпадъчни води. Изпълнението на това решение в стриктно съответствие с наредбите, също е свързано с много високи експлоатационните разходи.

Обобщени изводи и прогнозно развитие

Като жизнено важна услуга, централизираното водоснабдяване е осигурено почти за всички населени места в страната, с което България е по-напред от редица европейски страни. Изолираните проблеми с качество на водата, предимно в малките зони на водоснабдяване, се дължат основно на липсата на пречиствателни съоръжения за питейни води (ПСПВ), остаряла водопреносна мрежа за повърхностните водоизточници, както и липса на санитарно-охранителни зони около водоизточниците и/или неспазване на режима на ограничения и забрани в тях.

Най-сериозният проблем е изключително високото ниво на загуби на вода, което е сред най-високите в Европа. Въпреки че потреблението в страната е значително по-малко в сравнение със средните данни за ЕС, количеството добита вода е почти двойно по-голямо в сравнение с други страни, което показва неефективно използване и разхищение на ресурсите от питейна вода, дължащо се преди всичко на амортизацията на водопреносната мрежа. В последните години загубите на вода при преноса до крайните потребители са средно около 60%, което далеч надхвърля обичайните загуби в развитите страни от ЕС, където този процент варира в границите до 20%.

С оглед *намаляване броя на аварияте и загубите на вода* е необходимо да се реконструират магистралните водопроводи и разпределителната водопроводна мрежа, защото преобладаващата част от действащите мрежи и съоръжения са въведени в експлоатация преди 1980 г. и са изградени от материали (преобладаващо етернитови и стоманени тръби), чийто срок на годност е изтекъл. На много места е необходима и пълна подмяна. В голяма част от водопроводната мрежа нивото на корозия или натрупвания на отлагания е значително, което обуславя рисковете за качеството на водата.

За *отстраняване режима на водоподаване* е необходимо да се реконструират съществуващите резервоари или да бъдат изградени нови такива, които да осигурят достатъчно водни количества за задоволяването на питейно-битовите нужди. В някои случаи ще се наложи изграждане на нови водоизточници със съответните довеждащи водопроводи.

За постигане на съответствие с Директивата за питейната вода ще бъдат предприети комплексни мерки⁴⁵ за решаване проблемите с качеството на питейните води, свързани с:

- търсене и разкриване на нови водоизточници, създаване на връзки между зони на водоснабдяване, където е необходимо, с оглед недопускане отклонения в качеството на водата, подавана за питейно-битови цели;
- актуализиране на санитарно-охранителните зони около водоизточниците и засилен контрол върху спазването на забраните и ограниченията в тях от страна на водоснабдителните дружества и контролните органи;

⁴⁵ <http://eea.government.bg/bg/soer>

- реконструкция и модернизация на водоснабдителните мрежи и съоръжения на населените места, изграждане на нови станции за пречистване на питейни води и осигуряване на съвременни технически средства за дезинфекция на водата и контрол на процеса;
- подобряване на контрола върху спазване правилата на добрата земеделска практика и други мерки с цел недопускане замърсяването на водите с нитрати от земеделски дейности; реализиране на програми за обучение на фермерите - важна предпоставка за недопускане замърсяването на питейните води с нитрати и пестициди; въвеждане на задължителен характер на правилата за добра земеделска практика във вододайните зони.

Процесът на *отвеждане и пречистване на отпадъчните води* изостава. В сравнение с други европейски страни степента на отвеждане на отпадъчните води в България е една от най-ниските. Още по-голямо предизвикателство пред страната е пречистването на отпадъчните води.

Въпреки два пъти увеличения брой ПСОВ за периода 2013-2019 г., все още съществуват области, където практически липсва пречистване. В най-често срещания случай ПСОВ обхващат водите на областния град и на съседните му населени места. В населените места извън областния център по правило отпадъчните води не се пречистват и директно се заустват в реки или дерета. С изключение на новоизградените модерни и модернизирани стари пречиствателни станции, състоянието на ПСОВ е проблематично. Повечето от тези инсталации имат проблеми с биологичното стъпало на пречистване.⁴⁶

Освен **изграждане на много нови канализационни системи** за обхващане на повече населени места, се налагат и редица реконструкции. Особено в случаите, когато има липса на съответствие между степента на изграденост на канализационната мрежа и проводимостта на главните колектори с капацитета и изградеността на ПСОВ. Ново изграждане е необходимо и при мрежите с изтекъл срокът на амортизация и висок процент на инфилтрация на чужди води (течове от загуби на вода, подпочвени и дренажни води). Почти навсякъде в страната канализационната система е от смесен тип, което също води до проблеми, особено при обилни валежи.

Необходимо е *ускорено въвеждане на нови ПСОВ* за пречистване на вече обхванатите от канализация отпадъчни води, но успоредно с това е необходимо и преосмисляне на цялостната технология на пречистване на водите, която е доста остаряла и не отговаря на съвременните изисквания.

Централизираното отвеждане и пречистване на отпадъчните води в малките населени места, с разпръснато население, и особено в които се очаква спад на населението и стопанската дейност не може да бъде икономически обосновано. Директивата ДПГОВ съдържа разпоредба,

⁴⁶ Националната стратегия за управление и развитие на водния сектор (НСУРВС) в Република България <https://www.moew.government.bg> › file › NSURVS

позволяваща прилагане на индивидуални подходящи системи на подобни места, но в някои случаи тези нецентрализиранни канализационни системи оказват значителен натиск върху водните тела.

За една четвърт от територията на ЕС (24%) не се изисква по-строго пречистване. Необходимостта от по-строго пречистване (т.е. дали зоната е чувствителна) се определя на национално равнище. ДПГОВ постановява, че равнището на пречистване, което се изисква, зависи от чувствителността на водното тяло, в което се заустват отпадъчните води. България определя цялата си територия като чувствителна, което е свързано с по-строги изисквания и затова общите необходими инвестиции за осигуряване на съответствие с ДПГОВ, включващи канализационни системи и пречиствателни станции, в страната се определят като 40 евро/жител/година, при средна стойност за ЕС 36 е/ж/г.

Планирането и реализирането на инвестиции във ВиК инфраструктурата с отчитане нуждите на ВиК системите и съоръжения за териториите в тяхната цялост се извършва чрез Регионалните прединвестиционни проучвания (РПИП), които се разработват в отговор на изискванията за прилагане на регионален подход при планирането и реализирането на инвестиции от европейските структурни и инвестиционни фондове, с цел гарантиране на ефективното развитие и функциониране на инфраструктурата, целесъобразното насочване на финансовия ресурс, икономии от мащаба и устойчивост на системите в дългосрочен период.

Допълнително се предприемат и дейности за развитие и укрепване на институционалната среда и капацитет за ефективно управление на ВиК отрасъла и предоставяне на качествени ВиК услуги в съответствие с изискванията на европейското законодателство и международните практики.

Приетият на 31 март 2021 г. от МС **„Национален инвестиционен план за водоснабдяване и канализация“** е насочен към постигне съответствие с изискванията на Директива 91/271/ЕИО за пречистването на градските отпадъчни води и на Директива 98/83/ЕО за качеството на водите, предназначени за консумация от човека, както и поддържане на устойчивото функциониране на изградената ВиК инфраструктура в дългосрочен план.

Националният план за ВиК е изготвен в изпълнение на заложеното изискване в рамките на тематичните отключващи условия за средствата от Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд+ и Кохезионния фонд за програмен период 2021-2027 г. В инвестиционния план е направена индикативна оценка на инвестициите, които са необходими за **постигане на съответствие с двете директиви**, като агломерациите и населените места, където следва да се насочат средствата, са подредени по приоритет на база на приети критерии. Посочени са и потенциалните източници на публично финансиране.

9 ОКОЛНА СРЕДА И РИСК ОТ ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ

9.1 СЪСТОЯНИЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

9.1.1 КОМПОНЕНТИ И ФАКТОРИ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Атмосферен въздух

Ангажиментите на България по Директива 2001/81/ЕО и по Гьотеборгския протокол към Конвенцията за трансгранично замърсяване на въздуха на далечни разстояния (КТЗВДР) за нивата на емисиите на SO₂, NO_x, NMVOC и NH₃ за 2018 г. са изпълнени.

Таблица 9.1. Емисии на вредни вещества в атмосферния въздух от антропогенни източници (без природа) и международни ангажименти на България, kt

Атмосферни замърсители	Емисии	Ангажимент по Директива 2001/81/ЕС	Ангажимент по Гьотеборгски протокол към КТЗВДР	Цели на Национална програма, 2007 г.		
				2010.	2015	2020
SO _x (като SO ₂)	89	836	856	380	300	250
NO _x (като NO ₂)	97	247	266	247	247	247
NMVOS	73	175	185	175	175	175
NH ₃	45	108	108	108	108	108

Източник: ИАОС, Национален доклад за състоянието и опазването на околната среда – 2020 г.

От представените в таблицата данни е видно, че към 31.12.2018 г. общите нива на емисиите на SO₂, NO_x, NH₃, NMVOC са значително по-ниски от ангажиментите на страната, съгласно Директива 2001/81/ЕО, Гьотеборгския протокол към КТЗВДР и целите по Националната програма за 2020 г. и продължават да намаляват и през 2018 г.

В Р. България населението, изложено на наднормени нива на ФПЧ₁₀, е значително над средното за Европа (13 – 19% за периода 2015 – 2017 г.), като достига 65.10% от населението в страната. През 2018 г. процентът на населението в страната, подложено на наднормено замърсяване от ФПЧ₁₀, е по-малък в сравнение с 2017 г. с около 13%.

През 2018 г. населението в страната не е изложено на нива на озон над краткосрочната целева норма, докато за страните-членки на ЕС делът на населението, което живее при наднормени нива на озон е от 12% до 29% за периода 2015 - 2017 г. Трябва да се има предвид, че хората в извънградски области са изложени на по-високи нива на озон, отколкото хората, живеещи в градовете.

По отношение на азотния диоксид в Република България няма население, живеещо при нива на замърсяване над средногодишната норма. В Европа за периода 2015-2017 г. то е между 7% и 8%. Населението живеещо в близост до натоварени транспортни артерии и възли е изложено на по-високи нива на замърсяване с NO₂, в сравнение с населението в периферните части.

Около 40% е населението, живеещо при нива на замърсяване над целевата норма за бензо(а)пирен, докато за страните в ЕС процентът е от 17-20% за периода 2015-2017 г. През

2018 г. процентът на населението, засегнато от наднормени нива на бензо(а)пирен в Република България, е по-малък в сравнение с 2017 г.

През 2018 г. населението в страната не е изложено на нива на серен диоксид над допустимата средноденонощна норма. В Европа за последните пет години няма население (под 0.5%), живеещо при нива на замърсяване над нормата.

Води

През последните десетилетия се увеличава общият обем на регистрирания повърхностен отток за страната спрямо средномногогодишните обеми на оттока.

През периода 1996-2017 г. се наблюдава запазване на тенденцията за подобряване на качеството на повърхностните води, най-изразена по отношение на основните физико-химични показатели. Направената през 2017 г. оценка на основните физико-химични показатели, поддържащи биологичните елементи за качество, показва, че голяма част от обследваните пунктове попадат в категорията отлично-добро състояние. Въпреки тази тенденция все още има водни тела определени в риск, като за подобряване на състоянието им са изготвени програми от мерки за достигане на добро екологично състояние.

През периода 1997-2018 г. се запазва тенденцията, наблюдавана през последните години за подобряване на качеството на водите. Въпреки тази тенденция все още има водни тела определени в риск, като за подобряване на състоянието им са изготвени програми от мерки за достигане на добро екологично състояние.

Концентрациите на O₂ (разтворен кислород), NH₄-N (Амониев азот), N-NO₃ (Нитратен азот), БПК₅ (Биохимична потребност от кислород) и PO₄-P (Ортофосфати) показват намаляване на нивата си от предходни години. Леко повишаване има при ХПК (химична потребност от кислород) през 2017 г. година, през 2018 г. има понижение в концентрациите в страната.

През 2018 г. се наблюдава запазване на тенденцията за подобряване качеството на повърхностните води в Република България по отношение на основните физико-химични показатели, както в краткосрочен, така и в дългосрочен план. Направената оценка на индикативните основни физико-химични показатели, поддържащи биологичните елементи за качество, показва, че голяма част от обследваните пунктове попадат в категорията отлично-добро състояние.

В периода 1997–2018 г. се наблюдава постепенно подобряване на качеството на подземните води за по-голяма част от показателите.

През 2018 г. процентът на пунктовете, в които се установяват наднормени стойности на средногодишните концентрации на нитрати е 11.5% от общия брой пунктове за страната, което е по-ниско в сравнение с 2017 г. (12.4%), 2016 г. (13.93%) и 2015 г. (14.37%). Установените превишения на СК за нитрати са главно в пунктове, привързани към най-плитките кватернерни или кватернерно–неогенски подземни води. От общо 169 подземни водни тела, замърсявания с нитрати са установени в 41 от тях. Те са главно в пунктове, привързани към най-плитките подземни води – кватернерни, неогенски и палеогенски отложения. Съдържанието на тежки

метали в подземните води за този 20 годишен период показва единични превишения, в повечето случаи непостоянни във времето.

От наблюдаваните дванадесет водни тела за състоянието на крайбрежните води по отношение на физикохимичните елементи за качество през 2018 г., пет са оценени в добро състояние, а три водни тела са оценени в умерено състояние.

Почви

В периода 2005-2018 г. почвите в страната са в добро екологично състояние по отношение на запасеност с биогенни елементи (органично вещество).

През 2018 г. тенденциите в засоляването на почвената покривка се запазват, а именно - в някои от пунктовете се установява намаляване на съдържанието на обменен натрий и понижаване на почвената реакция (рН).

Темпът на нарастване на почвеното запечатване в Република България в сравнение с другите европейски страни е по-нисък. Процесите на почвено запечатване са по-силно изразени в крайбрежните и курортните селища, където строителството бележи най-висок ръст в страната.

В периода 2016 - 2018 г. засегнатите площи от плоскостна водна ерозия и почвени загуби остават относително постоянни. В сравнение с предходната година през 2018 г. се наблюдава слабо увеличаване на интензитета на плоскостната водна ерозия.

През 2018 г. се наблюдава слаба промяна в средногодишния интензитет на плоскостната водна ерозия. Оценката за средногодишните загуби на почва от ерозия през годината възлиза на 59 млн. тона, която се проявява в различна степен и интензитет в зависимост от начина на земеползване. През 2018 г. териториите със земеделски земи, които имат слаб ерозионен риск са 3 650 449 ha, тези с умерен и висок риск са съответно 1 729 017 ha и 564 758 ha. В това число само в нивите площите със слаб ерозионен риск са 2 622 685 ha, със среден 1 020 606 ha, а с висок 283 389 ha.

Средногодишният интензитет на плоскостната водна ерозия на земите със земеделско предназначение варира от 7,5 t/ha/y при пасищата; 7,4 t/ha/y при нивите; 9,9 t/ha/y при площите заети с други видове селскостопански култури, като достига 19,1 t/ha/y при трайните насаждения. С много слаб ерозионен риск са едва 14,8% от трайните насаждения.

През периода 2005 – 2018 г. почвите в страната са в добро екологично състояние по отношение на замърсяване с тежки метали, металоиди и устойчиви органични замърсители: полиароматни въглеводороди (ПАВ), полихлорирани бифенили (ПХБ) и хлорорганични пестициди.

За условията в Р. България е необходимо вземането на неотложни мерки за подобряване на условията за поддържане оптимална влажност на почвата по-продължително време през вегетационния период чрез прилагане на съобразени с резултатите от научните изследвания у нас решения за преодоляване на последствията от промените на климата.

Радиационна среда

През последните години няма промяна в радиоактивната обстановка. Националната автоматизирана система за непрекъснат контрол на радиационния гама-фон не е регистрирала стойности на радиационния гама-фон, различни от естествените и през 2018 г. Не е наблюдавана тенденция за повишаване на обемната специфична активност на естествените и техногенни радионуклиди в атмосферния въздух.

При наблюдението на радиационното състояние от фоновия мониторинг за необработваеми почви, не са констатирани изменения над характерните за съответните райони стойности на специфичната активност на естествените и техногенни радионуклиди. В повърхностните водни тела и седименти в страната, не са установени замърсявания с естествени и техногенни радионуклиди. В районите на потенциални замърсители не е установено разширяване на засегнатите от предишната дейност терени.

В районите с потенциални замърсители през 2018 г. са установени превишения в областите Благоевград, София, София-град, Перник, Бургас, Стара Загора и Хасково. Те са свързани предимно с преустановена добивна дейност.

Шум

През последните години нивата на шум в по-голямата част от изследваните пунктове надвишава граничните стойности за съответните населени територии. Почти 90% от въздействията върху здравето, свързани с шума, се дължат на шума от уличното движение. Трафикът по високоскоростните магистрали на големите градове в пиковите часове достига 2000 - 3000 превозни средства на час. С утежнена акустична среда през 2018 г. остават големите градове в страната с ниво на измерен шум от 68 до 77 dB(A): София, Пловдив, Перник, Варна, Бургас, Стара Загора, Хасково и други. Няма пунктове с ниво над 77 dB за разлика от 2017 г. когато в два пункта в гр. Хасково са регистрирани такива шумови нива.

Над 1/3 от общия брой пунктове с наднормени стойности са в територии, подлежащи на усилен шумозащита: жилищни зони, територии за обществен и индивидуален отдих, в близост до лечебни заведения и санаториуми, както и тихи зони, извън урбанизираните територии.

Отчита се положителна тенденция на намаляване броя на измерени стойности на шума в диапазона на най - високите нива.

9.1.2 ЕЛЕМЕНТИ НА НАЦИОНАЛНАТА ЕКОЛОГИЧНА МРЕЖА

Националната екологична мрежа (НЕМ) включва защитените територии (ЗТ), които са регламентирани от Закона за защитените територии⁴⁷ и защитени зони (ЗЗ) според Закона за биологичното разнообразие⁴⁸ и във връзка с изискванията на Директива 2009/147/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 30 ноември 2009 година относно опазването на дивите птици (Директива за птиците) и Директива 92/43/ЕИО на Съвета от 21 май 1992 година за

⁴⁷ обн. ДВ бр. 133/1998 г., изм. ДВ. бр. 21/12.03.2021 г.

⁴⁸ обн. ДВ бр. 77/2002 г., изм. ДВ бр. 98/27.11.2018 г.

опазване на естествените местообитания и на дивата флора и фауна (Директива за местообитанията).

Наличието на висок дял на обекти от НЕМ е свидетелство за биологичната значимост на отделните територии и предприетите консервационни дейности. То е предпоставка за развитие на познавателен и екотуризъм. От друга страна, това обстоятелство силно ограничава човешката дейност на тези територии. За периода 2004-2018 г. площта на защитените територии се е увеличила, като в края на 2018 г. броят на защитените територии в Република България е 1 016 с обща площ 584 861.5 ha или 5.27% от територията на страната.

До края на 2018 г. в България са приети 339 защитени зони (352 на брой, но 13 с обща граница по двете директиви) от мрежата „Натура 2000“, покриващи общо 34.4% от територията на страната. По процентно покритие на НЕМ България е на трето място в ЕС. Индексът на достатъчност на мрежата „Натура 2000“ се доближава до 100%.

В отделните общини *защитените територии* заемат от 0 до 99,73%. В 44 общини липсват защитени територии, а най-голям е броят на общините с дял между 0 и 1% - 111 бр. С над 15% са 27 общини, като 3 общини са с дял над 70%. Областите с най-висок дял защитени територии (10-18%) са Габровска, Бургаска, Благоевградска, София-град и Кюстендилска. Осем области са с под 1% защитени територии – Хасково, Ямбол, Разград, Шумен, Смолян, Търговище, Видин и Велико Търново. Най-висок е делът на защитените територии в Югозападния регион – 8,98%. а с най-малко участие е Североизточният регион – 1,11%.

Пет общини в страната – Копревщица, Бяла (област Варна), Чупрене, Малко Търново и Борино са със дял на *защитени зони* над 99%, докато 7 общини - Неделино, Джебел, Борован, Вълчи дол, Венец, Никола Козлево, Нови пазар са без защитени зони, а още 8 общини са с дял на под 1%. По-голям е делът на 33 в областите на Южна България. Само 4 области в Северна България са с дял на 33 над средния за страната – областите Силистра, Варна, Ловеч и Монтана. В Южна България само 4 области са под средния дял – областите Стара Загора, Ямбол, Перник и София (Столична община). С най-голямо участие са защитените зони в Южния централен регион – 44,5%, а с най-малко – в Северния централен регион – 21,5%.

Делът на *Националната екологична мрежа* (НЕМ) е много близък или равен на делът на защитените зони, поради факта, че в много голяма степен защитените зони припокриват защитените територии. Общините с най-висок дял на природозащита - над 95% и с най-висока степен на ценност на биоразнообразието са 7 - Копревщица, Бяла (област Варна), Чупрене, Малко Търново, Борино, Лъки, Чипровци и на практика цялата им територия е под силен ограничителен режим. Общините с най-малък дял обекти от НЕМ - под 10% са 64 броя. В 14 общини делът на НЕМ е под 1%, а в 4 от тях няма обекти на НЕМ – всичките са разположени в Североизточния регион.

Наличието на висок дял на обекти от НЕМ е свидетелство за биологичната значимост на отделните територии и предприетите консервационни дейности. То е предпоставка за развитие на познавателен и екотуризъм. От друга страна, това обстоятелство силно ограничава човешката дейност на тези територии. Проблемите в устройствената дейност и в стопанския

живот на територията се пораждат там, където се наслагват ограничителните режими на защитени територии, защитени зони и природни местообитания и когато се подценяват социалните и икономически аспекти на развитието, за сметка на екологичните. Този проблем най-ярко изпъква на най-ниското ниво – общини, особено в онези от тях, в които има почти пълно покритие на територията на общината от обекти на НЕМ.

9.1.3 ИЗМЕНЕНИЕ НА КЛИМАТА И ПРИРОДНИ БЕДСТВИЯ

Анализи, оценки и сценарии на национални и международни институции и експерти поставят България сред страните със завишен риск от изменението на климата. Сред факторите, които се очаква да повлияят отрицателно върху човешкото здраве, околната среда, биоразнообразието и икономическия растеж са екстремните температури, повишената честота и интензивност на валежите, проливните дъждове и свързаните с това процеси и бедствия.

В изпълнение на поети международни ангажименти и по силата на членството на страната в ЕС, през 2018 г. Министерството на околната среда и водите представя за обсъждане разработената от експерти към Световната банка Национална стратегия за адаптация към изменението на климата и план за действие. В нея е извършена оценка на устойчивостта на 9 сектора от икономиката (Селско стопанство, Горско стопанство, Биоразнообразие и екосистеми, Енергетика, Води, Транспорт, Туризм, Градска среда, Човешко здраве), управление на риска от природни бедствия и анализ Разходи – Ползи на адаптацията в избрани сектори.

България има необходимия резерв, който осигурява изпълнение на ангажиментите, поети с подписването на Протокола от Киото за количеството на емисиите на парникови газове. За периода 1988–2018 г., емисиите на основните парникови газове имат тенденция към намаляване. През 2018 г. са емитирани 50% парникови газове спрямо базовата година (1988 г.). Емисиите на парникови газове на човек от населението намаляват от 13,0 тона CO₂-екв. през 1988г. до 8,3 тона CO₂-екв. през 2018 г. По този показател България се доближава до средния за Европейския съюз.

Негативните климатични явления засилват своя интензитет и проява, което води и до увеличаване на щетите от тях. Повишението на температурите и наличието на продължителни периоди с екстремно високи температури формира топлинни острови в някои от големите градове, влияе отрицателно на здравето на хората, има своето въздействие и върху биоразнообразието, селското стопанство, транспорта, водния сектор, туризма, и градската среда.

Екстремно ниските температури, особено придружени със бурни ветрове, снеговалежи и обледявания затрудняват достъпността в планинските и периферни райони.

Зачестяват и дните с интензивни валежи, което увеличава риска от наводнения и застрашава човешкия живот, техническата инфраструктура, сградния фонд и достъпа до услуги. Най-заплашените от наводнения общини се намират в регионите на Северна България. С най-ниска степен на заплаха са общините от Югоизточния и Южен централен регион.

Проливните дъждове, заедно с човешката дейност допринасят за активизиране на свлачищните процеси, които са най-силно изявиени по брега на Дунав и по Черноморското крайбрежие. Регионите на Северна България са с най-много площи, засегнати от свлачищна дейност. На областно ниво с най-големи площи, засегнати от свлачищните процеси са областите Монтана и Варна.

Разходи за опазване и възстановяване на околната среда

През 2018 г. общата стойност на инвестициите и текущите разходи за опазване и възстановяване на околната среда е 2 037 млн. лв., което е с 5.3% повече спрямо предходната година. В сравнение с 2017 г. нараства равнището и на инвестициите (8.5%), и на текущите разходи (4.3%). Стойността на извършените инвестиции през 2018 г. е 499 млн. лв., които са насочени предимно към придобиване на ДМА за отвеждане и пречистване на отпадъчните води (40.1%) и за отпадъци (25.5%). Текущите разходи през 2018 г. съставляват 75.5% от общите екологични разходи, като на водещо място са разходите за третиране на отпадъци, следвани от тези за отвеждане и пречистване на отпадъчните води.

В периода 2001 - 2012 г. дялът на екологичните разходи от БВП е между 1.4% (2005 г.) и 2.4% (2008 г.), а най-високият дял е достигнат през 2014 г. - 4.0%. След това се отбелязва тенденция на намаление и през 2017 - 2018 г. екологичните разходи спадат до 1.9% от БВП (текущи цени).

Дълготрайни материални активи с екологично предназначение (ДМА-ЕП) нарастват непрекъснато през последните години, като през 2019 г. увеличават над 2 пъти стойността си спрямо 2010 г. и достигат 9.89 млрд. лева. С най-големи ДМА-ЕП се откроява Югоизточният регион с 3 млрд. лв., след него се нареждат Югозападният регион с 2,5 млрд. лв., а на последно място е Северният централен регион с 0.87 млрд. лв.

Сред приоритетите, свързани с опазването на околната среда, се очертават интегрираното управление на водите, подобряване качеството на атмосферния въздух и адаптирането към климатичните промени, което ще изисква усилия от страна на всички държавни ведомства.

Обобщени изводи

Анализът на състоянието на околната среда, на най-важните компоненти и фактори, на защитените зони и на дейностите по адаптиране към климатичните промени, управлението на риска от природни бедствия и намаляването на вредните въздействия от човешката дейност показва, че въпреки изпълнението на пълния набор от мерки за постигането на екологичните цели на страната, все още съществуват проблеми, които очакват адекватни решения. Тези проблеми са свързани на първо място с високите стойности на концентрациите на ФПЧ в големите градове, което поставя в риск здравословното състояние на жителите на тези населени места. Броят на общините с нарушено КАВ по отношение на ФПЧ през годините е както следва: 2017 г. – 28 бр., 2018 г. – 22 бр., за 2019 г. – 17 бр., 2020 г. – 20 бр.⁴⁹

⁴⁹ Данните са от автоматичните пунктове за мониторинг на ИАОС, които подават информация и към Европейската агенция за околна среда

Физико-химичното състояние на повърхностните води по повечето показатели в преобладаващата част от пунктовете е в отлично състояние. В голяма част от пунктовете в Дунавски и Черноморски басейнов район по показателя нитратен азот водите са в добро състояние. От общо 12 наблюдавани морски водни тела по отношение на физикохимичните елементи за качество, 5 са в добро състояние, а 3 водни тела са в умерено състояние. В повече от половината от пунктовете в двете категории „езеро“ и „река“ не са постигнати целите за добро състояние по показателя биологична оценка. В около 11.5% от наблюдаваните пунктове за подземни води са установени наднормени средногодишни нива на нитрати.

Положителни са тенденциите за намаляване на относителния дял на земеделските земи с висок риск от ерозионни процеси и увеличаване на площите с малък риск, но все още в областите Ловеч, София, Кърджали, Габрово и Търговище има значим риск от водна ерозия, а от ветрова – в областите Добрич, София град, Варна и Бургас. В 10.4% от пунктовете в националната мрежа за почвен мониторинг от нейното създаване до момента се отчита превишаване на максимално допустимите концентрации (София, Пазарджик, Хасково, Смолян, Ловеч, Пловдив, Сливен, Перник, София, Ловеч, Бургас и Сливен).

Няма промени в радиационната обстановка на страната и в 30 километровата зона около АЕЦ „Козлодуй“ не са установени превишения на радиоактивните норми. Стойностите на специфичните активности на естествените радионуклиди в повърхностния почвен слой на необработваеми земи не превишават характерните за всеки пункт стойности. Най-високи са измерените стойности предимно в Южния централен регион (областите Пловдив, Пазарджик, Смолян и Сливен).

С утежнена акустична обстановка са големите градове, където е концентрирано повече от 30% от населението на страната. Най-засегнати са градовете София, Пловдив, Перник, Варна, Бургас, Стара Загора, Хасково и др., с измерени нива на шума от 68 до 77 dB(A). Пред тези градове и общинските им администрации стоят важни задачи през следващите години за реализиране на действащите планове и програми и актуализиране на стратегическите документи за опазване на околната среда, инкорпорирайки темата за адаптация към климатичните промени и енергийната ефективност в тях.

България достига значително покритие с природозащитни режими и в някои общини то е близо 100% (Копривщица, Бяла – област Варна, Чупрене, Малко Търново и Борино). Областите с най-висок относителен дял на защитените територии (10-18%) са Габрово, Бургас, Благоевград, София-град и Кюстендил. Освен с богатото си фито- и фаунистично разнообразие и високия относителен дял на покритието с режима за защита на природните ценности, страната ни е известна и с пътищата на мигриращите птици – *Via Pontica* и *Via Aristotelis*.

Сред приоритетите, свързани с опазването на околната среда се очертават интегрираното управление на водите, подобряване качеството на атмосферния въздух и адаптирането към климатичните промени, което ще изисква усилия от страна на всички държавни ведомства.

10 ОБОБЩЕНИ ИЗВОДИ, РЕЗУЛТАТИ И ТЕНДЕНЦИИ

Проведеното изследване по тематични направления, по сектори и териториални нива позволява да се систематизират основните предимства, недостатъци, възможности и заплахи в SWOT анализ, който да послужи за определяне на насоките за развитие, паралелно с процеса на професионални и публични консултации. Актуализирането на изходната информация, въз основа на която е проведен социално-икономическия анализ в този кратък период не е довело до някакви съществени промени в състоянието и в тенденциите на развитие на общините, областите и регионите за планиране от ниво 2 в Република България.

Промените в икономиката, в здравеопазването и образованието, в културата, спорта и общественото обслужване, в начина на работа, в социалното поведение и взаимоотношения, в използването на публичните пространства и сгради, ще се отразят през следващата година, когато ще има и по-надеждни данни за различните сектори и за последиците от пандемията Covid-19.

SWOT	
ДЕМОГРАФИЯ	
Силни страни	Слаби страни
Сравнително висок дял на населението в групата 15 до 64 г., от която се формира основно трудовия потенциал.	Продължаващо намаляване и застаряване на населението; Намаляваща раждаемост и задържащо се високо равнище на обща смъртност; Отрицателен естествен и механичен прираст; Постоянна емиграция на млади хора в активна възраст.
Възможности	Заплахи
Реализиране на програми и проекти за създаване на условия за задържане на населението в малките градски и селски общини и допълнителни мобилни услуги; Въвеждане на адекватни мерки за повишаване на раждаемостта; Създаване на предпоставки за успешна реализация на младите хора – силна икономика с продуктивна работна сила, т.е. дългосрочна финансова сигурност за създаване на поколение; Интегриране на икономически стимули с допълнителни мерки в сферата на образованието, жилищния сектор и здравеопазването, адресирани към младото поколение и ограничаване на емиграцията.	Продължаващ дисбаланс в териториалното разпределение на населението – затруднения в бъдещото пространствено развитие на отделни региони; Продължаващо намаляване на раждаемостта и високо равнище на обща смъртност - неблагоприятно влияние върху възпроизводството на населението; Неблагоприятни въздействия върху уязвимите групи от населението поради разпространяване на Covid-19 в отдалечени, обезлюдяващи се райони с малък брой население и отдалечени от центровете за медицинска помощ.

SWOT

УРБАНИСТИЧНО РАЗВИТИЕ

Силни страни

Сравнително равномерно развита мрежа от населени места в регионите;
Равномерно разположение на малките градове в националната територия;
Стартирало интегрирано обновяване и развитие на градовете-центрове на агломерационни ареали;
Реализиране на планове за интегриран градски транспорт за повишаване на интелигентната мобилност и КАВ.

Слаби страни

Неравномерно разположение на мрежата от големи градове в регионите;
Запазване на големия контраст между развитието на столицата и на останалите градове;
Недостатъчен финансов ресурс за реализиране на мащабно обновяване на градовете.

Възможности

Интегрирано развитие на градовете и агломерационните им ареали;
Балансиране на столицата с мрежа от големи градове;
Подобряване на връзките между градовете и селските райони за поддържане на жизнеността и на градовете и на селата чрез обмен на услуги;
Ограничаване на екстензивното развитие на градовете върху земеделски земи и по-ефективно използване на усвоени урбанизирани пространства в регулационни граници.

Заплахи

Засилване на моноцентричния характер на националната селищна мрежа;
Засилване на контраста между център и периферия в регионите и в националната територия.

ПАЗАР НА ТРУДА

Силни страни

Висок дял на заетост сред най-активното население;
Увеличение на работната сила;
Относително добра заетост на лицата на възраст 20 - 64 навършени години;
Рекордно ниски нива на безработица в повечето области и общини;
Увеличаване броя на наетите лица;
Постигнати относително високи нива на младежка заетост.

Слаби страни

Структурни проблеми на местните пазари на труда и ниска мобилност на населението в някои общини;
Висок коефициент на безработица в общини и области от Северозападния и Северния централен регион;
Намаление на дела на трудоспособното население, на лицата с висше образование в някои области;
Регионални различия по отношение на дела на лицата с основно и по-ниско образование.

Възможности

Промяна на тенденциите в миграционните потоци и завръщане на българските мигранти;

Заплахи

Задълбочаваща се демографска криза и влошаване на възпроизводството;
Неовладяни емиграционни процеси за възрастови групи над 24 години;

SWOT

Създаване на условия за кариерно развитие и привличане на млади хора от други страни;
Създаване на условия, знания и умения за трудова мобилност;
Развитие на дуалното обучение и създаване на кадри с адекватни знания за регионалните пазари на труда;
Разгръщане на цялостна системата за дистанционно обучение за всички възрастови групи, потребности и региони.

Икономическа криза и намаляване на работните места;
Неуспешно провеждане на образователни политики и липса на кадри с необходимата квалификация;
Трудно възстановяване на пазарите на труда в най-силно засегнатите от кризата в резултат на Covid-19 сектори.

ОБРАЗОВАНИЕ

Силни страни

Добре развита наследена мрежа от училища, покриваща цялата страна;
Добра материална база в училищата и висшите учебни заведения осигуряваща нормален учебен процес;
Изградени защитни механизми по отношение на реструктурираните звена на училищната мрежа;
Въвеждане на нов стандарт в училищното образование – иновативни и национални училища;

Слаби страни

Намаляване на училищата и учениците;
Висок дял на деца, необхванати в системата на предучилищното образование;
Намаляване на обучаващите се в университетите и колежите студенти;
Неадекватни на пазара на труда умения на завършилите висше и професионално образование;
Несигурна образователна среда и повишен риск от природни бедствия, антисоциални прояви и физическо насилие;
Недостатъчна интеграция на маргиналните групи в образователния процес.

Възможности

Привличане на млади учители в системата на образованието;
Реструктуриране на професионалните училища;
Разширяване на дуалната форма на обучение в професионалните училища;
Повишаване качеството на висшето образование и неговата приложимост на пазара на труда;
Въвеждане на ИКТ в образователния процес и разширяване обхвата на продължаващото образование;
Интегриране на ромите в образователната система;
Насочване на допълнителни ресурси към училищата в неравностойно положение;

Заплахи

Продължаващо закриването на училища и детски градини, предпоставка за обезлюдяване на отделни селища и райони;
Увеличаване на броя на общините, в които проблемът с отпадането от училище е значителен;
Завършващи висше и средно образование със специалности, неприложими на трудовия пазар;
Провал на реформата в образованието поради ограничени ресурси, съпротива на промяната;
Трудно намиране на подходящи решения за обучение в условия на пандемия за социално уязвимите групи от населението, за отдалечените райони с концентрация на бедно население.

SWOT

Пълноценно обвързване на средното и висшето образование с науката и бизнеса;
Превръщане на училищата в съвременни лаборатории за пълноценно екологично образование и култура.

ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

Силни страни

Добре развита мрежа от обекти на системата на здравеопазването;
Осигурен 30 минутен изохрон за спешна помощ на всички населени места в страната;
Голяма част от здравните заведения оборудвани с модерна техника;
Спад в коефициента на детската смъртност.

Слаби страни

Недостиг на медицински сестри в здравните заведения;
Недостиг на медицински специалисти в някои области и общини;
Нисък дял на общопрактикуващи лекари;
Емиграция на лекари и медицински сестри;
Неравномерно разпределение на болничните легла;
Продължителен престой в болничните заведения;
Относително висок дял на разходите за здравеопазване, заплащани от пациентите.

Възможности

Засилване ролята на първичната помощ и на профилактиката;
Постепенно навлизане на електронно управление в здравеопазването;
Осигуряване на мобилни екипи за отдалечени и обезлюдяващи се райони с възрастно и слабо подвижно население.

Заплахи

Закриване на многопрофилни болници в малките общини, без осигурена алтернативна услуга;
Продължаваща емиграция на квалифицирани специалисти;
Повишен и неовладян натиск върху здравната система, върху болниците и медицинския персонал в условия на пандемия.

СОЦИАЛНИ УСЛУГИ

Силни страни

Значителни средства от държавния бюджет за социални услуги, които нарастват ежегодно;
Средствата за социално осигуряване, подпомагане и грижи са с най голям относителен дял при разходите по функции отнесени към БВП.

Слаби страни

Неравномерно териториално разпределение на мрежата от услуги по общини;
Недостатъчно предлагани услуги за лица с психични разстройства, лица с деменция, възрастни хора;
Недостиг на подходяща материална база или терени за изграждане на социална инфраструктура;
Недостатъчни финансови стандарти за резидентните услуги;
Недостиг на персонал, включително на квалифицирани кадри и текущество на персонала;

SWOT

Неефективно използване на ресурсите на Центровете за социална рехабилитация и интеграция за пълнолетни лица.

Възможности

Изграждане на домове за стари хора около големите административни центрове;
Осигуряване на повече социални услуги с европейско финансиране;
Разкриване на нови центрове за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания;
Стимулиране на мрежата от доброволчески организации, вкл. и такива за социална подкрепа.

Заплахи

Продължаващо застаряване на населението и нарастване на абсолютния и относителен дял на населението на възраст над 65 години;
Голяма конкуренция за ресурси и недостатъчно финансиране на социалните услуги.
Обезлюдяваща се национална периферия с преобладаващо възрастно, бедно и уязвимо население с големи потребности от социални грижи и услуги;
Завишен риск за обитаващите домове за възрастни хора в условията на пандемия.

СПОРТ И СПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА

Силни страни

Добро представяне в множество спортове, стимулиращо младите поколения;
Относително добре изградена мрежа в страната от наследени спортни обекти;
Актуализирана нормативна уредба, в съответствие със съвременните изисквания за сигурност и с международните стандарти за провеждане на състезания;
Стартирало градско интегрирано обновяване с предвидени мерки за обновяване на спортна инфраструктура;
Изградени множество многофункционални зали за мащабни състезания, спортни и културни събития в областните центрове и в някои по-малки градове с възможности за използване на съвременни технологии;
Стимулирано велосипедно движение с изграждане на мрежи от велоалеи, системи за велосипеди и др.;
Добре работеща система от специализирани спортни училища – 6 държавни и 18 общински;

Слаби страни

Остаряла, неподдържана и зле оборудвана материална база за спорт и спортни занимания;
Много нисък дял на населението, занимаващо се със спорт или друг вид физическа активност;
Неравномерно изградена мрежа от спортни обекти и съоръжения в страната в големите и активни градове-центрове;
Неефективно използвани финансови ресурси за изграждане на спортни площадки и съоръжения в населени места със застаряващо население без сериозен професионален анализ;
Недостатъчно и недобре подготвен персонал за ръководство на спортни занимания и подготовка, за рехабилитация и възстановяване на спортисти, за управление на спортни събития;
Ниско качество на предлаганите услуги;
Недостатъчно финансиране на спортните обекти, събития и дейности за поддържане на укрепваща здравето физическата активност.

SWOT

Възможности

Прилагане на цялостен концептуален модел за всички елементи на спорта – спорт за всички, спорт за високи постижения и спорт в свободното време;
Споделено използване на изградени спортни обекти и съоръжения от спортисти и широка публика;
Разгръщане на ПЧП и интегриране на представители на образованието, здравеопазването, НПО, спортните федерации и клубове и общинските администрации в постигане на целите в областта на физическата активност и спорта;
Домакинство на спортни състезания от висок ранг – световни и европейски първенства.

Заплахи

Промяна на правителствената политика и на приоритетите и оттегляне на подкрепата за спорта и спортната политика;
Финансова криза и намаляване на ресурсите за подкрепа на политиката в областта на спорта за всички, в свободното време и за високи спортни постижения;
Приватизиране на спортни обекти и съоръжения и неефективно използване при промяна на предназначението им;

КУЛТУРА И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Силни страни

Висок брой на посещенията в културните обекти на София (Столична община), Габрово и Велико Търново;
Нарастване на посещенията в кината, музеите и библиотеките и постепенно възстановяване на интереса след извънредното положение, свързано с пандемията;
Многообразно, многопластово и богато културно наследство с потенциал за социализация.

Слаби страни

Големи регионални различия по отношение на културните институции;
Северозападния регион - с най-малко културни институции;
Наличие на области без нито едно кино;
Голям брой НКЦ, трудни за картотекиране и поддържане;
Липса на дигитален архив на културното наследство;
Ограничено финансиране за проучване на недвижими културни ценности, в т.ч. археологически обекти и подводна археология.

Възможности

Социализация на културните обекти;
Развитие на публично-частни партньорства;
Използване на ИКТ в културните събития и привличане на млади творци.

Заплахи

Недостатъчна финансова подкрепа за културни дейности, институции и КИН;
Промяна на отношението към традиционните културни дейности и институции и отлив на публика;
Загуба на културни ценности, поради недостатъчна/закъсняла финансова подкрепа за разкриване, проучване, картотекиране, реставриране, консервиране и социализиране на НКН, включително и поради пренасочване

SWOT

на средства към други социални приоритети в условията на криза поради Covid-19 пандемия.

ИКОНОМИКА

Силни страни

Нарастване на размера на БВП, респективно БДС за периода на анализ след излизането от кризата, породена от Covid-19 пандемията;
Увеличаващ се темп на производителност на труда;
Сравнително постоянен темп на движение на разходите за придобиване на ДМА в регионите от ниво 2;
Непрекъснат темп на нарастване броя на МСП и на заетите в тях;
Явна тенденция на повишаване на обема на ЧПИ с натрупване на национално ниво, макар и бавно;
Най-ускорен темп на нарастване на производителността на труда в индустрията;
70% от всички разходи за НИРД на национално ниво - в производствената сфера.

Слаби страни

Междурегионални различия по показателя БВП в регионите от ниво 2, колебаещи се в големи граници, с още по-отчетливи разлики в областите от ниво 3 в рамките на региона, който съставляват;
По-малко инвестиции там, където са очертани демографски проблеми;
Половината от средствата за разходи за придобиване на ДМА, реализирани в сектора на услугите;
Най-малко средства за ДМА – в аграрния сектор;
Продължаваща тенденцията на силно изразена диференциация на ЧПИ в регионите от ниво 2;
Неизползван потенциал на т.нар. „свободни зони“ за редуциране на междуобластни различия;
Непреодолени различия в разходите за НИРД.

Възможности

Насоченост към високотехнологични производства в първичния и вторичен сектори на икономиката;
Максимално използване на структурните фондове за иновации и подпомагане на малките и средни предприятия;
Цифровизация на производства и използване на съвременни ИКТ;
Обвързване на бизнес-наука и образование в модерни центрове за стимулиране на стартиращи компании за иновации, експортно ориентирани и с висока добавена стойност на продукцията.
Преход към кръгова икономика, намаляване на ресурсната и енергийна зависимост и намаляване и оползотворяване на отпадъците.

Заплахи

Нова финансова и икономическа криза;
Намаляване или липса на подготвени кадри в отговор на новите предизвикателства пред икономическите сектори.

SWOT ТУРИЗЪМ

Силни страни

Стабилен контекст в икономически, политически и финансови измерения;
Привлекателност на дестинация „България“ и близост до основни генериращи пазари;
Разнообразни и пространствено наситени туристически ресурси с възможности за комбиниране;
Сравнително добра транспортна, техническа и спортна инфраструктура;
Добра суперструктура и нарастващ дял на висококатегорийни хотели;
Добра осигуреност със законодателни и стратегически документи на сектора;
Добре развита система за подготовка на кадри, възможности за обмен и мобилност в образованието.

Слаби страни

Раздробеност на сектора с множество малки на брой фирми;
Ниско ефективно функциониране на сектора с подчертана сезонност и ниска средногодишна заетост;
Дефицити в институционалния капацитет и управлението, недостиг на знания в области като комуникация и ПР, онлайн маркетинг, иновации; Недобро взаимодействие между държавната администрация и туристическите сдружения и бизнеса;
Все още неработещо туристическо райониране и ОУТР;
Силен натиск върху околната среда и неустойчиво управление на туристическите ресурси;
Недобра бизнес среда с голям сив сектор, бюрокрация, недостатъчно инвестиции, вкл. в ИКТ;
Недостиг на човешки ресурси с подходяща квалификация и мотивация;
Недостатъчно директни въздушни линии извън активните сезони; неразвити транспортни връзки в отдалечени селски и планински райони с туристически потенциал;
Неоползотворени туристически ресурси;
Недостатъчно, неравномерно развита и зле поддържана туристическа и техническа инфраструктура;
Липса на единна информационна система, непълна информация за анализ на туристическата индустрия;

Възможности

Обвързаност с влиятелни международни туристически организации, по-добро позициониране и осигуряване на подкрепа за туристическия бранш;
Пренасочване на туристи от конкурентни дестинации с геополитически напрежения и икономически кризи;
Облекчаване на визовите режими и улесняване на пътуванията;

Заплахи

Нарастащо влияние на международния тероризъм – все по-трудно осигуряване сигурността на туристите;
Нарастащи миграционни потоци – влошаване на сигурността и качествата на средата;
Глобални климатични промени, зачестяващи природни бедствия, влошени екологични показатели;

SWOT

Благоприятна и относително стабилна икономическа среда, повишаваща се платежоспособност, свободно време и култура на пътуване;

Застаряване на населението – нарастващо търсене на продукта „здравен туризъм“;

Нарастване на екологичната култура и чувствителност към природата – увеличаващо се търсене на устойчиви алтернативни форми на туризъм;

Оттегляне на туристи от традиционно атрактивни дестинации заради глобалните климатични промени.

Силни конкуренти – както по отношение на доминиращите туристически продукти на България, така и по отношение на алтернативните им форми;

Промени в поведението, нагласите и мотивацията на туристите – нетърпимост към остаряло предлагане, липса на иновации, информационни дефицити;

Миграция на младите, обезлюдяване в пространствата с предлагане на алтернативен туризъм;

Прекалено голямо изоставане в нивото на доходите и стандарта на живот на местното население;

Културно „замърсяване“ и загуба на идентичност от прекомерно натоварване на чувствителни локализации;

Закриване на значителна част от фирмите в сектора на туризма, най-силно засегнати от пандемията Covid-19.

ТРАНСПОРТНА ИНФРАСТРУКТУРА

Силни страни

Добра пространствена интеграция на националната транспортна система в TEN-T мрежата;

Висока степен на изграденост и гъстота на съществуващата транспортна инфраструктура;

Висока гъстота на пристанищната инфраструктура и наличен свободен пристанищен капацитет;

Изградени транспортни връзки между железопътната мрежа, пристанищата за обществен транспорт и пътната инфраструктура.

Слаби страни

Наличие на “тесни” места - прекъсване или несъвместимост в класа на съответните инфраструктури;

Недоизградени участъци от автомагистрала и/или скоростни пътища;

Териториални диспропорции в изградеността на общинската пътна мрежа;

Влошено експлоатационно състояние на участъци от жп мрежата, ограничаващо достигането на проектната скорост;

Липса на национална мрежа от съвременни интермодални терминали, която да обслужва нуждите на железопътния и водния товарен транспорт.

Възможности

Доизграждане и модернизиране на инфраструктурата по направленията на TEN-T мрежата;

Развиване и поддържане на съществуващата инфраструктура в национален план (пътна, железопътна, летища, пристанища);

Заплахи

Влошаване състоянието на изградената инфраструктура, поради отлагани ремонти;

Влошаване качеството на предоставяните пътнически автобусни и железопътни услуги;

Деинтеграция на страната от международния транспортен трафик, а в национален план - изолиране на периферните общини;

SWOT

Изграждане на интермодални хъбове и логистични центрове на ключови места в транспортната мрежа, в близост до агломерационни ядра и индустриални зони. Въвеждане на екологичен и енергоефективен транспорт, отговарящ на съвременните изисквания.

Отрицателни промени във въздушния, пътния и водния транспорт, в резултат от ограничената мобилност по време на пандемията.

ЕНЕРГИЙНА ИНФРАСТРУКТУРА

Силни страни

Добре развита електропреносна мрежа с междусистемни връзки със съседните страни;
Добри позиции по цел “намаляване емисиите на парникови газове”;
Достигната и надмината цел “увеличаване дела на възобновяемата енергия в КЕП”.

Слаби страни

Зависимост на доставките на природен газ от един източник;
Ограничено развитие на битовата газификация;
Изключително висока енергийна интензивност на икономиката, респ. ниска енергийна ефективност.

Възможности

Създаването на реални условия за диверсификация на източниците и маршрутите за доставка на природен газ;
Провеждане на целенасочена държавна политика за увеличаване на битовата газификация;
Децентрализирано производство на енергия от ВИ, особено биомаса;
Повишаване на ЕЕ, особено в сградния сектор;

Заплахи

Забавяне на диверсификацията на източниците и маршрутите за доставка на природен газ;
Продължаващо изоставане в битовата газификация и неусвояване на природния газ като високоефективен и екологичен енергоносител;
Недостатъчни усилия за повишаване на ЕЕ по цялата верига на производство, разпределение и потребление, водещо до излишна необходимост от нови източници на енергия.

ТЕЛЕКОМУНИКАЦИИ

Силни страни

Добро покритие с фиксиран ширококолов достъп (ШЛД);
Близко до средните стойности за ЕС разпространение на мобилен ШЛД до интернет;
По-високо от средните нива в ЕС покритие със свръхбърз ШЛД до интернет

Слаби страни

Ограничено или дори липсващо покритие в някои малки градове и населени места, разположени в периферни, слабо населени райони;
По-слабо разпространение на ШЛД (вкл. свръхбърз), въпреки по-доброто предлагане;
Малка част от населението притежава основни умения в областта на цифровите технологии;
Ограничено внедряване на цифровите технологии в дейностите на МСП.

SWOT

Възможности

Обезпечаване на ШЛД и в селските райони, отговарящ на изискванията на новите комплексни електронни услуги;
Актуализиране на програмите за придобиване на цифрови умения на всички нива и степени в образователната система;
Разпространение на съдържание, съобразено с интересите на населението в селските райони и услуги, насърчаващи ползването на интернет;
Разширени възможности за приложение на новите технологиите в социалните услуги, здравеопазването и образованието, поради промените в условията на пандемия.

Заплахи

Задълбочаване на дисбалансите в широколентовото покритие, така че „информационното откъсване“ да задълбочи другите различия;
Неглижиране на необходимостта от нови компютърни умения за ползване на интернет и електронни услуги и намаляване на цифровото разделение с фокус върху социалните групи в неравностойно положение
Изооставане в развитието на цифровата икономика поради недостатъчни цифрови, комуникационни и предприемачески умения на гражданите и задълбочаване проблема с недостига на квалифицирана работна сила във високотехнологични дейности.

ВиК

Силни страни

България сред първите 10 европейски страни по пресни водни ресурси средно на човек;
Централизирано водоснабдяване осигурено почти за всички населени места в страната;
Изпълнени Интегрирани ВиК планове в общинските центрове и проведени прединвестиционни проучвания за ВиК мрежи и съоръжения;
Качеството на доставяната вода в големите зони за водоснабдяване отговаря на изискванията, определени в стандартите за питейна вода.

Слаби страни

Изключително високо ниво на загуби на вода, сред най-високите в Европа;
Сезонен режим на водоснабдяване, продължаващ години наред, на постоянни места;
Влошено качество на водата в много от малките зони на водоснабдяване;
Степента на отвеждане на отпадъчните води сред най-ниските в Европа;
Сериозно изоставане в пречистването на отпадъчните води и постигане на съответствие с изискванията на ДПГОВ.

Възможности

Изграждане на нови, подмяна и/или реконструкция и модернизация на мрежите и съоръженията на водоснабдителната система;
Доизграждане на учредени санитарно-охранителните зони (СОЗ) около водоизточниците и засилен контрол върху спазването на забраните и ограниченията;
Смесване на вода от различни водоизточници с оглед подобряване на нейните качества;

Заплахи

Продължаващ недостиг на финансови средства за подновяване на амортизираната водопроводна мрежа и нарастване на загубите
Въвеждане на по-строг режим на водоснабдяване и/или нарастване цената на водата като следствие от увеличените загуби
Влошаване качествата на питейната вода поради порочни земеделски практики, при обилни валежи и слаб контрол в СОЗ
Влошаване качествата на околната среда поради забавяне процеса на улавяне и пречистване на отпадъчните води.

SWOT

Доизграждане и/или реконструкция и модернизация на канализационните системи и ПСОВ;

ОТПАДЪЦИ

Силни страни

Количеството на образуваните битови отпадъци през последните години намалява;
Депонирането на битови отпадъци намалява;
Броят на депата и заетата площ намаляват на национално ниво през последните години.

Слаби страни

Значително по-големи количества образувани отпадъци на човек в България в сравнение с ЕС;
Степен на материално рециклиране на битовите отпадъци в България - под средното равнище за ЕС;
Нерегламентирано използване на стари закрити сметища, очакващи рекултивиране.

Възможности

Завършване на мрежата от регионални депа и рекултивация на старите спрени от експлоатация депа;
Развитие на системата за разделно събиране на отпадъците;
Масово внедряване на съвременни решения за оползотворяване на отпадъците;
Въвеждане на общински системи за компостиране на отпадъци.

Заплахи

Депонирането на битови отпадъци остава все още най-използваният в страната метод за третиране на битови отпадъци;
Съпротива от местното население по отношение изграждането и функционирането на регионални депа.

ОКОЛНА СРЕДА

Силни страни

Поети международни ангажименти по отношение нивата на серен диоксид, азотни оксиди, летливи органични съединения и амоняк във въздуха се изпълняват успешно;
Отсъствие на замърсяване с тежки метали, арсен, въглероден оксид и бензен във въздуха през последните 10 години;
Значителни територии чист атмосферен въздух и без екологични проблеми;
Увеличаване на общия обем на регистрирания повърхностен отток за страната през последните десетилетия спрямо средномногогодишните;
Запазване на тенденцията за подобряване на качеството на водите;
Относително добро екологично състояние на почвите в страната;
През последните години не са регистрирани превишения в радиационната обстановка;

Слаби страни

Недостатъчен вътрешен финансов ресурс за инвестиции в опазването на околната среда и за ефективно използване на природните ресурси;
Недостатъчен административен капацитет на общинско ниво, за прилагане изискванията на екологичното законодателство;
Разлики в нивото на достъп до определени основни услуги между селските и градските райони;
Високо ниво на шума в големите градове и над 1/3 от общия брой пунктове с наднормени стойности - в територии подлежащи на усилен шумозащита;
Замърсяването с ФПЧ сред най-високите в ЕС;
Лошо състояние на морските води в Бургаски и Варненски заливи, на речните води;
Намаляване на биоразнообразието;

SWOT

Намален брой на пунктовете с измерени стойности на шума в диапазона на най-високите нива;
Висок дял на НЕМ в България (сред първите три страни в ЕС) Индекс на достатъчност на мрежата „Натура 2000“ близо до 100%;
Тенденции на намаляване на емисиите на парникови газове;
Непрекъснато нарастване на ДМА–ЕП в последните години.

Изоставане при създаването на планове за управление за обектите от НЕМ;
Предотвратяването на наводнения не е на нужното ниво;
Недобре развити системи за разделно събиране на отпадъци, тяхното транспортиране и съоръжения за екологосъобразно третиране на отпадъци.

Възможности

Използване на финансовите инструменти на ЕС, за решаване на проблемите, свързани с опазването на околната среда в страната;
Нарастване на националния финансов ресурс за инвестиции в околната среда и в изграждането на инфраструктура за услуги в сектор „околна среда“;
Увеличаване на финансовия капацитет за осъществяване на екологични проекти, чрез участие на България в различни глобални фондове/проекти;
По-висока енергийна ефективност и използване на възобновяеми енергийни източници;
Създаване на нови пазари за услуги в сектор „околна среда“;
Ангажиране на бизнеса в усилията за опазване на околната среда;
Въвеждане на иновативни технологични решения, по-специално в енергийния сектор;
Въвеждане на ефективни, съвременни техники, прилагани по отношение на околната среда в други страни;
Използване на териториите със запазена „чиста“ околна среда за развитие на рекреативна дейност и биоземеделие.

Заплахи

Глобално изменение на климата и попадане на страната в зоната на засушаване и рисковете, свързани с природни бедствия;
Продължаващи проблеми и ограничения пред развитието на местния бизнес и дейности поради много високия дял на обекти от НЕМ;
Продължаваща съпротива на местните общности при изграждане на регионални депа и съоръжения за оползотворяване на отпадъци;
Забавяне на процесите на планиране и изпълнение на проекти поради сложни административни процедури по ЗООС и ЗБР;
Продължаващ недостиг на финансов ресурс за бързо и цялостно справяне с екологичните проблеми.

SWOT

УСВОЯВАНЕ НА СРЕДСТВА ОТ ОБЩИНИТЕ ПО ОПЕРАТИВНИ ПРОГРАМИ

Силни страни

Налице е определен административен капацитет в местните власти за усвояване на средства по оперативни програми;
Натрупване на инвестиции с икономически и социален характер, подкрепени от оперативните програми, необходими за растежа на териториалните единици.

Слаби страни

Зависимост на броя на изпълняваните проекти по различните програми от капацитета на местните администрации, а не от социално-икономическото развитие и потребностите на общините;
Необоснована териториална концентрация на броя на проектите и средствата, намаляваща търсеното териториално въздействие на някои от изпълняваните оперативни програми;
Несъобразени с местния потенциал и характеристики приоритети и изпълнение на проекти без задълбочен анализ на потребностите, ефективността, управлението и поддържането на изградения обект.

Възможности

Целенасочена подкрепа чрез подходящи средства за активизиране на бенефициенти за кандидатстване и изпълнение на проекти с оглед по-балансираното им разпределение и очакваното териториално въздействие;
Мярка в осите за Техническа помощ към отделните програми за повишаване капацитета в малките общини;
Повишаване на относителния дял на съвместни проекти със значение за няколко общини за повишаване на капацитета и на синергичния ефект;
Използване на инструментите за интегрирани териториални инвестиции, водещи до по-висока добавена стойност, икономия на ресурси и синергия.

Заплахи

Продължаващо пренебрегване на по-малките и слаборазвити общини за получаване на подкрепа от оперативните програми, което допълнително влошава тяхната устойчивост и растеж;
Повишаване на равнището на корупция в общините;
Понижена креативност и предприемчивост поради създадена зависимост от помощи и предефинирани проблеми и решения.

РЕГИОНИ ЗА ПЛАНИРАНЕ ОТ НИВО 2 В Р. БЪЛГАРИЯ И СРАВНЕНИЯ С РЕГИОНИ NUTS 2 НА ЕС

Силни страни

Ускорени темпове на догонване от българските региони на средните за ЕС-28 коефициенти на заетост;
Подобрена държавна политика за регионално развитие и пренасочване на отговорности на регионално ниво;

Слаби страни

Изоставане на всички региони от ниво 2, с изключение на Югозападен, в достигането на средните показатели за демографско и социално-икономическо развитие;
Българските региони, с изключение на Югозападен, по БВП на човек (определящ равнището на развитие) – сред най-

SWOT

Реформирана система за регионално планиране и въвеждане на по-малко на брой, но по-добре фокусирани документи.

слаборазвитите региони в ЕС за целия период на членство на страната;

Много ниска продължителност на живот, обща и детска смъртност във всички региони на страната в сравнение със средните показатели за ЕС-28 и много слаба тенденция на подобряване в отделните региони;

Значително изоставане на българските региони в развитието на изследванията, технологиите и иновациите;

Липса на напредък последните седем години в изследователския и иновационен потенциал;

Най-ниски стойности на индекса за регионална конкурентоспособност на българските региони, с известно по-добро представяне на Югозападен регион.

Възможности

Ефективно усвояване на средствата от ЕСИФ за адресиране на отбелязаните специфични дефицити и слаби страни в развитието на българските региони.

Използване на възможностите за привличане на допълнително финансиране по нови инструменти и фондове на ЕС за възстановяване от кризата с Covid'19.

Заплахи

Поради намаляващото и силно застаряващо население основна заплаха пред страната и българските региони е изоставане на равнището на производителността и конкурентоспособността на икономиката.

Забавяне на прехода към цифрова икономика и електронно управление.

Очертаващите се общи проблеми за всички сектори са ограничените интелектуални, времеви и финансови ресурси и институционален капацитет, недостатъчната ефективност, недоизградената инфраструктура и потребността от интегрирани и координирани действия при прилагане на политиките и изпълнението на мерките за постигане на поставените цели.

Възможностите, които се очертават пред българските региони и пред страната отразяват съществуващото състояние и идентифицираните потребности, демографските прогнози и съвременните тенденции в урбанистичното развитие. Приоритетни в ускореното развитие и намаляването на регионалните различия ще бъдат иновациите и информационните технологии, повишаването на ефективността на научните изследвания и обвързването им с образованието и производството, равнопоставеният достъп до образование, здравеопазване и социална подкрепа, електронното управление, адаптирането към климатичните промени и намаляването на риска от природни бедствия.

Независимо от намаляването и застаряването на населението при повишаване на качеството на образованието във всички образователно-квалификационни степени и въвеждането на подходящи форми за продължаващо образование през целия живот ще се създадат

предпоставки за по-пълноценно използване на капацитета на човешкия капитал, включително и на активната част от възрастното поколение.

Обвързването на образованието с науката и производството ще подпомогне придобиването на актуални знания, с които ще се разширят възможностите за професионално развитие и за задоволяване на потребностите на пазара на труда. Постепенното повишаване на разходите за научно-изследователска и развойна дейност, ориентацията към високотехнологични производства с висока добавена стойност, цифровизацията на селското стопанство, производството и на най-важните услуги в здравеопазването и образованието ще ускорят процеса на иновативно развитие. Въведението на иновативни технологии в последните сектори са особено актуални след извънредното положение и кризата с Covid-19.

Разкритите дефицити в системите на образованието и здравеопазването и тяхното преодоляване чрез целенасочени мерки за повишаване на качеството на услугите и тяхната достъпност ще подпомогнат постигането на целите за подобряване на жизнения статус и стандарт на населението. Приоритетното развитие на спорта за всички, паралелно със спорта за върхови постижения, също ще спомогне за подобряване на физическата култура и активност на населението от всички възрастови групи, и ще подобри здравословното състояние, рефлектиращо в по-пълноценната реализация и повишена работоспособност.

Приоритетното финансиране на проекти с национално и регионално значение в областта на транспортната и инженерната инфраструктура ще имат положително отражение върху добрата пространствена интеграция на националната транспортна система в TEN-T мрежата и достъпността. Развитието на недоизградените връзки и съоръжения в системите на инженерната инфраструктура и постигането на изискванията за техническа съвместимост с мрежите на ЕС ще повишат технологичната свързаност и инвестиционната привлекателност на териториите. Допълнително въвеждането на иновативни решения, съобразени с повишените екологични изисквания и с необходимостта от адаптирането към изменението на климата ще подобри качеството на околната среда, ще намали риска от природни бедствия.

Интегрирането на природните и културни ценности на страната, заедно с необходимите мерки за опазването им, също е възможно да се използва като стимулатор на икономическия растеж, за териториално сътрудничество, за социално и културно приобщаване.

Очертаващите се потребности и приоритети в различните сфери на социално-икономическото развитие налагат общия извод за необходимостта от междусекторна интеграция и координация в постигането на целите на страната за ускорен, интелигентен и приобщаващ растеж в съответствие със стратегия Европа 2020 и с Националната програма за развитие България 2030, в ограниченото национално пространство с висока културна, екологична и естетическа стойност.

11 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

И през 2021 г. изведените проблеми са сходни в различните части на страната, въпреки различната степен на проявление. Застаряващото население в шестте региона за планиране от ниво 2 налага промени в здравните, образователните и социалните политики, които трябва да предложат адекватни услуги за населението в най-критичните територии с помощта на мобилни екипи и съвременни технологии.

Драстичното намаление на квалифицирани кадри и работна ръка с подходящи за регионалната икономика знания и умения също изисква нови и динамични подходи, обучение и преквалификация и мерки за задържане на младото и трудоспособно население. Трудовите пазари в граничните територии може да се активизират чрез програмите за териториално сътрудничество за споделени работни места и услуги.

За подпомагане на икономиката посредством осигуряване на подходящи условия за привличане на инвестиции, за развитие на предприятията и за модернизиране на производствата ще са необходими както подходящи терени, така и инфраструктурна и ресурсна осигуреност. В това отношение сериозни резерви се крият в съществуващите индустриални зони и неефективно оползотворени територии в урбанизираните части на големите и средните градове, а преориентирането към тях чрез целенасочена политика ще спомогне за опазване на ценни и плодородни земи, по примера на много западноевропейски страни в сферата на градското обновяване, датиращ отпреди повече от 40 години.

Намаляването на рисковете и щетите от зачестилите природни бедствия през последните години, в резултат на климатичните промени, ще изисква обединяване на усилията и прилагане на мерки извън административните граници на областите и регионите, особено при управлението на водите, качеството на атмосферния въздух, опазването на биоразнообразието.

Срокът за предаване на настоящата последна актуализация на Социално-икономическия анализ на регионите за планиране от ниво 2 в Република България и сравнението им с аналогичните структури в Европейския съюз позволява да се отразят някои резултати от проведени анализи за влиянието на кризата, породена от пандемията Covid-19 и предвидени приоритети в новите документи на ЕС за периода след 2020 г. Кризата даде и продължава да дава отражение върху всички сектори на икономиката, върху здравеопазването, образованието, културата и спорта, върху мобилността и социалното поведение, върху ритъма на живот и организацията на работата. Тя се отрази и върху изпълнението на задачите в Социално-икономическия анализ поради затруднени комуникации и забрана за публични събития.

Въпреки това, са очертани по-ясни рамки за промяната в регионалната политика и в цялостното социално-икономическо развитие, което ще следва петте амбициозни политически цели на Европейския съюз за периода 2021-2027 г.: по-интелигентна, по-зелена, нисковъглеродна, по-добре свързана и по-социална Европа, която да бъде по-близо до своите граждани.

Още на този етап е ясно изявена необходимостта от нови управленски умения за повишаване на мотивацията и на отговорността на екипите и техните лидери, на експертите и администрацията и за по-ефективна и динамична организация на работата във всички сектори.

12 ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ

ДОКУМЕНТИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

1. Директива 2000/60/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 23 октомври 2000 година за установяване на рамка за действията на Общността в областта на политиката за водите;
2. Директива 2009/147/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 30 ноември 2009 година относно опазването на дивите птици (Директива за птиците);
3. Директива 2009/28/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 23 април 2009 година за насърчаване използването на енергия от възобновяеми източници и за изменение и впоследствие за отмяна на директиви 2001/77/ЕО и 2003/30/ЕО;
4. Директива 2014/89/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 23 юли 2014 година за установяване на рамка за морско пространствено планиране.
5. Директива 92/43/ЕИО на Съвета за опазване на естествените местообитания и на дивата флора и фауна (Директива за местообитанията);
6. Директива 91/271/ЕИО от 21 май 1991 за пречистването на градските отпадъчни води (ДПГОВ);
7. Европейска комисия. Ръководство относно мерките за опростяване с 80 мерки в областта на политиката на сближаване,
https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/factsheet/new_cp/simplification_handbook_bg.pdf;
8. Европейска комисия (2017) Бяла книга за бъдещето на Европа. Размисли и сценарии за ЕС-27 до 2025 г. https://ec.europa.eu/commission/white-paper-future-europe_bg
9. Европейска комисия (2017) Моят регион, моята Европа, нашето бъдеще. Седми доклад за социалното, икономическото и териториалното сближаване;
http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/cohesion-report/
10. Европейска комисия. Седми доклад за икономическо, социално и териториално сближаване: Моят регион, моята Европа, нашето бъдеще,
https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion7/7cr_bg.pdf;
11. Европейска комисия. Съобщения за медиите. Бюджет на ЕС: Регионално развитие и политиката на сближаване след 2020, 29.5.2018,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/IP_18_3885
12. Европейската комисия. Справка във връзка със SBA за България за периода 2010–2011;
13. Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета за определяне на общо приложими разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони, Европейския фонд за морско дело и рибарство, както и финансовите правила за тях и за фонд „Убежище и миграция”, фонд „Вътрешна сигурност” и инструмента за управление на границите и визите, 29.5.2018 COM (2018) 375 final

14. Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета относно финансирането, управлението и мониторинга на общата селскостопанска политика и за отмяна на Регламент (ЕС)1306/2013, 1.6.2018 COM (2018) 393 final
15. Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета относно специалните разпоредби за цел „Европейско териториално сътрудничество“ (INTERREG) подпомагане от Европейския фонд за регионално развитие и инструменти за външно финансиране ЕС)1306/2013, 1.6.2018 COM (2018) 374 final;
16. Регламент (ЕС) № 1299/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година относно специални разпоредби за подкрепа от Европейския фонд за регионално развитие по цел „Европейско териториално сътрудничество“
17. Регламент (ЕС) № 1300/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година относно Кохезионния фонд и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1084/2006 на Съвета
18. Регламент (ЕС) № 1301/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година относно Европейския фонд за регионално развитие и специални разпоредби по отношение на целта „Инвестиции за растеж и работни места“, и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1080/2006
19. Регламент (ЕС) № 1303/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година за определяне на общоприложими разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони и Европейския фонд за морско дело и рибарство и за определяне на общи разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд и Европейския фонд за морско дело и рибарство, и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1083/2006 на Съвета
20. Регламент (ЕС) № 1304/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 г. относно Европейския социален фонд и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1081/2006 на Съвета
21. Регламент (ЕС) № 1305/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година относно подпомагане на развитието на селските райони от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1698/2005 на Съвета
22. Регламент (ЕС) № 347/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 април 2013 година относно указания за трансевропейската енергийна инфраструктура и за отмяна на Решение № 1364/2006/ЕО, както и за изменение на регламенти (ЕО) № 713/2009, (ЕО) № 714/2009 и (ЕО) № 715/2009, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32013R0347>;
23. Регламент (ЕС) № 508/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 15 май 2014 година за Европейския фонд за морско дело и рибарство и за отмяна на регламенти (ЕО) № 2328/2003, (ЕО) № 861/2006, (ЕО) № 1198/2006 и (ЕО) № 791/2007 на Съвета и Регламент (ЕС) № 1255/2011 на Европейския парламент и на Съвета http://ec.europa.eu/regional_policy/bg/information/legislation/regulations/

24. Регламент (ЕС) № 832/2010 на Комисията от 17 септември 2010 г. за изменение на Регламент (ЕО) № 1828/2006 за определяне на правила за прилагането на Регламент (ЕО) № 1083/2006 на Съвета за определянето на общи разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд и Кохезионния фонд и на Регламент (ЕО) № 1080/2006 на Европейския парламент и на Съвета относно Европейския фонд за регионално развитие

НАЦИОНАЛНИ ЗАКОНОДАТЕЛНИ ДОКУМЕНТИ

1. Закон за административно-териториалното устройство на Република България (ЗАТУРБ) обн. ДВ бр.63/1995 г., изм. ДВ бр. 58/18.07.2017 г.
2. Закон за водите, обн. ДВ бр. 67/1999 г., изм. и доп. ДВ. бр. 25/26.03.2019 г.;
3. Закон за държавния бюджет на Република България за 2018 г., обн. ДВ бр. 99/12.12.2017 г.
4. Закон за защита при бедствия, обн. ДВ бр. 102/2006 г. изм. и доп. ДВ. бр. 77/18.09.2018 г.
5. Закон за защитените територии (обн. ДВ бр. 133/1998 г., изм. ДВ бр.1/03.01.2019 г.);
6. Закон за местното самоуправление и местната администрация, обн. ДВ бр. 77/1991 г., изм. ДВ бр. 24/16.03.2018 г.
7. Закон за морските пространства, вътрешните водни пътища и пристанищата на Република България, обн. ДВ бр. 12/2000 г. изм. и доп. ДВ. бр.28/29.03.2018 г.
8. Закон за опазване на околната среда (обн. ДВ бр. 91/2002 г. изм. ДВ бр. 36/03.05.2019г.)
9. Закон за предучилищното и училищното образование, обн. ДВ, бр. 79/13.10.2015 г., доп. ДВ бр. 42/28.05.2019 г.
10. Закон за регионалното развитие, обн. ДВ бр. 50/2008 г., изм. ДВ бр. 28/2018 г.)
11. Закон за управление на средствата от европейските структурни и инвестиционни фондове (ЗУСЕСИФ) обн. ДВ бр. 101/2015 г., изм. ДВ. бр. 2/03.01.2018 г.
12. Правилник за прилагане на Закона за регионалното развитие, обн. ДВ бр. 80/2008 г., изм. и доп. ДВ. бр.28/29.03.2018 г.;
13. Правилник за прилагане на закона за териториално и селищно устройство, обн. ДВ, бр. 21/09.03.1999 г.;
14. Проект за Закон за изменение и допълнение на Закона за регионалното развитие, обн., ДВ, бр. 50 от 2008 г., изм. и доп., бр. 47, бр. 82 и бр. 93 от 2009 г., бр. 82 от 2012 г., бр. 66 от 2013 г., бр. 22 и бр. 98 от 2014 г., бр. 9 и бр. 14 от 2015 г., бр. 15 от 2016 г., бр. 13 и бр. 58 от 2017 г., бр. 28 от 2018 г.)
15. Закон за чистотата на атмосферния въздух обн. ДВ бр. 45/28.05.1996 г., изм. и доп. ДВ. бр.01/03.01.2019 г.)
16. Закон за енергията от възобновяеми източници, Обн. ДВ. бр. 35/03.05.2011 г. изм. и доп. ДВ. бр. 38/08.05.2018 г.;
17. Закон за устройство на територията (ДВ бр. 1/2001 г., доп. ДВ бр. 44/04.06.2019 г.);

18. Закон за биологичното разнообразие, обн., ДВ, бр. 77 от 9.08.2002 г., изм. ДВ бр. 98/27.11.2018 г.;
19. Закон за управление на отпадъците, обн. ДВ бр. 86/30.09.2003 г., изм. и доп. ДВ бр. 56/16.07.2019 г.
20. Закон за енергетиката, Обн. ДВ. бр. 107/09.12.2003 г., изм. и доп. ДВ. бр. 64/03.08.2018 г.;
21. Закон за горите, обн. ДВ бр. 19/08.03.2011 г., изм. ДВ бр. 17/23.02.2018 г.
22. Закон за енергийната ефективност, Обн. ДВ. бр. 35/15.05.2015 г. изм. и доп. ДВ. бр. 38/08.05.2018 г.;
23. Закон за държавните помощи, обн. ДВ бр. 85/24.10.2017 г.
24. Закон за устройство на черноморското крайбрежие (В сила от 01.01.2008 г., обн. ДВ. бр. 48/15.06.2007 г., изм. и доп. ДВ бр. 56/16.07.2019 г.);

ДОКУМЕНТИ ЗА РЕГИОНАЛНО И ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ

1. Актуализирана Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 – 2030 г.);
2. Актуализирана Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България 2014-2030 г., <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/strategicheski-dokumenti/aktualizirana-nacionalna-strategiya-za-ustoychivo-razvitiie-na>;
3. Годишни доклади за напредъка по изпълнението на оперативните програми за периода 2014-2020 г.;
4. Годишни доклади за напредъка по изпълнението на програмите за трансгранично сътрудничество по Инструмента за предприєдинителна помощ, в които България участва;
5. Годишните доклади за наблюдение на изпълнението на регионалните планове за развитие (2014-2020 г.) на шестте района от ниво 2 за 2014 г., 2015 г., 2016 г. и 2017 г., одобрени от съответните регионални съвети за развитие;
6. Доклад на комисията за регионално развитие от 2016 г. Относно европейското териториално сътрудничество. http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0202_BG.html?redirect;
7. Доклади за резултатите от междинните оценки на РПП на регионите от ниво 2;
8. Доклади/отчети за изпълнението на секторни стратегии за развитие, покриващи частично периода 2014-2020 г. (в областите: икономика/малки и средни предприятия, туризъм, транспорт, околна среда, енергетика, пазар на труда, иновации и въвеждане на нови технологии, здравеопазване, образование, култура, социални дейности и др.).
9. Енергийна стратегия на Република България до 2020 г.. За надеждна, ефективна и почиста енергетика, 2011 г. https://www.me.government.bg/files/useruploads/files/epsp/22_energy_strategy2020_.pdf

10. Иновационна стратегия за интелигентна специализация на Република България 2014 - 2020 г. <https://www.mi.government.bg/bg/themes/inovacionna-strategiya-za-inteligentna-specializaciya-na-republika-balgariya-2014-2020-g-1806-287.html>
11. Интегрирана транспортна стратегия в периода до 2030 г., одобрена с РМС № 336/23.06.2017 г. <https://www.mtitc.government.bg/bg/category/42/integrirana-transportna-strategiya-v-perioda-do-2030-g>
12. Междинни оценки на областните стратегии за развитие (2014-2020 г.);
13. Междинни оценки на регионалните планове за развитие (2014-2020 г.), както
14. Налични оценки и тематични оценки на изпълнението на Оперативните програми, съфинансирани от фондовете на ЕС; Доклади на Средносрочната оценка на ОПРР 2014-2020;
15. Налични оценки на програмите за трансгранично сътрудничество по Инструмента за предприемаческа помощ, в които България участва;
16. Национален план за действие по енергийна ефективност 2014–2020 г., МЕ, http://www.seea.government.bg/documents/NPDEE_2017.pdf;
17. Национален план за управление на отпадъците 2014-2020 г., https://moew.government.bg/static/media/ups/tiny/file/Waste/NACIONALEN_PLAN/_/NP_UO_2014-2020.pdf
18. Национална здравна стратегия 2020. (2015) http://www.mh.government.bg/media/filer_public/2016/09/12/nzs_2020.pdf
19. Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 – 2030 г.);
20. Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г. <http://www.bgregio.eu/media/files/Programirane%20&%20ocenka/Programirane%202014-2020/NKPR%20proekt.pdf>;
21. Национална програма „Цифрова България 2015, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=767>;
22. Национална програма за развитие: България 2020 <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=765>
23. Национална стратегия за адаптиране към климатичните промени, проект. МОСВ, 2018 г., <https://www.moew.government.bg/bg/nacionalna-strategiya-za-adaptaciya-kum-izmenenieto-na-klimata-i-plan-za-dejstvie/>
24. Национална стратегия за насърчаване на малките и средни предприятия в Р. България (2014–2020 г.) <https://www.mi.government.bg/bg/themes/nacionalna-strategiya-za-nasarchavane-na-msp-v-balgariya-2014-2020-small-business-act-11-285.html>
25. Национална стратегия за развитие на физическото възпитание и спорта в република България 2012 – 2022, http://www.mh.government.bg/media/filer_public/2018/06/06/reshenie361-29-05-2018-nzk.pdf;
26. Национална стратегия за регионално развитие на Р. България (2012 – 2022 г.);

27. Национална стратегия за управление и развитие на водния сектор в Република България, 2012 г.; <https://www.moew.government.bg/bg/nacionalna-strategiya-za-upravlenie-i-razvitie-na-vodniya-sektor-v-republika-bulgariya/>
28. Национална програма за реформи (НПР), <http://www.minfin.bg/bg/867>;
29. Национална стратегия за развитие на широколентовия достъп 2012 – 2015 г. , <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=773>;
30. Национален план за действие за енергията от ВИ (НПДЕВИ), МИЕТ, http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/eoos/plan_res_2013_.pdf;
31. Национален план за широколентова електронна съобщителна инфраструктура за достъп от следващо поколение (NGA), https://www.mtitc.government.bg/upload/docs/Bulgarian_Plan_for_NGA_2013_Final.pdf;
32. Национален стратегически план за поетапно намаляване на количествата на биоразградимите отпадъци, предназначени за депониране 2010-2020 г., https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/file/Waste/Biowaste/biowaste_strategy_2010.pdf;
33. Национален стратегически план за управление на отпадъците от строителство и разрушаване на територията на Р. България за периода 2011-2020 г., <https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/file/Waste/cdw/NSPUOSR-final.pdf>;
34. Областни стратегии за развитие (2014 – 2020 г.) за 28 области в страната;
35. ОПРР 2014-2020, ОПОС 2014 -2020, ОПТТИ 2014 – 2020, ПРСР 2014-2020, ПМДР 2014-2020; ОПНОИР 2014 -2020;
36. Последваща оценка и Окончателен доклад за изпълнението на Националната стратегия за регионално развитие на България за периода 2005 – 2015 г.;
37. Рамкова програма за научни изследвания и иновации „Хоризонт 2020“ (2014-2020 г.) („Хоризонт 2020“), създадена с Регламент (ЕС) № 1291/2013;
38. Регионални планове за развитие на регионите от ниво 2 (2014 – 2020 г.) – на шестте района в страната;
39. Социално-икономически анализ за нуждите на Оперативна програма „Регионално развитие“ за периода 2014-2020 г., МРРБ 2012 г. <http://www.bgregio.eu/programirane-i-otsenka/mrrb.aspx>
40. Стратегия за развитие на държавната администрация 2014-2020 г, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=891>;
41. Стратегия за развитие на електронното управление в Република България 2014 – 2020, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=892>;

ПУБЛИКАЦИИ

1. Европейска комисия, Конкурентоспособност в регионите с ниски доходи и нисък растеж — доклад за изоставащите региони — SWD(2017) 132 final, 10.4.2017 г.

2. Европейска комисия. Съобщение на комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите, относно засилване на възможностите на европейските енергийни мрежи, 2017 final, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/BG/COM-2017-718-F1-BG-MAIN-PART-1.PDF>;
3. Николов, А и др. (2017) Икономическите центрове в България, Институт за пазарна икономика. <https://ime.bg/bg/articles/ikonomieskite-centrove-v-bylgariya/>, <https://www.regionalprofiles.bg/bg/map-ec/>
4. Национален статистически институт (2016) Градовете и техните функционални урбанизирани ареали.
5. Barca, F. (2009) An agenda for a reformed cohesion policy A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf
6. Community-led local development. Cohesion policy 2014 – 2020
7. Dijkstra, L. and H. Poelman, 2014, A harmonized definition of cities and rural areas: the new degree of urbanization, Regional Working Paper.
8. ESPON. 2018 Indicators for Integrated Territorial and Urban Development. Policy Brief. <https://www.espon.eu/integrated-indicators>
9. ESPON, 2016. Territorial Scenarios for Europe 2050 Policy Briefs. <https://www.espon.eu/topics-policy/publications/policy-briefs/territorial-scenarios-europe-2050>
10. European Commission. 2017. Economic Challenges of Lagging Regions. Final Report. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/challenges_lagging/econ_challenges_lagging_en.pdf
11. European Commission. 2017. Cohesion Policy looks to the future. Panorama, Summer special edition 2017/No. 67 http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag61/mag61_en.pdf
12. European Commission. 2017. Competitiveness in low-income and low-growth regions. The lagging regions report.
13. European Commission. 2017. Integrated territorial and urban strategies: how are ESIF adding value in 2014-2020? Final Report
14. Farole, T., 2012. Competitiveness and Connectivity: Integrating Lagging Regions in Global Markets. World Bank. <http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/EP93.pdf>
15. Eurostat Regional Yearbook 2017 (2016, etc.) http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Eurostat_regional_yearbook
16. World Economic Forum. 2018 The Global Competitiveness Report. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>
17. European Commission, 2010, A revised urban-rural typology, Directorates-General, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5726181/KS-HA-10-001-15-EN.PDF/5499ee07-b61e-4615-9631-ed76e2a31f81?version=1.0>
18. The Smart Guide to Cluster Policy, 2016. http://ec.europa.eu/growth/content/smart-guide-cluster-policy-published-0_en;

ДРУГИ

1. Анализ и оценка на риска и уязвимостта на секторите в българската икономика от климатични промени, Оперативна програма „Околна среда 2007-2013 г., https://www.moew.government.bg/static/media/ups/articles/attachments/obshta_chast5ea57b35e2e39fef724cd5e98a2514dd.pdf;
2. Анализ на териториалния обхват на естествено възникнали териториални туристически образувания, МТ, 2015, <http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/raionirane/p5.pdf>;
3. Годишен доклад за състоянието и развитието на земеделието, 2018 г. МЗХГ, http://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/11/23/agraren_doklad_2018_G931Ggs.pdf ;
4. Годишен доклад на Иновации.бг 2018 г., Фондация “Приложни изследвания и комуникации, [file:///C:/Users/user/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/INNO_2018_BG_FINAL%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/INNO_2018_BG_FINAL%20(1).pdf) ;
5. Доклад на Сметната палата за извършен одит на изпълнението „Опазване и поддържане на обекти на архитектурното наследство в градска среда“ за периода 01.01.2015 г. до 30.06.2018 г, <http://www.bulnao.government.bg/bg/articles/dokladi-128>;
6. Доклад по отчета за изпълнението на държавния бюджет на Р. България за 2017, <http://www.minfin.bg/bg/1150>;
7. Доклади от работни групи, разработени в изпълнение на проект „Мерки за преодоляване на демографската криза на Република България“, БАН.
8. Европейска комисия, Съобщение на комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите, Доклад за изпълнение на Рамката на ЕС за национални стратегии за интегриране на ромите (2015 г.), Съобщение на Комисията до Европейския Парламент, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0299&from=EN>;
9. Европейска комисия. Информационен документ, 2015, Как държавите членки и регионите на ЕС по-добре да инвестират и управляват средствата от Кохезионния фонд на Съюза, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4654_bg.htm;
10. Едрева, В. 2017. Минералните води на България – предпоставка за развитие на балнеоложки медицински туризъм <http://www.voda.bg/news-12/info-723>;
11. Иновационна стратегия за интелигентна специализация 2014–2020 г. и последна актуализация, приета с Решение на МС № 374/13.07.2017 г, <https://www.mi.government.bg/bg/themes/inovacionna-strategiya-za-inteligentna-specializaciya-na-republika-balgariya-2014-2020-g-1806-287.html>;
12. Информация за проект № PGI02448 SUPPORT – „Подкрепа на местни правителства в нисковъглеродните стратегии“, финансиран по Програма за междурегионално сътрудничество „ИНТЕРРЕГ ЕВРОПА“ 2014 – 2020, ИАНМСП, https://www.sme.government.bg/?page_id=37038;

13. Министерски съвет. Портал за обществени консултации; <http://www.strategy.bg/>
14. МС, Решение № 153 от 24 февруари 2012 г. за обявяване Списък на курортите в Република България и определяне на техните граници.
<http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?jsessionid=97D09417D0425A9CCC774BF64E49360B?idMat=62122>
15. Окончателен доклад за изпълнение на Оперативна програма „Околна среда 2014-2020 г.; <http://ope.moew.government.bg/bg/pages/otsenka-na-programata/61#1>;
16. Окончателен доклад за изпълнението на Оперативна програма Административен капацитет, 2016 г.,
http://www.opac.government.bg/.../Окончателен_доклад_за_изпълнението_на_ОПАК.docx;
17. Оценка на макроикономическите ефекти от изпълнението на програмите, съфинансирани със средства от ЕС, Фондовете на ЕО в България, 2018,
[file:///C:/Users/user/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Fondovete_na_ES_v_Bulgaria_septemvri-2018%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Fondovete_na_ES_v_Bulgaria_septemvri-2018%20(1).pdf).
18. Последваща оценка (ex-post) на Програмата за развитие на селските райони 2007-2013 г. Заключителен доклад. Екорис Саут Ийст Юроп ЕООД и БИМ Консултинг ООД;
19. Публичен портал на Информационна система за управление и наблюдение на средствата от ЕС в България 2020 (ИСУН 2020) <http://2020.eufunds.bg/>;
20. Регистър на туристическите атракции в България,
<http://rta.tourism.government.bg/TARegister.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>;
21. Резултати от участието на България в международно оценяване на учениците. PISA 2015. Природните науки и технологиите в училището на XXI век. Център за контрол и оценка на училищното образование. София, 2016. МОН
http://copuo.bg/upload/docs/2016-12/book_2016_web.pdf;
22. Решение на МС № 361 от 29 май 2018 г. за утвърждаване на Националната здравна карта на Република България. Карта на спешната медицинска помощ,
http://www.mh.government.bg/media/filer_public/2018/06/06/reshenie361-29-05-2018-nzk.pdf;
23. Съобщение на комисията до европейския парламент, съвета, европейския икономически и социален комитет и комитета на регионите Следващи стъпки към устойчиво европейско бъдеще Европейски действия за устойчивост, OM/2016/0739 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=COM%3A2016%3A739%3AFIN>
24. Форум на Европейската комисия, Стратегическа рамка за Европейско политическо сътрудничество в областта на образованието и обучението (ET2020),
https://ec.europa.eu/education/policies/european-policy-cooperation/et2020-framework_bg;
25. Adventure Travel Trade Association, Adventure Tourism Development Index: An Adventure Travel Scorecard, 2016 Report, 6th Edition, Sept 2016, CEDEFOP. 2018 skills forecast EN Bulgaria. http://www.cedefop.europa.eu/files/cedefop_skills_forecast_2018_-_bulgaria.pdf;
26. E-Government Survey 2018, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018> ;

27. European Commission. 2016, Directorate General Human Resources and Security, Strategic Plan our vision for 2016-2020, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/strategic-plan-2016-2020-dg-hr_july2016_en_0.pdf;
28. Lynn, R. and T.Vanhanen (2012), Intelligence - a unifying construct of the social sciences. Ulster Institute for Social Research, London;
29. The Global Wellness Institute, Global Wellness Economy Monitor, Jan 2017, <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/global-wellness-economy-monitor-2017/>;
30. The Travel & Tourism Competitiveness, Report 2017. Paving the way for a more sustainable and inclusive future, http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf
31. UN Economic and Social Council. 2006. Definition of basic concepts and terminologies in governance and public administration, дс <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan022332.pdf>;
32. WHO European Healthy Cities Network Summit of Mayors Almaty, Kazakhstan, 23;24 October 2018, Almaty acclamation of mayors: cities at the frontline of health and well-being for all. http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0003/376833/almaty-acclamation-mayors-eng.pdf?ua=1;
33. WHO European Healthy Cities Network, Health 2020 A European policy framework and strategy for the 21st century, http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0011/199532/Health2020-Long.pdf;
34. World Health Organisation. 2002, Active ageing. A policy framework, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf;jsessionid=3911BAFFA363C0C49F0FA03339067D35?sequence=1;
35. World Tourism Organization (2014), Global Report on Adventure Tourism, UNWTO, Madrid;
36. WTTC, Report 2018, Importance & Economic Impact of Domestic Tourism, <https://www.wttc.org/publications/2018/domestic-tourism/>.

13 АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ

1. Проф. д-р арх. Веселина Троева	ръководител, териториални измерения на секторни политики, обобщени изводи.
2. д-р арх. Петко Еврев	урбанистично развитие, резюме
3. д-р ик. Юлия Спиридонова	регионални различия, оперативни програми
4. ик.геогр. Димитър Димитров	демография, социални услуги, пазар на труда, култура, спорт
5. ик. Стойко Дошеков	икономическо развитие
6. арх. Стойчо Мотев	туризъм, жилищна политика
7. инж. Светла Василева	транспортна и инженерна инфраструктура, финална редакция
8. ек. Емил Никитов	околна среда, изменение на климата
9. арх. Пламен Ценов	капацитет на общините за проекти по оперативни програми, ТГС
10. урб. Милен Колев	култура и културно наследство
11. урб. Бойко Кермекчиев	урбанистично развитие, ГИС приложения
12. мат. Мария Новакова	управление на информацията, ГИС база данни, графични приложения и ГИС анализи
13. инж. Тина Попова	ВиК инфраструктура, координатор проект
14. инж.урб. Диана Антонова	ГИС приложения и анализи
15. арх. Детелина Апостолова	обработка база данни
16. урб. Жозеф Насер	обработка данни, анализ документи на ЕС
<i>Сътрудници:</i>	
17. инж. Калина Шилова	обработка данни, графични приложения
18. урб. Таня Желязкова	графични приложения
19. урб. Стойчо Владев	обработка данни
20. Деница Цветкова	текстова обработка, форматиране
21. Климентина Цавкова	текстова обработка, форматиране